

klein
uitleenwoordenboek

‘[Men moet] de scheepvaart met alles wat daarbij hoort leren [...] en eveneens moet men voor zover mogelijk de Nederlandse taal leren.’ – aldus Peter de Grote in een vertrouwelijk stuk aan grootvorst A.G. Dolgorukij van 1 oktober 1707. Peter de Grote heeft een tijdlang serieus overwogen Nederlands als vreemde taal in Rusland in te voeren.

‘Zeventiende- en achttiende-eeuwse [Duitse] bronnen gebruiken soms technische uitdrukkingen die zuiver Nederlands zijn. De meeste Duitsers voeren in de zeventiende eeuw met Hollandse schepen over zee, en nog in de achttiende eeuw was Nederlands de taal van de Hamburgse zeevaartschool.’ – Friedrich Kluge, *Seemannssprache*, Halle 1911, p. x.

‘Zijn aanpak van dit moeilijke probleem is zo bekwaam en zo dapper, dat hij ongetwijfeld een merkbare impuls zal geven aan de moleculaire wetenschap. Dit werk heeft zeker meer dan één onderzoeker gebracht tot het bestuderen van de Nederlandse taal waarin het geschreven is.’ – aldus de vooraanstaande wetenschapper James Clerk Maxwell in 1875 in *Nature* naar aanleiding van de dissertatie van de natuurkundig Johannes van der Waals uit 1873.

‘De kennis der Nederlandsche taal is voor ons een onuitputtelijke bron van genot; zij ontsloot voor ons zooveel schoons, van welks bestaan wij te voren geen flauw vermoeden hadden.’ – Raden Adjeng Kartini, 27 april 1902 (geciteerd uit Kees Groeneboer, *Weg tot het Westen*, Leiden 1993, p. 2).

‘De Nederlanders [...] die, tot de negentiende eeuw, een diepgaande Franse invloed hebben ondergaan en aan de Fransen bijna hun hele culturele woordenschat te danken hebben, hebben desalniettemin de Fransen voorzien van verscheidene woorden die vooral betrekking hebben op de zee en de handel, omdat zij de Fransen lange tijd in de zeemanskunst overtroffen en bedrever waren in het handeldrijven.’ – Marius Valkhoff, *Les mots français d’origine néerlandaise*, Amersfoort 1931, p. 8.

‘De westerse wetenschappen werden [door de Japanners vanaf ca. 1640] bestudeerd via de Nederlandse taal. Er waren dan ook veel Japanners met een passieve kennis van het Nederlands, terwijl degenen die directe contacten hadden met de Nederlandse nederzetting in Deshima de taal natuurlijk ook min of meer vloeiend spraken. Het is opmerkelijk dat het Nederlands tot 1870 de taal was waarin officiële onderhandelingen met buitenlandse mogendheden werden gevoerd.’ – Frits Vos, ‘Dutch influences on the Japanese language (with an appendix on Dutch words in Korean)’, in: *Lingua* 1963, 12, 348.

‘Hoewel de Nederlanders slechts kortstondig een staatkundige rol hebben gespeeld in Amerika, is hun taalkundige erfenis zeer groot. Vanaf de eerste contacten hebben de Amerikanen zich overvloedig Nederlandse termen toegeëigend [...]. De Nederlandse situatie bewijst dat de taalkundige invloed van een groep nauwelijks verband houdt met de aantallen sprekers van de taal.’ – Bill Bryson, *Made in America*, Londen 1994, p. 167-168.

klein
uitleenwoordenboek

Nicoline van der Sijs

Sdu Uitgevers, Den Haag

Vormgeving omslag en binnenwerk: Louise van Swaaij, Deventer
Zetwerk: Holland Graphics, Amsterdam
Druk en afwerking: Drukkerij Wilco, Amersfoort

© Nicoline van der Sijs, Utrecht 2006

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij de auteur.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the publisher's prior consent.

ISBN 90 12 11237 0
NUR 620

Inhoud

7	Lijst van illustraties
9	Woord vooraf
17	Dankbetuiging
19	Van <i>aardbei</i> tot <i>zwengel</i>
199	Geselecteerde literatuur
204	Oproep

Lijst van illustraties

1. Autotermen in het Indonesisch (foto: G. Indronugroho en M. Indronugroho-Heins) 21
2. *Atlas* in het Frans 28
3. *Delicatessen* in het Amerikaans-Engels 49
4. *Dommekracht* in het Indonesisch 53
5. *Drie* in het Sranantongo (uit: E. Bakker e.a., *Geschiedenis van Suriname. Van stam tot staat*, 1998, p. 153) 55
6. *Fluit* in het Zweeds 63
7. *Goudse kaas* in het Servisch 69
8. *Maatjesharing* in het Noors (foto: Alma Korteweg) 74
9. *Rolmops* in het Pools 77
10. *Ijsberg* in het Engels 81
11. *Juwelier* in het Servisch 91
12. *Koolpot* in het Caribisch Engels 101
13. *Koolsla* in het Engels 102
14. *Koolzaad* in het Frans 103
15. *Korfbal* in het Frans 105
16. *Postkantoor* in het Papiaments (foto: Walter Bakhuis) 113
17. *Loterij* in het Italiaans 115
18. *Maalstroom* in het Duits 119
19. *Stokvis* in het Italiaans 165
20. *Stroopwafel* in het Engels 168
21. *Vaarwater* in het Russisch 180
22. *Wafel* in het Noors 186
23. *Wenteltrap* in het Engels 188

Woord vooraf

Volkeren die met elkaar in contact komen, wisselen altijd voorwerpen en denkbeelden uit. Tegelijk met die voorwerpen en denkbeelden worden in vele gevallen de woorden uitgewisseld waarmee een en ander wordt aangeduid: in West-Europa bediende het christendom zich van het Latijn, waardoor de meeste talen voor christelijke begrippen Latijnse woorden kennen (in het Nederlands bijvoorbeeld *altaar*, *bijbel*, *evangelie*, *preek*, *sacrament*). De computer is uitgevonden in Amerika en in de meeste talen wordt hij met de Engelse naam *computer* aangeduid. Zulke woorden noemen we leenwoorden – iedere levende taal telt er vele duizenden, die in de loop van zijn geschiedenis aan andere talen en culturen zijn ontleend. We spreken van *leenwoorden*, omdat we kijken naar de woorden die wij uit een andere taal hebben *geleend*. Maar diezelfde woorden zijn, vanuit die andere taal *gezien*, *uitgeleend*. Voor ons is *software* een leenwoord uit het Engels, voor het Engels is *software* een *uitleenwoord*. Het is maar van welke kant je het bekijkt.

De Nederlandse taalkundige publicaties hebben zich tot dusverre vrijwel uitsluitend geconcentreerd op de Franse, Latijnse, Engelse, Russische enzovoort leenwoorden in het Nederlands. Dit *Klein uitleenwoordenboek* gaat echter over de woorden die het Nederlands aan andere talen heeft uitgeleend. Hier wordt het verhaal verteld van een paar honderd Nederlandse woorden die zijn overgenomen door andere talen. Het zal blijken dat Nederlandse woorden aan verrassend veel talen zijn uitgeleend – meer dan de meeste mensen zullen vermoeden. In Australië kunt u *rijsttafel* eten, in Rusland blust men branden met een *brandspojt*, in Duitsland is op uithangborden *Juwelier* te lezen, in Indonesië staat een *asbak* op tafel, en op het Afrikaanse continent kun je mensen waarschuwen met de uitroep *pas op!* Zoals een correspondent opmerkt: ‘Met een lijst Nederlandse woorden in een andere taal kan je met heel weinig moeite in één keer je woordenschat in die taal omhoog krikken.’

In dit *Klein uitleenwoordenboek* staan de woordgeschiedenis en de cultuurhistorie centraal: van ieder woord wordt beschreven wat de herkomst ervan is, aan welke talen – voor zover momenteel bekend – het is uitgeleend en waarom dat is gebeurd. De woorden zijn gekozen omdat er een interessante of verrassende geschiedenis mee is verbonden.

Daarnaast heb ik gestreefd naar een zekere spreiding over talen, over het alfabet en over de woordsoorten. En tot slot variëren de uitleenwoorden van zeer ingeburgerd (*atrét* ‘achteruit’ in het Indonesisch, *lat* ‘laat’ in het Sranantongo) tot nog geheel níét ingeburgerd (*snipperdag* in Amerikaanse bedrijven) of slechts regionaal bekend (*potjevleesch* in het Noord-Frans).

De woorden in dit boek vormen bij lange na geen compleet overzicht van de Nederlandse uitleenwoorden: dat zijn er namelijk vele duizenden. Ik ben al enkele jaren bezig met het verzamelen van zo veel mogelijk Nederlandse uitleenwoorden. Dat doe ik voornamelijk door in etymologische woordenboeken van andere talen en in vreemdewoordentolken te zoeken naar Nederlandse, Oudnederlandse, Middelnederlandse, Middelnederduitse, Vlaamse en Afrikaanse woorden. Sinds kort word ik bij dit werk bijgestaan door stagiairs en specialisten in verschillende talen.

Veel materiaal heb ik ontvangen van lezers van het tijdschrift *Onze Taal*, die massaal hebben gereageerd op een oproep in oktober 2005 om een vragenlijst in te vullen over Nederlandse uitleenwoorden. Die oproep is tevens verschenen in het elektronische tijdschrift voor de neerlandistiek *Neder-L*, in de *IVN-krant* (de Nieuwsbrief van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek) en in *Taalpost*, en is verder door diverse kranten overgenomen. Meer dan zevenhonderd mensen hebben de vragenlijst ingevuld. Diverse neerlandici in het buitenland hebben structurele medewerking aangeboden.

De aldus uit verschillende bronnen verzamelde informatie over Nederlandse uitleenwoorden wordt ingevoerd in een database. Deze database zal te zijner tijd met steun van de Nederlandse Taalunie beschikbaar worden gesteld voor verder wetenschappelijk onderzoek. Op basis van de database zal over enkele jaren een omvangrijke publicatie verschijnen onder de titel *Nederlands in de wereld. De Nederlandse invloed in kaart gebracht*. Hierin zal het materiaal geordend worden per taal: in het boek zal worden beschreven welke contacten het Nederlands in de loop van de tijd heeft gehad met een bepaalde taal, en tot welke uitleenwoorden en welke soorten uitleenwoorden die contacten hebben geleid. In het alfabetisch geordende *Klein uitleenwoordenboek* wordt de geschiedenis van ieder opgenomen woord uitgebreider en diepgraver beschreven dan mogelijk is in *Nederlands in de wereld*. Zo vullen de twee publicaties elkaar mooi aan.

Het identificeren van uitleenwoorden

Hoe weten we nu eigenlijk dat het Duitse *Juwelier* ontleend is aan het Nederlands? Hoe kan men Nederlandse uitleenwoorden identificeren? Niet ieder buitenlands woord dat lijkt op een Nederlands woord is een Nederlands uitleenwoord. Er kan bijvoorbeeld ook sprake zijn van verwantschap, dat wil zeggen dat het Nederlandse en het buitenlandse woord teruggaan op een gemeenschappelijke voorfase. Of het Nederlandse en het buitenlandse woord kunnen beide geleend zijn uit dezelfde taal.

Om achter de herkomst van een woord te komen, moet men om te beginnen nagaan wanneer dit woord voor het eerst in het Nederlands en in de vreemde taal is gebruikt en wat de oudste vorm van het woord was. Zo kan men achterhalen in welke taal het woord het eerst is gevormd. Wanneer een woord in het Nederlands én in een verwante taal al in de alleroudste periode voorkomt, dan hebben de woorden meestal een gemeenschappelijke oorsprong: zo gaan het Nederlandse *schip* en het Duitse *Schiff* allebei terug op een Germaans woord; het Germaans was de moedertaal van het Nederlands en het Duits. Daarentegen is het Duitse *kappen* 'doorhakken' ontleend aan de Nederlandse zeemanstaal. De normale klankvorm in het Duits zou namelijk *kapfen* zijn: in het Duits is in het verleden een *p* na een klinker, *r* of *l* veranderd in *f* (vandaar het Duitse *Schiff* naast het Nederlandse *schip*) en na een andere medeklinker of aan het begin van een woord in *pf*, vandaar het Duitse *Apfel* naast het Nederlandse *appel*. De klankvorm van het Duitse *kappen* en het feit dat dit woord pas sinds de zeventiende eeuw in het Duits voorkomt, terwijl het in het Nederlands al sinds de dertiende eeuw bekend is, bewijzen dat de Duitse en Nederlandse vorm niet een gemeenschappelijke oorsprong hebben, maar dat de Duitse vorm ontleend is aan de Nederlandse.

Bij het Duitse *Orlogschiff* kan de herkomst van het woord vastgesteld worden op grond van de vorm. *Orlogschiff* is voor het eerst gevonden in de zeventiende eeuw. Hoewel er in het oudste Duits, het Oudhoogduits, een woord *urliugi* 'oorlog' bestond, was dit al ruim voor de zeventiende eeuw vervangen door *Krieg*. Daarom móét het Duitse *Orlogschiff* wel ontleend zijn aan het Nederlandse woord *oorlogsschip*.

Bij het Italiaanse *lotteria* kan de herkomst van het woord vastgesteld worden aan de hand van de oudste datering. Volgens sommige woordenboeken is het Nederlandse *loterij* ontleend aan het Italiaanse *lotteria*, maar het is precies andersom. Dat blijkt uit het feit dat *loterij* in

het Nederlands in ieder geval sinds 1518 voorkomt, terwijl het Italiaanse *lotteria* pas in 1640 is genoteerd.

Bij twijfel kan soms de zaakgeschiedenis uitsluitsel geven over de herkomst van een woord. Het feit dat het fluitschip door een Nederlander is ontworpen en benoemd, bewijst bijvoorbeeld dat het Engelse *flute* ontleend is aan het Nederlandse *fluit* en niet omgekeerd.

Uit dit laatste voorbeeld blijkt dat uitgeleende woorden niet per se 'echt' Nederlandse woorden hoeven te zijn, dus erfwoorden ofwel woorden die al bestonden in de tijd waarin de Germaanse talen een eenheid vormden. Ook woorden die het Nederlands zelf geleend heeft, worden uitgeleend. Zo heeft het Nederlands het woord *fluit* oorspronkelijk uit het Frans geleend in de betekenis 'blaasinstrument'. Veel Nederlandse uitleenwoorden in het Indonesisch zijn ambtelijke woorden die het Nederlands ooit had overgenomen uit een Romaanse taal (Frans of Latijn). Dat geldt bijvoorbeeld voor *dekrét* 'decreet', *notariat* 'notariaat', *politik* 'politiek', *prosedur* 'procedure', *républik* 'republiek' en *subsidi* 'subsidie'. De contacten tussen Indonesië en de westerse wereld verliepen in het verleden hoofdzakelijk via Nederland, en zodoende leerden de Indonesiërs via het Nederlandse taalgebruik nieuwe bestuurlijke en politieke begrippen kennen.

Het identificeren van uitleenwoorden – en überhaupt het beschrijven van de herkomst van woorden – vereist dus dat men zich in de oudste bronnen verdiept en een groot aantal etymologische en algemene woordenboeken raadpleegt. Daaruit blijkt dan – een laatste voorbeeld – dat de klankovereenkomst tussen het Hongaarse *étlap* 'menu' en het Nederlandse *eetlap*, waarop twee informanten mij wezen, geheel toevallig is. Er bestaat geen enkel verband tussen de beide woorden: het Hongaarse *étlap* is een samenstelling van twee Hongaarse erfwoorden en heeft niets te maken met het Nederlandse woord. Het feit dat het aantal letters en klanken beperkt is, leidt er onvermijdelijk toe dat er in verschillende talen woorden bestaan die op elkaar lijken zonder dat er sprake is van verwantschap of ontleening.

Dat de woorden die in dit boek zijn opgenomen Nederlandse uitleenwoorden zijn, zal niet voor iedere lezer verifieerbaar zijn, omdat de meeste lezers niet zullen beschikken over alle woordenboeken en bronnen. Twijfelachtige gevallen heb ik telkens aangegeven.

Technische opmerkingen

Sommige woorden in dit boek worden behandeld onder een andere ingang; ze zijn in de alfabetische lijst opgenomen met een verwijzing

naar die ingang, aangegeven door een pijltje. In de tekst van die ingang zijn de bewuste woorden voor de duidelijkheid vet cursief gezet. Naar woorden die slechts terloops onder een andere ingang worden vermeld, is niet verwezen.

In dit boek komt een groot aantal talen ter sprake die Nederlandse woorden hebben geleend. Over het algemeen spreken de taalnamen voor zich: Wit-Russisch is de taal van de Wit-Russen (die, naast vele Russischsprekenden, wonen in Wit-Rusland), Hongaars is die van de Hongaren (die voornamelijk in Hongarije wonen, maar die in andere Balkanlanden minderheden vormen), Baskisch is de taal van de Basken (die wonen in Spanje en Frankrijk) – de taalnamen moeten dus verbonden worden aan sprekers van de taal, niet aan landen of volkeren, maar de namen geven wel een indicatie van waar de bewuste taal wordt gesproken.

Bijzondere talen zijn het Papiaments en het Sranantongo, de algemene omgangstaal van de Benedenwindse Eilanden respectievelijk Suriname. Bijzonder, omdat dit creooltalen zijn, dat wil zeggen talen die in de zeventiende eeuw zijn ontstaan als eenvoudige omgangstaal tussen mensen met verschillende moedertalen, namelijk die van de oorspronkelijke indianenbevolking, de Europese nieuwkomers en de uit Afrika aangevoerde neger-slaven. De creooltalen die ontstonden uit de taalcontacten tussen deze drie groepen hadden een eigen, eenvoudige grammaticale structuur. Hun woordenschat was gebaseerd op een Europese taal: die van het Sranantongo op het Engels, die van het Papiaments in eerste instantie op het Portugees, later ook op het Spaans. Vervolgens is de woordenschat van beide talen aangevuld met Nederlandse leenwoorden. Het Sranantongo (letterlijk ‘taal van Suriname’) wordt ook wel Sranan genoemd. Voor wat betreft de Nederlandse leenwoorden in het Papiaments en het Sranantongo heb ik mij noodzakelijkerwijs moeten baseren op de weinige beschikbare woordenboeken (zie de geselecteerde literatuur achterin). In het dagelijks taalgebruik zullen beslist ook Nederlandse leenwoorden voorkomen die niet in deze woordenboeken zijn opgenomen.

In dit boek wordt de term ‘Indonesisch’ gebruikt ter aanduiding van het Bahasa Indonesia (letterlijk ‘Indonesische taal’), de officiële taal van Indonesië. In Indonesië worden naast het Indonesisch vele honderden Indonesische streektalen gesproken, zoals het Moluks, Javaans en dergelijke. Deze talen hebben een eigen ontwikkeling doorgemaakt en soms Nederlandse leenwoorden overgenomen die niet voorkomen in het Indonesisch.

Nederlandse leenwoorden in talen die met een niet-Latijns alfabet worden geschreven, zijn gespeld volgens de wetenschappelijke transcriptie, met gebruikmaking van diakritische tekens. In dit boek gaat het vooral om leenwoorden in het Russisch. Ter verklaring van de uitspraak (in dit boek zijn klanken weergegeven tussen schuine strepen, schrijfvormen zijn recursiveerd):

c in bijvoorbeeld *bocman* ‘bootsman’ klinkt als /ts/,

č in bijvoorbeeld *ančous* ‘ansjovis’ klinkt als /tsj/,

š in bijvoorbeeld *forševen* ‘voorsteven’ klinkt als /sj/,

ž in bijvoorbeeld *passažir* ‘passagier’ klinkt als /zj/.

De hier genoemde Russische woorden zijn ontleend aan het Nederlands.

Indonesische woorden zijn in dit boek gespeld volgens de spellingherziening van 1972. Volgens deze spelling worden de tot dan gebruikelijke combinaties *tj*, *dj*, *sj*, *nj*, *j*, *ch* geschreven als *c*, *j*, *sy*, *ny*, *y*, *kh*. Al eerder, in 1948, was de *oe* door *u* vervangen. Vandaar dat men tegenwoordig de plaatsnamen Cilacap, Jakarta, Yogyakarta, Surabaya spelt in plaats van de vroegere namen Tjilatjap, Djakarta, Jogjakarta, Soerabaja. Het Moluks Maleis heeft deze spellingherziening niet overgenomen.

Papiamentse woorden zijn gespeld volgens de officiële spelling van Curaçao en Bonaire, de zogeheten spelling-Römer-Maduro-Jonis. Om consequent te zijn is die spelling, in navolging van de Papiamentse woordenboeken van Joubert, ook gebruikt voor Arubaanse woorden, hoewel men in Aruba officieel de spelling-Mansur hanteert. Woorden in het Sranantongo tot slot zijn gespeld volgens de officiële spelling die sinds 15 juli 1986 van kracht is.

Klankveranderingen van Nederlandse uitleenwoorden

Nederlandse uitleenwoorden zijn qua klank in meerdere of mindere mate aangepast aan de ontlenende talen. Dat heeft tot gevolg dat het Nederlandse woord niet altijd meer gemakkelijk herkenbaar is. Met name wanneer Nederlandse woorden zijn geleend door niet-verwante talen met een geheel andere klankstructuur dan het Nederlands, kunnen de veranderingen zeer groot zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor Nederlandse leenwoorden in het Indonesisch, Sranantongo en Japans. Om niet bij de verschillende trefwoorden in dit boek in herhalingen te vervallen, vermeld ik hier de belangrijkste klankveranderingen. De meeste aandacht krijgt het Indonesisch, omdat dit als exemplarisch kan gelden. Alle gegeven voorbeelden zijn Nederlandse uitleenwoorden.

Het Indonesisch vermijdt in principe combinaties van twee of meer medeklinkers in ongelede woorden. In dergelijke gevallen voegt men vaak in een Nederlands leenwoord een stomme *e* toe, een zogenoemde sjwa. Dat verklaart waarom het Nederlandse leenwoord *fles* in het Indonesisch *pelés* luidt en waarom *schoppen* is veranderd in *sekop*. In *pos* van het Nederlandse *post* is de medeklinkercombinatie aan het eind van het woord vereenvoudigd. Vroeger werd ook bijvoorbeeld *tapelak* ‘tafellaken’ en *teromol* ‘trommel’ geschreven, maar sinds de spellingherziening van 1972 laat men de sjwa vallen en schrijft men *taplak* en *tromol*. Want dankzij het feit dat het Indonesisch in de loop van de tijd veel woorden over heeft genomen uit talen waarin wél combinaties van twee of meer medeklinkers aan het begin of eind van een woord voorkomen – zoals het Arabisch, Nederlands en Javaans –, zijn medeklinkercombinaties geleidelijk steeds meer geaccepteerd geraakt.

Het Indonesisch kent slechts zes klinkers: *a*, *e*, *i*, *o*, *u* (uitgesproken als /oe/) en de stomme *e* of sjwa (als in *beslag*). Daarnaast komt, onder andere in leenwoorden, een heldere *e* voor. De afwijkende uitspraak hiervan geeft men in woordenboeken aan met een accent aigu (soms ook een accent grave), bijvoorbeeld *atrét* ‘achterruit’ en *okér*. In het dagelijks taalgebruik worden die accenten meestal weggelaten, maar in dit boek heb ik ze gehandhaafd. Het Indonesisch kent geen verschil tussen korte en lange klinkers, waardoor zowel het Nederlandse *aas* als het Nederlandse *as* zijn overgenomen als *as*, dat in het Indonesisch dus zowel ‘het getal één in het kaartspel’ als ‘spil’ betekent.

De neerlandicus Jan de Vries, die veel heeft gepubliceerd over Nederlandse leenwoorden in het Indonesisch en aan wiens werk veel informatie in dit boek is ontleend, vermeldt nog meer aanpassingen van Nederlandse leenwoorden aan het Indonesische klanksysteem. Zo is de Nederlandse klank /u/, gespeld als *u* of *uu*, in het Indonesisch veranderd in /i/ (*setir* voor ‘stuur’) of /oe/ (*téperatur* voor ‘temperatuur’). De Nederlandse klank /ei/ is meestal vervangen door *e* of *i* (*lés*, *lis* ‘lijst’), soms door *ai* (*partai* ‘partij’). De Nederlandse *eu* is vervangen door *e* (*mébel* ‘meubel’), en voor *r* door *i* of *u* (*amatir* of *amatur* ‘amateur’). De Nederlandse *ui* is veranderd in *e* of *i* (vergelijk *atrét* ‘achterruit’ en *beslit* ‘besluit’).

De klanken /v/, /f/, /z/ en /ch/ komen niet voor in het inheemse Indonesisch. De Nederlandse *v* werd in het verleden vervangen door *p* (vandaar *pelopor* voor *voorloper* ‘verkenner’, *pamili* voor ‘familie’) of door *f*, die oorspronkelijk alleen in Arabische leenwoorden voorkwam (*fla*, *flék*, *furing*); tegenwoordig is echter *v* geaccepteerd, door de vele

leenwoorden, vandaar dat men nu spelt *vla*, *vlék*, *vuring* ‘voering’ – deze woorden worden echter telkens uitgesproken met een /f/. In oude leenwoorden werd *f* vervangen door *p*, maar dankzij de vele Arabische leenwoorden met *f* is in de schrijftaal het gebruik van *f* geaccepteerd en zelfs opgelegd. Hierdoor geldt tegenwoordig *pabrik* als een volkse ontlening, terwijl de schrijftaal *fabrik* voorschrijft.

Ook de *z* is in het Indonesisch een uitheemse klank die oorspronkelijk alleen voorkwam in Arabische leenwoorden. In Nederlandse leenwoorden is de *z* meestal veranderd in *s*, vergelijk *ségel* ‘zegel’ en *som* ‘zoom’. De /ch/-klank wordt gespeld als *h*: *oplah* ‘oplaag’, *hordéng* ‘gordijn’ naast *gordén(g)*, waarin de beginletter wordt uitgesproken als de /g/ in het Engelse *goal*.

De klankveranderingen in het Sranantongo zijn vergelijkbaar met die in het Indonesisch. Het Sranantongo kent in principe alleen open lettergrepen, ook aan het einde van het woord, waardoor *verkouden* is veranderd in *frikowtu* en *buurt* in *birti*. De uitspraak van de *l* en de *r* liggen in het Sranantongo dicht bij elkaar, en beide medeklinkers worden in oude leenwoorden vaak gespeld als *r*, vergelijk *tafraduku* voor *tafeldoek*. In de oudste leenwoorden zijn de meeste medeklinkercombinaties, behalve die met *r*, vermeden door een sjwa in te voegen; zo is *suikerpot* veranderd in *sukrupatu* en *schildpad* in *sekrepatu*.

In jongere leenwoorden is de aanpassing veel geringer. Terwijl in *birti* ‘buurt’ bijvoorbeeld een slotklinker werd toegevoegd zodat het woord eindigt op een open lettergreep, is dat niet meer gebeurd bij *plát* ‘plaat’. En terwijl in *sekrepatu* ‘schildpad’ een sjwa werd ingevoegd, gebeurde dat niet meer in *skafu* ‘schaaf’, terwijl bij *schaak* ‘schaken’ zelfs de beginklank niet meer werd aangepast. De aanpassing van Nederlandse leenwoorden hangt in het Sranantongo dus – net als overigens in het Indonesisch – in sterke mate samen met de ouderdom en ingeburgerdheid ervan.

In het Japans tot slot is in bepaalde medeklinkercombinaties een klinker tussengevoegd, vandaar bijvoorbeeld *gurosú* voor ‘gros’. Elk Japans woord eindigt op een klinker of op *-n*, vandaar *dansu* voor ‘dans’. Verder is een Nederlandse *l* meestal veranderd in *r* (*arukôru* ‘alcohol’) en *p* wordt meestal *fu* of *pu* (bijvoorbeeld *nafutu/naputu* ‘nafta’).

Dankbetuiging

Verskillende mensen hebben de tekst van dit boek geheel of gedeeltelijk meegelezen en van kritische opmerkingen en suggesties voorzien, waarvoor ik hun zeer dankbaar ben. Het gaat om de volgende personen (tussen haakjes staat hun specialisatie): Walter Bakhuis (Papiaments), Jan van Donselaar (Sranantongo), Jaap Engelsman, Dicky van Haaren (Papiaments), Ernst Heins (Indonesische talen), Jaap Kamphuis (Zuid-Slavische talen), Alma Korteweg (Noors), Koos Kuiper (Japans en Chinees), Don van Minde (Ambonees), Peter Starmans (Fins), Stefan Theunissen (Deens en Zweeds) en Jan de Vries (Indonesisch).

Harry Cohen en Theo Veenhof hebben met de van hen bekende zorgvuldigheid de tekst redactioneel onder de loep genomen en allerlei suggesties gedaan. Ewoud Sanders en Rob Tempelaars hebben enkele waardevolle adviezen gegeven. Voorts ontving ik voor Indonesische talen informatie van René van den Berg, Hans van den Broek, Kees Groeneboer, Marian Klamer, Hein Steinhauer en Dik Teljeur, voor het Papiaments van Henny Coomans, Dicky van Haaren en Sidney Joubert, voor het Russische Bargoens van Jaroslav Dovahpolyj, voor het Fon van Geerhard Kloppenburg, voor het Roemeens van Ton van Rijen, voor het Hongaars van Edwin van Schie, voor de Baltische talen van Arvydas Tamošaitis en Aušra Trumpickaitė en voor diverse talen van Peter Bakker. Gilles-Maurice de Schryver en David Joffe hebben adviezen gegeven over het databaseprogramma TshwaneLex. Karen Selma Mariendal van uitgeverij Kunnskapsforlaget, onderdeel van Aschehoug & Gyldendal te Oslo, dank ik voor de toegang tot de prachtige verzameling Noorse woordenboeken op <http://ordnett.no>.

Veel dank ben ik tot slot verschuldigd aan iedereen die de vragenlijst over Nederlandse uitleenwoorden op de website van *Onze Taal* heeft ingevuld of die op een andere manier materiaal heeft aangeleverd. Er kwamen niet alleen inzendingen met een enkel uitleenwoord, sommige mensen stuurden hele lijsten met woorden op; speciale vermelding verdienen Rob van Albada (Javaans), Jan van den Berg (Indonesisch), Jan van Donselaar (Sranantongo), Cornelis van Eykelen (Italiaans), Ernst Heins (Indonesische talen), Peter Janssens (Grieks), Justus van de Kamp (Oost-Jiddisch), Johan A. von Meijenföldt (Frans), Jan Prins (Engels),

Peter Starmans (Fins), Dik Teljeur (Gimán) en mevr. C.A. Thonus-van der Kley (Ests). Anderen wezen op belangrijke literatuur en websites. Relevante suggesties zijn zo veel mogelijk in dit boek verwerkt. Stilzwijgend heb ik lezersbrieven verkort, geredigeerd of licht bewerkt, uiteraard zonder de essentie ervan te wijzigen. Meer informatie blijft welkom; zie de oproep op de laatste pagina's van dit boek.

A

a

aardbei

Typisch Nederlands is de benaming *aardbei* voor een vrucht die inderdaad dicht bij de grond groeit; het tweede deel van het woord, *bei*, is ontleend aan het Franse *baie* 'bes'. *Aardbei* wordt in het Nederlands sinds 1597 gebruikt; voordien, al in de dertiende eeuw, gebruikte men in plaats van *bei* de vormen *bere* of *besie* (*erdbere*, *erdbesie*), die eveneens 'bes' betekenden – vergelijk de Duitse naam *Erdbeere*.

In het Indonesisch is *aardbei* overgenomen als *arbéi*. Het Indonesisch heeft ook andere Nederlandse vruchtennamen geleend, vergelijk bijvoorbeeld *apel* 'appel', *prambos/frambos* 'framboos', *murbéi/murbai* 'moerbeï' en *pér* 'peer'. De Nederlanders hebben dus hun vruchtensoorten en -namen meegenomen naar Indonesië, maar ze hebben ook diverse Indonesische vruchten, met hun namen, mee teruggenomen naar Nederland, bijvoorbeeld *katjang* 'pinda', *klapper* 'kokosnoot', *pisang* 'banaan' en *sirih* 'betelnoot'. Er heeft in het verleden dus een drukke culinaire uitwisseling plaatsgevonden.

Opvallend is dat het Nederlandse woord *tomaat* door het Indonesisch is overgenomen als *tomat*: tomaten zijn immers niet inheems in de Lage Landen, maar geïmporteerd uit Amerika. In de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw werd de plant in de Nederlanden alleen als sierplant gekweekt, en soms genuttigd als geneesmiddel. In de loop van de negentiende eeuw werden tomaten geleidelijk steeds vaker als vrucht of groente gegeten, maar pas begin twintigste eeuw werd dit algemeen. Het woord zal dan ook pas in die periode door het Indonesisch zijn overgenomen. Ook de verbindingen *tomatenpuree*, *tomatensla* en *tomatensoep* zijn ontleend aan het Nederlands; ze luiden in het Indonesisch *puré tomat*, *selada tomat* en *sup tomat*. En ook enkele Nederlandse verbindingen met andere vruchtennamen zijn door het Indonesisch geleend, vergelijk *mus apel* 'appelmoes', *setrup apel* 'appelstroop', *tar apel* 'appeltaart' en *setrup pér* 'perenstroop'. Al deze verbindingen hebben de normale Indonesische woordvolgorde gekregen, waarbij de bepaling na het hoofdwoord staat.

aas en andere kaarttermen

Uit het feit dat vrij veel Nederlandse namen voor spelletjes zijn geleend in talen die gesproken worden in vroegere Nederlandse overzeese gebieden, kunnen we ons een beeld vormen van de manier waarop de Nederlanders hun vrije tijd doorbrachten. Diverse vakantiegangers berichtten me dat het hun was opgevallen dat op Sri Lanka (het vroegere Ceylon) allerlei Nederlandse kaarttermen worden gebruikt. Dat er Nederlandse leenwoorden voorkomen in het Singalees – zoals de taal wordt genoemd die op Sri Lanka wordt gesproken –, is te danken aan de Nederlandse nederzettingen die vanaf 1609 op Sri Lanka werden gesticht. De Nederlanders waren van 1658 tot 1795/1796 alleenheersers over het eiland. Nog steeds vormen de Nederlandse afstammelingen, de ‘Burghers’, een afzonderlijke gemeenschap. P.B. Sannasgala heeft in zijn *A study of Sinhala vocables of Dutch origin* uit 1976 beschreven welke Nederlandse leenwoorden zijn overgenomen in het Singalees. Aan kaarttermen noemt hij: *āsiyā* ‘aas’, *hērā* ‘heer’, *būru* ‘boer’, *porova* ‘vrouw’; voorts *hārata* ‘harten’, *kalābara*, *kalāvara* ‘klaveren’, *ruyita* ‘ruiten’, (*i*)*skōppaya* ‘schoppen’, en tot slot *turumpuva*, *turuppuva* ‘troef’. Bovendien vermeldt hij dat het Singalees *dammen* heeft overgenomen als *dān*, *dām*. Een informant voegt hieraan toe:

Toen ik op Sri Lanka op vakantie was, vroegen een paar gasten doodleuk in het Singalees aan me of ik een potje met ze wilde pesten.

Een ander schrijft:

Op Sri Lanka wordt nog steeds geklaverjast, zodoende hoor je daar nog steeds *ruiten*, *harten*, *klaver*, *schoppen*, *boer* en *nel*, alsmede het woordje *troef*.

De woorden *pesten* en *nel* heb ik evenwel niet gevonden in het Singalees; mogelijkkerwijs gaat het hier om jongere ontleningen, die in de twintigste eeuw zijn overgenomen van Nederlandse vakantiegangers.

In andere talen zijn minder Nederlandse kaarttermen geleend, maar nog steeds een substantieel aantal, vergelijk Indonesisch *as*, *hart*, *klaver* of *klawar*, *rét*, *sekop* en *truf*, Sranantongo *asi*, *buru*, *frow*, *arter*, *klāfer*, *roiter* en *skopu*, en Papiaments *as* en *skòp*. In het Muna, een Indonesische taal die wordt gesproken op het gelijknamige eiland bij Sulawesi (zie *herendienst*) is *hiri* ‘heer’ geleend – een Nederlands woord dat

niet is overgenomen door het Indonesisch. Via het Indonesisch kent het Muna ook *asa*, *arataa* 'harten', *kalawara* en *sikupa* 'schoppen'.

Zie ook *loterij*.

achteruit

De meeste Indonesische termen met betrekking tot auto's gaan terug op het Nederlands, bijvoorbeeld *ban* 'band', *busi* 'bougie', *gas* 'gaspedaal', *persneling* 'versnelling', *rem* 'rem', *selip* 'slippen, in een slip raken' en *setir* 'stuur'. Zie op illustratie 1 het prachtige uithangbord met de Nederlandse leenwoorden *aksi* 'actie', *knalpot* 'uitlaat', *mobil* 'automobiel' en *motor*. Een expat vermeldt ook het Javaanse/Indonesische *atrét*: 'Bij navraag bij het taleninstituut PURI blijkt het laag-Javaans te zijn en terug te gaan op Nederlands *achteruit*. Dit woord wordt door bijvoorbeeld automobilisten en parkeerwachters gebruikt.' Hij voegde een lokale mop over dit woord toe:

Bij de koppeling van een spaceshuttle aan een ruimtestation zit naast een Amerikaan, een Rus en een Duitser ook een Javaan. De Javaan is gekleed in een oranje overall (het uniform van de parkeerwachters in Yogya). Zij volgen het hele gebeuren op een groot scherm. Behalve de Javaan zijn ze allemaal doctor, prof, etc. Niemand weet wat de Javaan is. De spaceshuttle komt aan bij het ruimtestation. Springt de Javaan op bij de docking procedure en schreeuwt: 'TRUS-TRUS... ATRÉT.'

Illustratie 1.

Autotermen in het Indonesisch (foto: G. Indronugroho en M. Indronugroho-Heins)

a

Trus-trus of *terus-terus* betekent hier ‘doorgaan, ga door, ga door’. *Atrét* is een gewoon Indonesisch woord dat ook door Javanen gebruikt wordt. Het Javaans kent een onderscheid tussen de beleefde taal, die hoog-Javaans wordt genoemd, en de niet-beleefde taal, de gewone spreektaal, die laag-Javaans wordt genoemd. In de officiële hoog-Javaanse woordenschat komen in principe geen leenwoorden voor.

af

In het Ambonees wordt onder jongeren het Nederlandse bijwoord *af* gebruikt in de specifieke betekenis ‘beëindigd’ van een liefdesrelatie.

In het Indonesisch is de vaste verbinding (*prijs*) *af fabriek* geleend als (*harga*) *af pabrik* ‘prijs zonder belasting’. Zowel *af* als *pabrik* gaat terug op het Nederlands. Het Nederlandse voorzetsel *af* komt in het Indonesisch alleen in deze specifieke uitdrukking voor. *Af* is voorts geleend als onderdeel van samengestelde werkwoorden en zelfstandige naamwoorden, zoals *afdeling*, *afdruk*, *afrit* en *afschuifstelsel* – een woord waarvan je niet onmiddellijk verwacht dat het door een andere taal is overgenomen; kennelijk is het een typisch Nederlandse manier van doen. Overigens is de spelling van *afschuifstelsel* zeer on-Indonesisch. Opvallend is in al deze voorbeelden dat de *f* in het Indonesisch bewaard is gebleven, terwijl deze klank in oorspronkelijk Indonesische woorden niet voorkomt en daarom in leenwoorden, met name oudere, vaak wordt vervangen door een *p* – zoals in *pabrik*, teruggaand op het Nederlandse *fabriek*, en *aplus*, van *aflossen*. Het Nederlandse *afkeur* komt in het Indonesisch voor als *afkir* en als *apkir*, in de betekenissen ‘afgekeurd, afgewezen, verworpen’ en ‘afgekeurd voorwerp of afgekeurde persoon’. Indonesisch *afkiran*, *apkir* betekenen ‘afkeuren’.

Ook in het Papiaments en Sranantongo zijn Nederlandse samenstellingen met *af* geleend. In het Papiaments bijvoorbeeld kent men *afdak*, *afsprak* en *bai af* ‘zich ontlasten’, letterlijk ‘afgaan’. In het Sranantongo is eveneens *afdaki* bekend (kennelijk bouwden de Nederlanders aan hun huizen allerlei afdakjes en luifels tegen de zon en regen); in het Sranantongo betekent *afdaki* overigens ook ‘overdekt kraampje’, ‘krot’, ‘huis waaraan nog gewerkt wordt’ en ‘bepaald soort kapsel’. Voorts kent men *afkodrei* ‘afgoderij’, *afsprak* ‘afspraak’ (waarin de combinatie *fs* vereenvoudigd is tot *s*) en *ruim af* ‘afruimen’ (*mi e ruim a tafra af* ‘ik ruim de tafel af’).

Amersfoort

‘De Amersfoortse’ is tegenwoordig een begrip op het gebied van het verzekeringswezen, maar vroeger werd Amersfoort geassocieerd met

de aldaar geteelde tabak: *amersfoort* of *amersfoorder* gold als ‘een minder fijne tabaksoort’, aldus het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT). Uit *Amersfoort* is de naam van de Russische goedkope tabaksoort *machorka* verbasterd. In *machorka* is het Russische verkleiningsachtervoegsel *-ka* toegevoegd. De slavist Rein van der Meulen verklaart de verbastering *machorka* in zijn *Nederlandse woorden in het Russisch* uit 1959 als volgt:

Wanneer men nu [...] bedenkt dat de *machórka* vooral in Zuid-Rusland en wel bepaaldelijk in de Oekraïne of Klein-Rusland verbouwd wordt (vanwaar zij in grote hoeveelheden naar Siberië wordt verzonden) en dat in Zuid-Rusland de *ch* uit een oorspronkelijke *f* kan zijn ontstaan, dan kan *machórka* voor *mafórka* in de plaats zijn gekomen en *mafórka* kan door aphaeresis [het wegvallen van beginklanken] op *amafórka* teruggaan [...] en dit kan staan voor *amerfórka* of *amerfórtka*.

De Russische vorm kan bovendien beïnvloed zijn door *mochor* ‘draadje’. Het Russisch kent het woord *machorka* vanaf ongeveer 1840, maar het zal in de gesproken taal al in de achttiende eeuw bekend zijn geweest. De Oekraïense taalkundige Dovhopolyj vermeldt dat momenteel onder rokers de afleiding *machra* ‘tabak, rookwaar, sigaretten’ gebruikelijk is. Voorts wijst hij erop dat het woord *machorka* tussen 1960 en 1980 in westelijke Oekraïense dialecten ook ‘goedkoopste lokale treinverbinding’ betekende.

Het Russisch heeft het oorspronkelijk Nederlandse woord in de vorm *machorka* doorgegeven aan het Duits (eind negentiende eeuw), het Bulgaars, het Macedonisch, het Oekraïens, het Pools, het Sloveens, het Tsjechisch en het Wit-Russisch. Maar ook het Nederlands heeft het woord teruggeleend, dankzij contacten met Russische militairen. In de *Algemeene Kunstwoordentolk* van Kramers uit 1886 is opgenomen *machórka* of *machorsky-tabak* ‘eene gemeene [gewone] soort van rooktabak der russ. soldaten’. In de Tweede Wereldoorlog werd *machorka* in de Lage Landen de naam voor ‘slechte, uit de bezette Oekraïne afkomstige tabak, met stengels vermengd’.

apartheid

In november 2005 stond de rap-song ‘Het land van’ van Lange Frans & Baas B in de Nederlandse top 10. Hierin komen onder andere de volgende zinnen voor:

a

Kom uit het land van Pim Fortuyn en Volkert van der G. Het land van Theo van Gogh en Mohammed B. [...] Het land waar apartheid, internationaal het meest bekende woord is uit de Nederlandse taal. Kom uit het land wat tikt als een tijdbom [...]

Het woord *apartheid* was het meest genoemde woord als reactie op mijn oproep in verschillende bladen om Nederlandse uitleenwoorden op te sturen. Hieraan voegde men dikwijls verzuchtingen toe zoals: 'helaas internationaal bekend', 'bij een heel groot deel van de wereldbevolking bekend (helaas)', 'het woord dat ik in vele landen hoor en waar ik mij al mijn hele leven voor schaam is apartheid', 'dit woord is in alle talen hetzelfde, iets waar we niet trots op moeten zijn, want het vindt zijn ontstaan bij de boeren in Zuid-Afrika', 'apartheid (zowel in het Engels als in het Russisch) komt jammer genoeg van het Nederlandse woord'. Niet iedereen denkt er overigens zo negatief over. Een lezer vertelt:

In 1994 maakten wij met 45 mensen uit Rogat een reis naar Rogatsjov in Wit-Rusland. Dat die reis tot stand kwam begon als een geintje. Omdat Rogat en Rogatsjov onder elkaar in de atlas stonden, schreven we een brief naar de burgemeester van Rogatsjov en vroegen hoe ze aan de naam Rogatsjov kwamen. Zo werd een correspondentie tot stand gebracht die uiteindelijk uitmondde in een busreis, een onvergetelijke reis. Een van de programmaonderdelen was een individueel bezoek aan een Wit-Russische familie. Ik ging op bezoek bij een apothekersfamilie en ook aanwezig was een onderwijzersechtpaar dat Engels sprak en voor de vertaling zorgde. De apotheker en dochter spraken slechts Russisch. Op een gegeven moment zeg ik tegen het gezelschap: 'Ik weet zeker dat jullie één Nederlands woord kennen.' Welk woord dat dan was? 'Apartheid.' Uiteraard kenden ze dat woord en de betekenis. Dat het uit het Nederlands kwam, wisten ze niet. Heb het woord *apartheid* altijd al 'leuk' gevonden als dat woord gebezigd werd in een of ander gesprek tussen mensen die in hun eigen taal spreken ('lkdsflkjhd sf dh slödsfj *apartheid* dsfhfhe hrito shdhekld *apartheid* nsjfd jdje').

De verzuchtingen over *apartheid* zijn in die zin onterecht, dat het arme woord er ook niets aan kan doen welke betekenis de mensen eraan hechten. En aanvankelijk had het woord in het Nederlands een geheel neutrale betekenis. Het oudste citaat van *apartheid* in het *WNT* dateert uit 1931; hier had het woord de betekenis 'het heel bijzondere, het bui-

tenissig mooie': 'Deze beslotenheid [...] maakt peinzend en stil wie aan die apartheid geloovent.' En enkele jaren later, in 1938, schreef Bordewijk in zijn *Karakter*: 'Het gelaat dat hem zoo ontzaglijk bekoord had in zijn apartheid.'

De betekenis 'rassenscheiding', waarmee *apartheid* tegenwoordig zo sterk wordt geassocieerd, is niet in het Nederlands maar in het Afrikaans ontstaan; die betekenis heeft het Nederlands – samen met de meeste andere talen in de wereld – dan ook ontleend aan het Afrikaans. Volgens het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* is de betekenisontwikkeling als volgt geweest:

In Zuid-Afrika kreeg dit woord, dat aldaar de betekenis had 'die toestand van afgeskeie of afgezonderd te wees', vanaf de jaren 1920 met de ontwikkeling van het denken over rassensegregatie, de betekenis 'afscheiding op grond van ras'. Na de implementatie van de apartheid als politiek in Zuid-Afrika (1948), ontwikkelde het woord zich tot een internationalisme.

Al in 1949 was *apartheid* in Nederland zo bekend dat de tweede druk van de *Katholieke Encyclopaedie* het als ingang opnam, met als omschrijving 'Afrikaans begrip, waarmede een bepaald systeem van afscheiding der rassen in Z. Afrika wordt aangeduid.'

Op internet zie je tegenwoordig ook veel – steeds meer – Nederlandse voorbeelden van *apartheid* in de betekenis 'bijzonderheid, bijzondere positie', bijvoorbeeld: 'Ik ben er zeker van dat dit soort verschijnselen te maken heeft met de apartheid van het naaktstrand', of: 'De SP [...] maakt ook geen bezwaar tegen de administratieve apartheid van de Koppelingwet'. Ook in bijvoorbeeld het Engels maakt *apartheid* een betekenisontwikkeling door, sinds de rassensegregatie in Zuid-Afrika in 1994 is verdwenen. Men gebruikt *apartheid* wel om een afzondering of afscheiding van een bepaalde groep (maar niet meer van een bepaald ras) mee aan te duiden; zo is er sprake van 'the multiple apartheid of the caste system' (de veelvoudige apartheid van het kastensysteem), de positie van vrouwen in Saudi-Arabië wordt gekarakteriseerd als 'gender apartheid' of 'sexual apartheid', en het feit dat het Baskisch in Spanje niet als aparte taal is erkend, wordt 'a form of apartheid' genoemd. Daarnaast krijgt het woord al een neutralere betekenis van 'afgezonderde, bijzondere positie' in bijvoorbeeld 'economic apartheid' of 'the global apartheid of the days prior to the Washington Consensus', 'the "academic apartheid" of the American system', 'She highlights "apartheid

a

of the mind”. Het is heel goed mogelijk dat het woord *apartheid* in de meeste talen uiteindelijk in die algemene betekenis normaal zal worden, waarmee het negatieve imago van het woord zal verdwijnen.

asbak

In 1630 schrijft de beroemde Nederlandse auteur P.C. Hooft in een brief over ‘De koste van ’t rujmen van den asbak’. Een *asbak* was in zijn tijd wat wij nu meestal een *vuilnisbak* noemen; er werd as van het haardvuur en het fornuis, en ander afval in gestort. Toen eind zestiende eeuw de tabak uit Amerika werd ingevoerd, rookte men deze aanvankelijk in pijpen, maar in de negentiende eeuw ging men sigaren en sigaretten roken. En in deze periode kreeg het woord *asbak* de betekenis ‘rond, diep bakje met in de rand een gootje waarop een brandende sigaar of sigaret neergelegd kan worden’. De Nederlanders namen voorwerp en naam mee naar de landen waar zij zich vestigden. Het woord *asbak* is daardoor geleend door het Papiaments en door het Indonesisch. Een lezer schrijft:

Ik heb het woord *asbak* gehoord in 1995 op Java van een medewerker van een gevangenis, waar ik een politieke gevangene bezocht. Er werd gerookt, en toen viel het woord *asbak*.

Een andere lezer vertelt:

In april 1990 zat ik met een vriend in een restaurant in Jakarta. Ik vroeg hem in het Nederlands wat het Indonesische woord was voor *asbak*. Prompt kreeg ik van een vrouw aan een belendend tafeltje een *asbak*.

In het decembernummer 2004 van het tijdschrift *Onze Taal* schrijft vertaler Hans van den Broek uit Yogyakarta:

Het Indonesisch kent talloze leenwoorden uit het Nederlands. Die zijn in de loop van de tijd aangepast aan de Indonesische tongval, en dat levert juweeltjes op als *toples* (voor ‘stopfles’) en *dongkrak* (‘koevoet’, van *dommekracht*) [zie **dommekracht** in dit boek]. De laatste tijd maken die Nederlandse leenwoorden een zowel gruwelijke als grappige ontwikkeling door: ze worden verengelst. Lang in gebruik zijnde woorden als *asbak*, *wastafel* en *onderstel* (van een

auto) worden nu op reclameborden en in advertenties gespeld als *ashbak*, *washtafel* en *understel*.

a

Over een recentere en wellicht incidentele overname van het woord *asbak* bericht een andere lezer:

Ik hoorde dat een stel autochtone Marokkanen in 2005 in een café in Noord-Marokko het hadden over *asbak*. Ze spraken Berbers. *Asbak* werd uitgesproken als /azbag/, waarbij de g klonk als in het Engelse /goal/. Ik denk dat de woorden door migranten in Marokko gebruikt worden als ze op vakantie zijn en dat de plaatselijke bevolking ze overneemt.

Ik kan me voorstellen dat in warmere landen roken voornamelijk buiten plaatsvindt en de as gewoon op de grond wordt gegooid; toen de Nederlanders, die in het verleden toch de roem van properheid bezaten, hun *asbak* meenamen naar deze warmere landen, nam men daar de benaming over. Tot besluit is het bijzonder om te zien dat het Nederlandse *asbak* in het Indonesisch een nieuwe betekenis heeft gekregen. De etnomusicoloog Ernst Heins, die ongeveer vijfentwintig jaar musicologisch veldwerk heeft verricht op Java en Bali, schrijft:

Asbak heeft in de zogenoemde *Bahasa Prokem*, de geheimtaal van de Jakartaanse jongerensubcultuur (scholieren, studenten, dakloze zwerfjongeren) een zeer grove betekenis, namelijk die van 'vrouwelijk schaamdeel'. En nu we toch in de sekshoek zijn beland: voor 'met een vrouw naar bed gaan' (gezegd van een man) worden in *Bahasa Prokem* onder andere de metaforen *ganti oli* 'olie verwisselen' en *ganti busi* 'bougie verwisselen' gebruikt.

Zowel *oli* als *busi* zijn ontleend aan het Nederlands...

atlas

De benaming *atlas* voor een boek met geografische kaarten stamt van de Vlaming Gerard Mercator (1512-1594). Mercator werkte als zelfstandig cartograaf en instrumentenbouwer en publiceerde vanaf 1537 allerlei kaarten en kaartenboeken in het Latijn. Daarom had hij ook zijn naam in het Latijn vertaald, want zijn eigenlijke naam luidde Gerard de Kremer – Kremer is een variant van *kramer* 'koopman'. Bij het tekenen van de kaarten stuitte hij op het probleem hoe de bolle vorm van de

a

aarde geprojecteerd moest worden op een plat vlak. Op de grote wereldkaart die hij in 1569 voor zeevaarders publiceerde, tekende hij als eerste de lengte- en breedtegraden als rechte lijnen. Sindsdien wordt deze projectie naar hem de *Mercator-projectie* genoemd, een benaming die is overgenomen in andere talen, vergelijk Engels *Mercator projection*, Duits *Mercatorprojektion*, Frans *projection de Mercator*, Russisch *merkatorskaja projekcija*, en Deens *mercatorprojektion*.

In 1568 publiceerde Mercator een werk getiteld *Chronologia*. In de inleiding hiervan schreef hij dat het zijn plan was om een complete kosmografie (*Cosmographia*) samen te stellen. Deze zou, behalve de reeds gepubliceerde *Chronologia*, nog vier delen gaan bevatten: een deel over de schepping van de wereld, een deel met een beschrijving van de he-

Illustratie 2.
Atlas in het Frans

mel, een deel met de beschrijving van de landen en zeeën, en tot slot een deel over genealogie en politieke geschiedenis. Niet alle delen zijn uiteindelijk verschenen. In 1595 gaven de zonen van Mercator postuum het deel uit met het verhaal van de schepping van de wereld volgens Genesis, waaraan toegevoegd een tweede deel met kaarten van de hele wereld. Het boekwerk had de door Mercator vastgestelde titel: *Atlas, sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura* (Atlas, dat wil zeggen kosmografische overwegingen over de schepping van de wereld alsook de afbeelding van het geschapene). Hiermee werd voor het eerst de term *atlas* voor een kaartenverzameling gebruikt.

In de meeste Nederlandse en buitenlandse naslagwerken valt te lezen dat Mercator met de term *atlas* verwees naar de mythische Griekse reus die de wereldbol op zijn rug torst als straf voor het feit dat hij met de andere titanen de strijd had aangeboden tegen Zeus en de olympische goden. Die reus Atlas werd en wordt veelvuldig op titelpagina's van atlassen afgedrukt. Maar Mercator had, zo blijkt uit zijn voorwoord, een andere Atlas op het oog, namelijk een legendarische Etrurische geleerde en administrator van het koninkrijk Etrurië. Mercator beschouwde deze Atlas als het symbool van de kosmografie, en daarom beeldde hij hem uit op de titelplaat van zijn boek. In de opvattingen van Mercator bestond kosmografie uit de wetenschap van de hemel en van de aarde. Op de titelplaat is dit verbeeld doordat de hemelglobe op de knie van Atlas rust (niet op zijn rug of schouders, zoals de Griekse reus altijd wordt afgebeeld) en de aardglobe op de grond vóór hem ligt.

In 1634 werd Mercators *Atlas* vertaald in het Nederlands. Al snel werd de naam *atlas* in het Nederlands de algemene benaming voor een verzameling kaarten: zo gebruikte die andere bekende Nederlandse cartograaf, Johan Blaeu, in 1648 de titel *Grooten Atlas oft werelt-beschrijving*.

Er verscheen een groot aantal vertalingen van het werk van Mercator met in de titel het woord *Atlas*: in 1609 in het Duits, in 1633 in het Frans, in 1635 in het Engels. Zo kreeg *atlas* in veel talen de algemene betekenis van 'kaartenboek'; dat geldt bijvoorbeeld voor het Bulgaars, Deens, Duits, Engels, Frans (zie illustratie 2), Indonesisch, Kroatisch, Macedonisch, Noors, Papiaments, Russisch, Servisch, Sloveens, Zweeds en voor het Hongaars (in de vorm *atlasz*).

Mercator heeft niet alleen de woorden *Mercatorprojectie* en *atlas* in andere talen bekendgemaakt, maar hij was ook medeverantwoordelijk voor de verbreiding van het woord **maalstroom**.

B

b

baas

Het woord *baas* is in het Nederlands bekend sinds de tweede helft van de dertiende eeuw. Het kwam vooral voor in Holland. Van het woord bestaan geen verwanten in andere Indo-Europese talen, en de herkomst is dan ook onbekend: geen van de gissingen erover is tot nu toe bewezen. De oorspronkelijke betekenis van *baas* was, zo blijkt uit het *WNT*, 'het hoofd van het huisgezin, de huisheer aan wie het hele gezin, inclusief de huisdieren, ondergeschikt is'. Cornelis Kiliaan omschreef *baas* in zijn Latijnstalige etymologische woordenboek van het Nederlands uit 1599 met het Latijnse begrip *paterfamilias*. Vervolgens werd het woord, veelal in de verkleinvorm *baasje*, gebruikt voor een oudere man, vaak van mindere stand ('een rond, dik, vet baasje'), of een kleine jongen ('Even later kwam zij terug met een klein baasje van een jaar omtrent [...] op den arm'). Bovendien werd de betekenis 'hoofd van het huisgezin' uitgebreid naar 'hoofd, chef, iemand die ondergeschikten onder zich heeft, en vervolgens naar 'iemand die boven anderen uitmunt, niet zozeer door rang als wel door persoonlijke hoedanigheden': *hij is een baas in het rekenen*.

Ook op schepen waren er personen die *baas* genoemd werden, en dankzij de maritieme contacten tussen de Lage Landen en Noord-Duitsland is het Nederlandse woord *baas* overgenomen door het Nederduits. In de negentiende eeuw werd het woord vervolgens als *Baas* overgenomen in het Hoogduits. Ook in het Deens, Noors en Zweeds is het Nederlandse woord *baas* in de vorm *bas* overgenomen, misschien via het Nederduits; dit *bas* betekent zowel 'voorman' als 'de beste'.

Nederlandse kolonisten namen het woord mee naar hun nieuwe vestigingen buiten Europa. Zo belandde het in Nieuw Amsterdam, het huidige New York. Al omstreeks 1650 is hier sprake van een *work base* 'werkbaas' en van *the basses house* 'het huis van de baas'. De *aa* in *baas* werd niet uitgesproken als een heldere /aa/, zoals in het Standaardnederlands, maar als /oa/ – misschien was dat de uitspraak van de Nederlanders die naar Amerika trokken, maar de uitspraak kan ook ontstaan zijn onder invloed van het Engels. Hoe het ook zij, in het Amerikaans-Engels veranderde *baas* in *boss*. Vanuit New York verbreidde dit woord

zich over de andere Amerikaanse staten. Pas in de negentiende eeuw werd het algemeen gebruikelijk. Dat *boss* in Amerika algemeen overgenomen werd, kwam doordat het een aanvaardbaar alternatief vormde voor *master* – een woord waarmee men in Engeland een meerdere aanduidde. De Engelsen die naar het nieuwe continent Amerika trokken, wilden zich onttrekken aan de hiërarchische relaties in het moederland en zochten daarom naar een alternatief voor *master*. Bij de vele Engelse kolonisten die hun leven in Amerika waren begonnen als contractarbeiders, had *master* ongunstige connotaties, en blanke arbeiders hadden bovendien bezwaar tegen *master* omdat dit door slaven werd gebruikt (uitgesproken als *massa*). Zo schreef James Flint in 1818 in *Letters from America*:

Master is not a word in the vocabulary of hired people. *Bos*, a Dutch one of similar import, is substituted. The former is used by Negroes, and is by free people considered as synonymous with slave-keeper. ('*Master* komt niet voor in de woordenschat van arbeiders. Het wordt vervangen door *bos*, een Nederlands woord met dezelfde strekking. Het eerste woord wordt door negers gebruikt en wordt door vrije mensen beschouwd als synoniem aan slavenhouder.')

In 1823 werd dit in een andere bron bevestigd:

No one, in this republican country, will use the term *master* or *mistress*; *employers*, and the Dutch word *boss*, are used instead. ('Niemand zal in dit republikeinse land de term *master* of *mistress* gebruiken; in plaats daarvan worden *employers* en het Nederlandse woord *boss* gebruikt.')

Aanvankelijk was *boss* vooral spreektaal; zo werd in een etiquetteboek uit 1833 geschreven: 'Such words as [...] *boss* [...] are rarely used by the better orders.' Maar geleidelijk verbreidde het zich, ter aanduiding van een 'baas, voorman', en tevens als aanspreekvorm. In 1849 merkte Bartlett, de auteur van een bekend boek getiteld *The dictionary of Americanisms*, op: 'The blacks often employ it in addressing white men in the Northern States, as they do *massa* (master) in the Southern States.' Tot slot kreeg het woord in het Amerikaans-Engels betekenissen die *baas* in het Nederlands niet kent. In de politiek wordt *boss* gebruikt voor 'een bobo, een partijbonds': *the Republican bosses*. En *boss* wordt in de spreek-

—
b

taal ook als bijvoeglijk naamwoord gebruikt en heeft dan een superlatieve betekenis: *a boss sight* is ‘een te gek schouwspel’.

In de loop van de negentiende eeuw namen de Britten het woord *boss* over van de Amerikanen, aanvankelijk in de arbeiderstaal of met humoristische gevoelswaarde (‘You’re the boss!’), maar geleidelijk als neutraal woord. De meeste andere talen hebben in de twintigste eeuw het Nederlandse woord in de Amerikaans-Engelse vorm overgenomen; om maar enkele te noemen: *boss* is geleend door het Deens, Duits, Frans, Italiaans, Kroatisch, Macedonisch, Lets, Litouws (*bōsas*), Noors, Russisch, Sloveens, Spaans en Zweeds. Zelfs het Nederlands heeft het woord teruggeleend, onder andere in de verbinding *big boss*: *hij is daar de/een big boss*. Waaraan het woord dit succes te danken heeft, is niet helemaal zeker, maar waarschijnlijk heeft het feit dat Amerikaanse bedrijven mondiaal opereren en in de hele wereld toonaangevend zijn, een rol gespeeld.

Ook de Nederlandse vorm *baas* is door andere talen overgenomen, met name door talen die gesproken worden in gebieden waar de Nederlanders ooit heersers zijn geweest. Zo is in het Indonesisch, Javaans en Papiaments *bas* bekend, in het Singalees *bās* (als aanspreekvorm voor ambachtslieden), en in het Sranantongo *basi*. In het Ambonees betekent *bas* ‘kampioen, expert’. In het Engels dat gesproken wordt in het Caribisch gebied is uiteraard het Engelse *boss* bekend, maar daarnaast gebruikt men in Jamaica, Guyana en Belize ook de vorm *baas*. Allsopp zegt hierover in zijn *Dictionary of Caribbean English Usage* dat het woord in zijn oorspronkelijke vorm is overgenomen dankzij het belangrijke Nederlandse aandeel in de zeventiende-eeuwse slavenhandel. Hieraan is volgens hem waarschijnlijk tevens het leenwoord *nigger* in het Caribisch Engels te danken, dat via het Nederlandse *neger* teruggaat op het Spaanse woord *negro* ‘zwart’. Ook in het Engels zoals dat wordt gesproken in Zuid-Afrika is ten slotte de Nederlandse – eigenlijk de Afrikaanse – vorm *baas* overgenomen.

Al met al kan het Nederlandse woord *baas* een van de succesvolste uitleenwoorden genoemd worden.

bek houden

Correspondente Marianne Schuursma schreef dat de schoonmoeder van haar zoon, die afkomstig is van Martinique, haar ooit vertelde dat men in het creools van Martinique, een taal die is gebaseerd op het Frans, *béc aou* gebruikt:

Toen ik verbaasd opkeek omdat ik het woord herkende, legde ze in het Frans uit dat het ‘bek houden’ betekent. Daar ik veertien jaar in Frankrijk heb gewoond, is er geen sprake van een misverstand over de vertaling. Zij sprak het uit met de klemtoon op *aou*. Grappig is dat het woord, dat creools is, klinkt als /bekkouw/. Het is een door slaven gesproken taal. Ik kan me voorstellen dat er misschien een Nederlandse slavendrijver was die dit regelmatig zei! Het creools van Martinique is anders dan dat van de Nederlandse Antillen. M'n schoondochter is nog een tweede Nederlands woord tegengekomen, namelijk *tête kaal*. Inderdaad ‘kaal hoofd’, maar het heeft als betekenis ‘eikel’ in de zin van ‘wat een eikel ben je’.

Dit laatste, *tête kaal*, is ook te vinden op internet, iets anders geschreven: zo kan men op jongerenfora zinnen lezen als: *Hé tête kal emprunte la voie bucale* ‘hé eikel neem wat mondwater’, dus ‘spoel je mond’, en *Chak chien sav’ en ki gen yo ka niché bout tete kal yo!!!* Die laatste zin komt uit Guadeloupe, waar een Franse creooltaal wordt gesproken die veel lijkt op die van Martinique. De zin betekent letterlijk ‘elke hond weet hoe hij zijn eikel moet aflikken’; hiermee wordt bedoeld ‘iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen daden’. De betekenisontwikkeling zal als volgt zijn geweest: aanvankelijk zal *kaalkop* overgenomen zijn van Nederlandstaligen als scheldwoord voor een kaal persoon; toen het woord echter gebruikt werd door mensen die geen Nederlands kenden, werd het een algemeen scheldwoord, waarbij bovendien *kop* vertaald werd door het Franse *tête*.

De eilanden Martinique en Guadeloupe behoren tegenwoordig tot de Kleine (of Franse) Antillen, die overzeese departementen van Frankrijk zijn. De eilanden zijn in 1635 door Frankrijk gekoloniseerd. De kolonisten kwamen niet alleen uit Frankrijk, maar ook uit andere landen, zoals Spanje, Engeland en de Lage Landen. Op de eilanden woonden op dat moment indianen. Zij namen de talen van de kolonisten over. Al in 1640 berichtte men dat de indianen op Martinique ‘een mengsel van Frans, Spaans, Engels en Nederlands’ spraken. Na de aanvoer van negerslaven ontstond er op de eilanden een nieuwe Franse creooltaal. Het Nederlandse aandeel is uitermate gering geweest, maar zoals uit het bovenstaande blijkt, zijn er enkele sporen tot op heden bewaard gebleven.

belasting

In het Indonesisch en het Papiaments is het Nederlandse woord *belasting* overgenomen. Dat ligt voor de hand: de Nederlanders waren

—
b vroeger de bestuurders, en ze legden dus hun belastingstelsel op. Tegenwoordig heeft in Indonesië het woord *belasting* plaatsgemaakt voor het autochtone *pajak*. Maar op het eiland Muna (zie *herendienst*) komt nog steeds *balasitei* voor, overgenomen via het Indonesisch.

— Het Nederlandse woord wordt ook door migranten meegenomen naar hun land van oorsprong. Zo schrijft een lezer dat hij in Noord-Marokko in een café een stel Marokkanen in een gesprek dat verder in een van de Berbertalen werd gevoerd, het woord *belasting* hoorde gebruiken; het werd uitgesproken als /walastin/. Het zal hier gaan om mensen die in Nederland of België wonen of gewoond hebben. De slavist Jaap Kamphuis bericht:

Grappig is dat ik in het Macedonisch van in Nederland wonende Macedoniërs vaak het woord *belasting* hoor, uitgesproken op z'n Macedonisch. Waarom juist dit woord rechtstreeks wordt overgenomen weet ik niet, misschien dat *belasting* aangeeft dat het om heel wat meer gaat dan wat je in Macedonië aan *danok* (het normale woord voor 'belasting') moet betalen. Ik heb zelfs ooit een Macedoniër gesproken die ervan overtuigd was dat *belasting* een Macedonisch woord was.

Vermoedelijk wordt *belasting* gebruikt voor de belastingen die men aan de Nederlandse staat betaalt, terwijl de 'eigen' woorden voor *belasting* (zoals het Macedonische *danok*) de belastingen aanduiden die men betaalt in het vaderland.

belet

De antropoloog Dik Teljeur schrijft het volgende:

Ik heb anderhalf jaar in de Noord-Molukken gewoond en gewerkt bij een etnische groep die zichzelf Gimán noemen en door de Indonesisch sprekenden Orang Gane worden genoemd. De taal die zij spreken heet ook Gimán respectievelijk Bahasa Gane (in het Indonesisch). In deze taal komen verschillende Nederlandse woorden voor. Deze zijn daar vooral gekomen via de variant van het Moluks Maleis dat op Ternate en Halmahera gesproken wordt en werd, en dat, naast het Ternataans, een van de verkeerstalen is die in het gebied gesproken worden. Dit Moluks Maleis wordt in steeds toenemende mate door het Indonesisch (Bahasa Indonesia) beïnvloed.

De grenzen tussen de twee vormen zijn zeer vloeiend, afhankelijk van de kennis van de spreker.

b

Van de Nederlandse elementen die via het Indonesisch of Moluks in het Gimán zijn opgenomen, geeft hij enkele voorbeelden, zoals *bal*, *ember* ‘emmer’ en *pel* ‘pil’. Interessanter is echter een woord dat voor zover bekend alleen voorkomt in het Gimán en niet in het Indonesisch of Moluks, namelijk *baleta*. Hierover schrijft Teljeur:

Baleta is een gift, gegeven door een binnenkomende gast aan de heer des huizes bij een besnijdenisfeest, een bruiloft of een dodenfeest. Mannen geven een klein geldbedrag, vrouwen geven voedsel. Een gift gegeven bij een begrafenis heet niet *baleta* maar *hamoda*. Van *baleta* is *habaleta* afgeleid, met als betekenis ‘een *baleta* (gift) geven’. *Baleta* gaat waarschijnlijk terug op het Nederlandse *belet* in *belet laten vragen* ‘vragen of men ontvangen kan worden’.

Dit woord zal dus door het Gimán rechtstreeks uit het Nederlands geleend zijn, niet via het Indonesisch. Kennelijk vroeg de inheemse bevolking in het verleden bij de Nederlanders *belet* met een gift in de hand, en ging men vervolgens het woord gebruiken voor een gift bij een bijzondere gebeurtenis.

berm

In het Middelnederlands betekende *barm*, *baerm* ‘ophoging, heuvel’; het woord gaat terug op een gereconstrueerd Germaans woord *barma* ‘rand’. In een deel van het Nederlands en van het Middelnederduits veranderde de *-a-* voor *-rm* in een *-e-*, vandaar de vorm *berm* naast *barm*. In het begin van de zestiende eeuw kreeg *barm*, *berm* in het Nederlands een bijzondere betekenis in de vestingbouw, namelijk die van ‘strook grond of pad tussen een vestingwering en een gracht’. In die betekenis leende het Frans het woord in 1661 als *barme*; in 1676 is de huidige Franse vorm *berme* aangetroffen. De Lage Landen waren namelijk voraanstaand in de vestingbouw, mede dankzij de natuurwetenschapper Simon Stevin, die een eigen systeem van vestingbouw ontwikkelde en hierover publiceerde in de *Sterctenbouwing* van 1594.

Volgens de woordenboeken werd het Franse woord overgenomen door het Italiaans als *berma*, door het Engels als *berm* (1729) en door het Kroatisch als *berma*. Ook het Duitse *Berme*, gebruikt in de weg- en waterbouw, is ontleend aan het Frans; het wordt onder andere genoemd

—
b
— in het *Grammatisch-kritisches Wörterbuch* van Adelung uit 1811. In het Amerikaans-Engels komt het woord *berm* voor sinds 1775; in deze taal is het woord waarschijnlijk rechtstreeks ontleend aan het Nederlands. Volgens een Letse vreemdewoordentolk is ook het Letse *berma* rechtstreeks uit het Nederlands geleend, maar waarschijnlijker lijkt mij toch dat het via het Duits is overgenomen, net als het Litouwse *bërma*.

Het Indonesische *bérem* tot slot is geleend met de modern Nederlandse betekenis ‘strook langs de weg’: geleidelijk verschoof de betekenis in het Nederlands namelijk naar ‘berm langs een weg, met name een autoweg’. Die betekenis komt echter niet voor in het Frans, Duits en Engels, behalve dan in het Nieuw-Zeelandse Engels – onder invloed van Nederlandse immigranten?

bestemoer, bestevaar → **oom**.

bintje → **Van Gogh**.

blauw

In 1859 is het eerste woordenboek van het Papiaments verschenen. Een exemplaar ervan werd in 1958 teruggevonden, maar zonder titelpagina, zodat auteur, titel, uitgever en plaats en tijd van uitgave onbekend waren. Recent onderzoek echter heeft de ontbrekende gegevens opgeleverd, en in 2004 is een heruitgave van het werk verschenen onder de titel *Woordenlijst der in de landstaal van Curaçao meest gebruikelijke woorden met Zamenspraken*, door Bernardus Th.J. Frederiks en Jacobus J. Putman, 1859, Curaçao, Drukkerij van het vicariaat. Putman was verantwoordelijk voor het deel *Zamenspraken* (dialogen), dat een herdruk was van een reeds in 1853 gepubliceerd boek, terwijl Frederiks de woordenlijst had samengesteld. Op pagina 34 staat een overzicht van kleurnamen in het Papiaments en het Nederlands. Hier staan vermeld:

blankoe – wit, prétoe – zwart, koraal – rood, blaauw/azoel – blaauw, geel (heel) – geel, bérde – groen, bruin – bruin, grijs – grijs, cjinísji – aschgrauw, morá – paars, bleek – bleek.

Aan dit rijtje valt op dat een aantal Papiamentse kleurnamen ontleend is aan het Nederlands, namelijk *blauw*, *geel*, *bruin*, *grijs* en *bleek*. De overige namen gaan terug op het Portugees of Spaans. De genoemde Nederlandse leenwoorden komen nog steeds voor in het Papiaments, tegenwoordig op Curaçao gespeld als *blou*, *hel*, *brùin*, *gris* en *blek* (*gris*

is inmiddels qua spelling aangepast aan het Spaanse *gris*). *Blauw* en *geel* zijn (naast *rood*) de primaire kleuren, kleuren dus waarvan je niet verwacht dat de namen uit een andere taal worden overgenomen. Als secundaire kleuren, die ontstaan door menging van twee primaire kleuren, gelden oranje, groen en violet. Van deze drie is de Nederlandse naam **oranje** door het Papiaments geleend in de vorm *oraño*. Tevens heeft het Papiaments *ros* geleend, teruggaand op **roze**.

Het Indonesisch heeft uit het Nederlands de kleurnamen *belau* 'blauw' en *oranye* 'oranje' geleend, en de mengkleuren *lila*, *okér*, *pastél* en *violét*. Het Sranantongo heeft geleend *blaw* 'blauw', *breiki* 'bleek', *broin* 'bruin', *geri* 'geel', *grun* 'groen', *oranye* 'oranje', *persi* 'paars' en misschien *weti* 'wit' (dat laatste kan ook uit het Engels komen; het Sranantongo is immers een Engelse creooltaal).

Nederlandse kleurnamen zijn niet alleen geëxporteerd naar de vroegere koloniën, maar ook naar enkele Europese landen. In dat geval echter beduiden ze niet een kleur, maar een specifieke zaak met die kleur. Zo is in het Portugees *zuarde* de benaming voor een soort katoenen weefsel van **zwarte** kleur. Engels *Bruin* of *bruin*, uitgesproken als /broe-in/, wordt gebruikt als eigennaam ter aanduiding van de bruine beer, bijvoorbeeld: 'During the autumn Bruin may not unfrequently be seen near the vineyards' (in de herfst kan men regelmatig Bruin(tje) tegenkomen in de buurt van de wijngaarden). Het Engels heeft dit woord al in de tweede helft van de vijftiende eeuw overgenomen; het gaat terug op Bruin de Beer, de naam van de beer in het dertiende-eeuwse dierenepos *Van den vos Reinaerde*. Dit dierenepos is in veel talen vertaald, waaronder het Engels. De naam Bruin wordt ook wel gegeven aan een bruingekleurd huisdier, zoals een abessijn.

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat kleurnamen van de ene taal in de andere worden overgenomen: kleuren zijn toch universeel, dus iedere taal zal daarvoor toch wel een eigen benaming bezitten? Toch blijkt dat juist kleurnamen zeer regelmatig zijn geleend van de ene taal in de andere, kennelijk omdat de brontaal kleurnuances onderscheidde die tot dan niet voorkwamen in de ontlenende taal. Zo zijn de Germaanse namen voor kleuren die in de Nederlandse woorden *blank*, *bruin*, *grijs* en *vaal* zijn blijven voortleven, overgenomen door het vulgair Latijn en vandaar in de Romaanse talen. Waarschijnlijk duiden de Germaanse soldaten met deze namen de kleur van hun paarden aan; in ieder geval verwezen ze naar kleurnuances die voordien bij de Romeinen geen benaming hadden. In het Frans vinden we de Germaanse woorden terug als *blanc*, *brun*, *gris* en *fauve*. De Romeinen hebben ook het woord

—
b

voor de typische haarkleur van de Germanen overgenomen, namelijk 'blond', dat in het Frans *blond* is geworden en in het Nederlands weer is teruggeleend. Het Nederlandse **blond** is op zijn beurt geleend door het Papiaments als *blònt*.

In een latere periode heeft het Nederlands allerlei kleurnamen ontleend aan het Frans, die kennelijk tinten aanduiden die tot dan bij ons onbenoemd waren, of die in een bepaalde periode in de mode raakten: in de dertiende eeuw de namen *oranje*, *paars*, *scharlaken* en *violet*, in de veertiende eeuw *azuur* en *vermiljoen*, in de vijftiende eeuw *roze*, in de zestiende eeuw *oker*, in de zeventiende eeuw *turkoois*, in de achttiende eeuw *pastel*, en in de negentiende eeuw *beige* en *lila*. Een deel van deze geleende namen hebben we vervolgens weer uitgeleend aan andere talen, zo bleek hierboven. Uit de dateringen blijkt dat de kleurnamen niet allemaal tegelijk zijn geleend, maar geleidelijk naarmate het kleurenpalet, ook in het Frans, zich uitbreidde. Ongetwijfeld heeft de internationaal georiënteerde schilderkunst een belangrijke rol gespeeld bij de overname van de kleurnamen.

bleek, blond → blauw.

bokking → haring.

boom

In het Nederlands is men het woord *boom* 'houtgewas' en 'boomstam' overdrachtelijk gaan gebruiken als benaming voor allerlei voorwerpen die uit een boomstam, paal of ander lang stuk hout bestaan, en wel in het bijzonder voor een 'mast van een schip' of een 'giek', een rondhout om een zeil aan uit te zetten. In andere Germaanse talen heeft deze betekenisuitbreiding niet plaatsgevonden. Daarentegen hebben sommige Germaanse talen het Nederlandse woord overgenomen, dankzij de vooraanstaande positie van de Lage Landen in de scheepvaart en scheepsbouw. Zo kent het Engels sinds 1662 *boom* 'giek', terwijl het Schots al in de zestiende eeuw *boam* heeft geleend als 'vaarboom, balk, stang'. Deens, Noors en Zweeds *bom* 'giek' zijn waarschijnlijk iets later geleend – voor het Zweeds wordt het jaartal 1771 vermeld. Ook in Romaanse talen is het Nederlandse woord terechtgekomen. In het Frans is *bôme* 'giek' bekend sinds 1769. Al in 1797 heeft het Italiaans het Franse woord overgenomen als *boma*.

In het Nederlands wordt *boom* ook gebruikt in de betekenis 'slagboom', en in die betekenis is het woord uitgeleend aan het Deens, Noors

en Zweeds, en aan het Russisch. Het Russisch kent naast elkaar *bom* en *bon* voor ‘slagboom, afsluiting van een haven, barrière, moeilijk door- gaanbare kloof of ravijn’. Het woord is begin achttiende eeuw geleend, in de periode van Peter de Grote, in de vorm *bon* – het uitspraakverschil tussen *m* en *n* is klein, en de verwarring is begrijpelijk gezien het feit dat het woord mondeling is geleend. De vorm *bon* is in het Russisch veel gebruikelijker dan *bom*. In diezelfde periode kwamen ook de samen- stellingen *šlagbom*, *šlagbon* ‘slagboom’ voor, maar inmiddels zijn deze vormen vervangen door de Duitse vorm *šlagbaum*.

In het Singalees is *bōn*- geleend (opnieuw met een *n* in plaats van een *m*); dit woord komt alleen voor in samenstellingen, met name in *bōnliya* ‘disselboom’. In het Indonesisch wordt *bom* gebruikt ter aanduiding van een ‘(dissel)boom, slagboom, tolboom’, terwijl in het Sranantongo *bon* gebruikt wordt in de oudste Nederlandse betekenis ‘houtgewas, heester, struik’. Het Nederlandse woord *boom* is dus in al zijn betekenissen door andere talen overgenomen.

boomslang

Verskillende informanten hebben erop gewezen dat in het Engels het woord *boomslang* voorkomt, uitgesproken als /boemsleng/. Het betreft hier een bepaalde giftige slang die in bomen vertoeft en waarvan de La- tijnsse benaming *Dispholidus typus* is. Het Engels heeft het woord al in 1793 geleend uit het Afrikaans. In het Nederlands komt van oudsher het woord *boomslang* ook voor, maar dit is een algemene benaming voor op bomen levende slangen. Net als *apartheid* is het woord *boomslang* in het Nederlands gevormd, meegenomen naar Zuid-Afrika, waar het een eigen betekenis heeft gekregen, en vervolgens met die nieuwe betekenis door andere talen overgenomen.

In het Engels heeft recent een bepaald soort computermuis, speci- aal ontworpen om zeer snelle computerspellen te spelen, de merknaam *boomslang* gekregen. Producent Razer verklaart de naam:

Boomslang [is] named after a highly venomous African snake.
The deadly African Boomslang snake [is compared to] the equally
deadly Razer Boomslang.

Dankzij deze computermuis is het woord *boomslang* in het Engels aan- zienlijk bekender geworden dan het was toen er alleen maar een Zuid- Afrikaanse slang mee werd aangeduid.

—
b
—
Boomslang, als benaming van een Zuid-Afrikaanse slang en van een computermuis, is bekend in vele talen, bijvoorbeeld in het Deens, Duits, Fins, Frans, Hongaars, Italiaans, Noors, Spaans en Zweeds – waarbij in ieder geval op internet de betekenis ‘computermuis’ in de meeste talen die van ‘slang’ verre overtreft. Daarbij is de benaming voor de computermuis per definitie via het Engels geleend, terwijl de naam van de slang zowel rechtstreeks uit het Afrikaans als via het Engels ontleend kan zijn.

boontje → duiker.

brandspuit

Algemeen bekend is dat er zeer veel Nederlandse scheepvaarttermen in het Russisch zijn beland. Deze dateren voornamelijk uit de tijd van Peter de Grote (1672-1725). Tsaar Peter van Rusland wilde een grote zeemogendheid opbouwen en hij ging daarvoor onder meer in de leer bij de Nederlanders. Hij haalde Nederlandse scheepsbouwers naar het door hem nieuw gebouwde Sint-Petersburg. Deze leerden de Russen het vak, samen met de Nederlandse benamingen voor schepen en scheeps-onderdelen. Met als gevolg dat een cursiste onlangs tijdens haar eerste les Russisch (om het alfabet te leren schrijven) te horen kreeg: ‘U kent al een heleboel Russische woorden, u weet het alleen nog niet.’ Waarna ze in het cyrillische alfabet de van oorsprong Nederlandse woorden *admiral*, *bakbort*, *blok*, *bocman* ‘bootsman’, *bugšprit* ‘boegspriet’, *buj*, *foršteven* ‘voorsteven’, *mačta* ‘mast’ en *matros* kreeg voorgeschoteld.

De Russische tsaar bestelde in Nederland ook brandspuiten. De techniek hiervan was in 1672 verbeterd door de Amsterdammer Jan van der Heyden, die een nieuw soort brandspuit met zuig- en persslangen ontwierp. Tijdens zijn bezoek aan Nederland eind zeventiende eeuw ging Peter de Grote regelmatig naar de werkplaats van vader en zoon Jan van der Heyden, en hij verzocht hun met hem mee te gaan naar Rusland. Dit sloegen zij af, maar wel stuurden zij in 1711 tien brandspuiten naar Archangelsk. In het Russisch heet een brandspuit tot op heden *brandspojt* – met /oj/, wat de Noord-Hollandse dialectuitspraak is. De brandspuiten werden door de Russische tsaar persoonlijk getest, want C. de Bruyn meldt in zijn *Reizen over Moskovie door Persie en Indie* uit 1714: ‘Ik [vond] zyne Majesteit bezig met het beproeven eeniger brandspuiten, nu eerst [= zojuist] uit Hollant aengekomen.’ Overigens heeft *brandspojt* in jongerentaal de voor de hand liggende nieuwe betekenis ‘mannelijk lid’ gekregen.

Uit het Russisch is *brandspojt* geleend in het Bulgaars en Oekraïens. Verrassender is dat het woord ook is overgenomen door het Oost-Jiddisch. Het Jiddisch is zo'n duizend jaar geleden ontstaan als spreektaal van de joodse bevolking in het Rijnland en is oorspronkelijk gebaseerd op het daar toen gesproken Duits, met veel Hebreeuwse en Aramese woorden. In de loop der eeuwen hebben de joden zich verspreid over Europa. Een grote groep ging naar Oost-Europa. Hier ontstond onder invloed van de Slavische talen een variant van het Jiddisch die Oost-Jiddisch genoemd wordt. Het Jiddisch in Duitsland en de Nederlanden, dat slechts weinig Slavische invloed heeft ondergaan, noemt men West-Jiddisch. Een van de Slavische woorden die in het Oost-Jiddisch zijn overgenomen, is *brandspoit*. Voor de Tweede Wereldoorlog zijn veel Oost-Europese joden geëmigreerd naar Amerika, Palestina en andere landen. En zo is het leenwoord *brandspoit* ook in het Jiddisch van die landen beland.

broeder

Gewestelijk duidt men met het Nederlandse woord *broeder* een soort krentenbrood of tulband aan, een zachte koek, oorspronkelijk gebakken in een gietijzeren pan, die wel enigszins leek op een héél groot poffertje. En in het verleden gebruikte men wel het verkleinwoord *broedertjes* in plaats van *poffertjes*. Het is niet helemaal zeker waar deze intrigerende benamingen vandaan komen: het *WNT* veronderstelt dat een *broeder* 'aldus geheeten [is] wegens de bolronde gedaante, bij vergelijking met een dikken, bolronden *kloosterbroeder*', en dat *broedertjes* ofwel het verkleinwoord van dit *broeder* is, ofwel dat ze zo heten 'omdat zij zoo "broederlijk" te zamen in ééne pan liggen'.

Op Sri Lanka kan men bij de bakker een *burudala* kopen, een bepaald soort cake. De Singalese naam *burudala* gaat terug op het Nederlandse woord *broeder*. Een aantal informanten bericht dan ook over de aanschaf van *broeders* of *poffertjes* tijdens hun vakantie op Sri Lanka. Het woord *broeder* is niet overgenomen in het Indonesisch, althans niet in de betekenis 'soort krentenbrood' (wel is ontleend *bruder* 'broeder, mannelijk lid van een christelijke gemeente'). In het zogenoemde Kupang Maleis, de Indonesische taal die wordt gesproken op West-Timor, is daarentegen bekend de *barudel*, *brudel* met als betekenis 'zacht brood, krentenkoek gemaakt van melk, eieren, meel en krenten of aalbessen'.

Ook aan de naam van de *poffertjes*, de kleine broertjes van de *broeder*, ligt het algemene begrip 'dik, bolstaand, opgeblazen voorwerp' ten grondslag. Het woord is afgeleid van *pof* 'bol voorwerp, bijvoorbeeld

—
b
—

bolstaande plooi aan een mouw, bolgerezen broodje, en zal ook verwant zijn met *poffen* ‘het geluid pof maken’, vanwege het geluid dat *poffertjes* maken tijdens het bakken. Ook de naam en het begrip *poffertjes* worden gemeld uit landen waarheen groepen Nederlanders zijn geëmigreerd. Een lezer schrijft:

Elk jaar wanneer een Canadese vriendin, geboren uit Nederlandse ouders, met haar gezin Nederland bezoekt, wil zij eerst ‘paffertjes eten’. Haar man en kinderen nemen dit over. Trouwens net als het woord ‘biertje’.

Het woord *poffertje* is zelfs een ingang in de *Oxford English Dictionary*. Het oudste citaat verwijst naar Zuid-Afrika: in 1872 is sprake van ‘the dainty though untranslatable pumpkin “poffartjes”’ (voor de vermeende onvertaalbaarheid van Nederlandse begrippen zie het trefwoord *gezellig*). In het Afrikaans heten poffertjes *poffertjies*. Ook in Amerika kwam de Engelstalige wereld in aanraking met de Nederlandse poffertjes. In 1942 zijn ze beschreven als een kruising tussen een heel klein cakeje en een beignet. Tot slot zijn de *poffertjes* gesignaleerd in eetgelegenheden in Australië, waarheen in de loop van de tijd veel Nederlanders zijn geëmigreerd. Voor de clientèle werd de naam *poffertjes* wel verduidelijkt als *Dutch mini-pancakes*.

Ook de typisch Nederlandse *stroopwafel* en *wafel* zijn naar andere landen meegenomen, zie de bewuste trefwoorden.

bruin → blauw.

Brussel

Verschillende zaken zijn vernoemd naar de stad Brussel, omdat ze hier zijn uitgevonden of vanuit hier zijn geëxporteerd. Zo zijn twee namen voor groenten naar Brussel vernoemd: *Brussels lof* (dat verder wordt besproken onder *witlof*) en *Brusselse spruitjes*, in het Nederlands meestal alleen *spruitjes* genoemd. De plaatsnaam is bewaard gebleven in de Engelse en Franse benamingen: *Brussels sprouts*, *choux de Bruxelles*. De vernoeming naar Brussel is te danken aan het feit dat deze groentesoort in de achttiende eeuw in of bij Brussel is gecultiveerd tot de huidige moderne kool; waarschijnlijk ging het oorspronkelijk om een afwijkend savooiekooltype. Vanuit België verbreidde de teelt zich naar Nederland en naar andere landen, met medeneming van de naam.

De Tsjechische naam voor 'schaatsen' is *brusle*. Dit woord is afgeleid van het werkwoord *brousit* 'slijpen': schaatsen moeten immers dikwijls worden geslepen. Maar de spelling *brusle* met *u* in plaats van *ou* is te danken aan invloed van de naam Brussel: schaatsen werden namelijk dikwijls geïmporteerd uit Brussel. Tegenwoordig menen vele Tsjechen dan ook dat de naam *brusle* een directe afleiding is van de plaatsnaam *Brussel*, die in het Tsjechisch *Brusel* luidt; dit woord wordt als een normaal Tsjechisch woord verbogen: zo zegt men *do Brusele* 'naar Brussel'.

—
b
—

chocolade

Het Nederlandse woord *chocolade* is ontleend aan het Spaanse *chocolate*, ouder *chocolatl*. Dit woord is ontleend aan de Mexicaanse taal Nahuatl, maar het is onduidelijk op welke vorm het woord teruggaat. Zeker is wel dat het laatste deel van het woord *-atl* ‘water, drank’ is. Waarschijnlijk hebben de Europeanen een woord voor een drank met (onder andere) cacao verward met het Nahuatl woord *cacauatl* ‘cacao(boon)’, waarvan *cacao* is afgeleid.

Aanvankelijk luidde het woord in het Nederlands *chocolate*, maar in bronnen uit 1699 is voor het eerst *chocolade* aangetroffen. De overgang van de *t* in een *d* zal te danken zijn aan de invloed van woorden als *limonade*, *marmelade* enz. In het verleden gebruikte men in het Nederlands ook de vorm *chocolaad*: ‘zij dronken warme chocolaad.’

In de meeste talen heeft het woord de uitgang *-at(e)* (denk aan Frans *chocolat*, Engels *chocolate*), maar in sommige talen komt de uitgang *-ad(e)* voor. Aangezien deze uitgang ontstaan is in het Nederlands, kunnen we er vrij zeker van zijn dat talen met de uitgang *-ad(e)* het woord ontleend hebben aan het Nederlands. Zo spreekt men in het Duits van *Schokolade* (waaraan het Hongaarse *csokoládé* en het Noorse *sjokolade* zijn ontleend). Of de Russische vorm *šokolad* op deze Duitse vorm teruggaat of rechtstreeks uit het Nederlands is geleend, is onzeker; in deze vorm is het woord bekend sinds eind achttiende eeuw, toen de Nederlandse invloed op het Russisch niet groot meer was. De Nederlandse vorm *chocolaad* ten slotte is de bron geweest van het Indoneesische *coklat* en waarschijnlijk van het Singalese *cokolot* – al kan die laatste vorm ook teruggaan op het Portugese *chocolate*.

cholera

Cholera als benaming van een besmettelijke buikloop komt in het Nederlands sinds de zestiende eeuw voor; vóór die tijd gebruikte men de vorm *colere*, *colera*. Beide vormen zijn ontleend aan het Latijn: naast de klassiek Latijnse vorm *cholera* (uit het Grieks) bestond in het middeleeuwse Latijn de vorm *colera*. De Nederlanders brachten de westerse medische kennis en de namen van ziektes (vaak samen met die ziektes)

naar hun overzeese gebiedsdelen. Als gevolg hiervan is het Nederlandse woord *cholera* geleend door het Indonesisch en Sranantongo als *kolera*, door het Papiaments als *kólera*, door het Japans als *korera* (voor het eerst aangetroffen in 1822) en door het Koreaans (via het Japans) als *kollera*. Dit woord (deze combinatie van karakters) is ook wel in het Chinees gebruikt en werd dan uitgesproken als /huliela/.

In het Japans wordt *korera* volgens de japanoloog Frits Vos regelmatig verbasterd tot *korori*, omdat lijdens aan cholera na een paar dagen plotseling overlijden: in het Japans heet een plotselinge dood *korori-to shinu*. Ook is het woord *korera* aangetroffen in een spelling met drie Chinese karakters, een voor iedere lettergreep, die apart betekenen 'tjger-wolf-diarree'. In het dialect van Nagasaki wordt cholera volgens Vos *tonkoro* genoemd, een woord waarvan men beweert dat het is afgeleid van *ton* (het geluid van een geweer) en *korobu* (omvallen), omdat mensen die aan deze ziekte lijden, volgens het verhaal omvallen en sterven alsof ze neergeschoten worden! Hier is duidelijk sprake van volksetymologie: de aanpassing van een onbekend woord aan bekende woorden.

D

d

dag → **ja**.

declaratie

Het Indonesisch heeft uit het Nederlands het woord *declaratie* geleend, als *deklarasi*. En het heeft veel meer woorden geleend op *-atie*, bijvoorbeeld *abdikasi* ‘abdicatie’, *arestasy* ‘arrestatie’ en *nominalisasi* ‘nominalisatie’. Dit zijn typisch ambtelijke, internationale woorden waarvan de oorsprong in het Romaans ligt: het Frans of het Latijn. Toch heeft het Indonesisch deze woorden niet geleend uit een Romaanse taal maar uit het Nederlands, dat de liaison vormde tussen Indonesië en de westerse wereld.

Uit onderzoek van de neerlandicus Jan de Vries is gebleken dat in het Indonesisch ongeveer driehonderdvijftig leenwoorden voorkomen die op *-asi* eindigen. De meeste daarvan komen ook in het Nederlands voor; een klein aantal echter eindigt in het Nederlands op *-ering* en niet op *-atie*, vergelijk *investasi* met *investering*, *modernisasi* met *modernisering*, en *otomatisasi* met *automatisering*. In deze gevallen is in het Indonesisch *-ering* vervangen door het bekendere *-asi*, dat in het Indonesisch volgens De Vries een ‘achtervoegsel-achtig element’ is geworden dat wordt toegevoegd aan vreemde woorden van Nederlandse en later ook Engelse oorsprong.

Een echt achtervoegsel daarentegen is *-isasi* geworden. Aanvankelijk zijn er veel leenwoorden uit het Nederlands en later uit het Engels overgenomen die op *-isasi* eindigden, zoals *amerikanisasi*, *généralisasi*, *katekisasi* ‘catechisatie’, *komputerisasi*, *séntralisasi*. Vervolgens is dit achtervoegsel in het Indonesisch productief geworden: er worden nieuwe woorden mee gemaakt die niet voorkomen in het Nederlands of het Engels, zoals *belandanisasi* ‘vernederlandsing’ (van *Belanda* ‘Nederland’), *betonisasi* ‘afdekken met beton’, *kader(n)isasi* ‘kadervorming’ en *traktornisasi* ‘het invoeren van het gebruik van tractors’. De *n* in *kadernisasi* en *traktornisasi* is vermoedelijk toegevoegd naar analogie van *belandanisasi*, met vermijding van klinkeropeenhoping.

Dankzij de toevloed van Nederlandse leenwoorden is de manier waarop nieuwe woorden in het Indonesisch worden gevormd, dus ge-

wijzigd. Dit vormt een extra bewijs van de grote invloed die het Nederlands heeft uitgeoefend op het Indonesisch. Hier kan nog aan worden toegevoegd dat ook de klankvorm van Indonesische woorden onder invloed van het Nederlands is veranderd: oorspronkelijk waren ongelede woorden in het Indonesisch merendeels tweelettergrepig. Door het grote aantal meerlettergrepige Nederlandse leenwoorden dat in de twintigste eeuw is overgenomen, kent het Indonesisch tegenwoordig een fors aantal meerlettergrepige woorden, zoals uit de bovenstaande voorbeelden blijkt. Bovendien beginnen veel woorden tegenwoordig met combinaties van twee of meer medeklinkers, wat oorspronkelijk evenmin in het Indonesisch voorkwam, vergelijk *présidén* 'president', *sprékdélik* 'spreekdelict', een juridische term voor uitingen die geacht worden in te gaan tegen het algemeen belang en daarom strafbaar zijn, en *struktur* 'structuur'.

deksel

Twee informanten berichten me dat het woord *deksel* gebruikt wordt in Noord- en Midden-Zambia. De eerste schrijft:

Ik heb *deksel* gehoord in de jaren tachtig en in 2004 in Midden-Zambia; men spreekt daar Lala (ciLala). De spelling in ciLala is *dekselo*. Dit wordt uitgesproken als /dekselo/ of /dekseselo/, en gebruikt voor iedere soort van afdekking van een pan, pot en dergelijke. Het woord is opgenomen in het dagelijkse spraakgebruik en overgenomen uit het (verre) Zuid-Afrika.

De tweede schrijft:

Mijn aanstaande vrouw, afkomstig uit Noord-Zambia, was in 2000 voor het eerst in Nederland. Zij sprak nog geen Nederlands. Tijdens een gesprek met vrienden ving zij het woord *deksel* op en vertelde mij dat zij dat woord ook kende in haar moedertaal, het Bemba. Haar moeder gebruikte het regelmatig. Later heeft haar moeder dat bevestigd. Mogelijk is het woord *deksel* ook in Zimbabwe bekend. De uitspraak van *deksel* is natuurlijk iets anders. De beide lettergrepen hebben dezelfde klank: /dèksèl/.

Het woord zal in Zambia inderdaad ontleend zijn aan het Zuid-Afrikaanse *deksel*. Van oudsher bestonden er namelijk contacten met Zuid-Afrika. In 1895 werd Zambia 'eigendom' van de British South Africa

Company. Deze Company was opgezet door de mijnmagnaat Cecil Rhodes (1853-1902), die in 1890 premier van de Zuid-Afrikaanse Kaapkolonie werd. Dankzij de Company trokken veel Britten en Zuid-Afrikanen naar Zambia. In 1924 werd het een Britse kroonkolonie onder de naam Noord-Rhodesië. In 1953 werden Noord-Rhodesië, Zuid-Rhodesië (het huidige Zimbabwe) en Nyasaland (het huidige Malawi) tot één federatie samengevoegd. In 1964 werd Noord-Rhodesië onder de naam Zambia een onafhankelijke republiek. Vanaf dat moment steunde de regering de Afrikaanse meerderheidsbewegingen in Zuid-Afrika, Mozambique en Zimbabwe.

Al met al heeft Zambia gedurende de hele twintigste eeuw contacten onderhouden met Zuid-Afrika, dus het is goed voorstelbaar dat een Zuid-Afrikaans woord in de talen van Zambia is geleend. Waarom nu juist het woord *deksel* is geleend, is niet direct duidelijk: misschien gebruikte men in Zambia eerder alleen maar zelfgebakken potten zonder deksel, en werden uit Zuid-Afrika potten mét deksels geïmporteerd.

delicatessen

Verskillende lezers wijzen erop dat men vaak op uithangborden van buitenlandse winkels kan lezen DELICATESSEN (zie illustratie 3). Het woord is onder andere gesignaleerd in Ierland, Schotland, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Finland. De herkomst is niet helemaal zeker. Oorspronkelijk gaat het terug op het Franse *délicatesse* 'fijnheid, verfijning', meervoud *délicatesses*. In de zeventiende eeuw is het woord zowel in het Nederlands als in het Duits overgenomen, en kreeg het de betekenis 'lekkernij'. Tegenwoordig wordt het woord in het Duits gespeld met een *k*: *Delikatessen*, maar in het verleden schreef men *Delicatessen*, precies zoals in het Nederlands. In Amerika werd het woord aanvankelijk vooral gebruikt in New York, de stad die door Nederlanders is gesticht als Nieuw Amsterdam. Maar het woord komt pas in de negentiende eeuw voor, en in die periode trokken er veel Duitse immigranten naar de Verenigde Staten. Eind negentiende eeuw is sprake van 'the shop of an old German [...] who dealt in delicatessen'. Waarschijnlijk is het woord *delicatessen* dan ook uit het Duits en niet uit het Nederlands geleend, hoewel uiteindelijk natuurlijk beide talen invloed gehad kunnen hebben.

In het Engels wordt *delicatessen* zowel gebruikt voor 'fijne eetwaren' als voor 'een winkel waar deze eetwaren worden verkocht'. In die laatste betekenis is het woord verkort uit *delicatessen shop* of *delicatessen store*. Het kent ook een meervoudsvorm, namelijk *delicatessens* – formeel dus een dubbel meervoud. In de Amerikaanse spreektaal wordt *delicatessen*

Illustratie 3.
Delicatessen in het Amerikaans-Engels

(in beide betekenissen) zeer vaak verkort tot *deli*. Zo is het woord geheel losgezongen van de Duitse of Nederlandse oorsprong.

Zeker is wel dat het Papiamentse *delikatès* ontleend is aan het Nederlandse *delicatessen*.

doek

Vanaf de zeventiende eeuw tot 1872 bezaten Nederlanders een aantal forten langs de West-Afrikaanse kust, aan de zogenoemde Goudkust, de gebieden die nu Ivoorkust, Ghana, Togo en Benin heten. Hiervandaan verhandelden de Nederlanders slaven naar vooral Zuid-Amerika. In deze periode heeft de Nederlandse taal invloed gehad op enkele van de lokale talen van Ghana, het Gã, Twi en Ewe, zoals Peter Bakker heeft beschreven in een artikel dat zal verschijnen in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Een van de besproken woorden is *doek*, dat in het Gã is geleend als *duku*, in het Twi als *dúkù* en in het Ewe als *dúkù*. Geerhard Kloppenburg, coördinator van een vertaalteam dat een bijbelvertaling in het Fon vervaardigt, bericht dat dit woord ook is geleend in Benin, waar door circa twee miljoen sprekers de taal Fon wordt

gesproken. In het *Dictionnaire Fon-Français* van B. Segurola en J. Rassinoux uit 2000 is de ingang *dukwi* opgenomen, dat volgens de auteurs teruggaat op het Nederlands *doek(je)* en dat de betekenissen ‘kapsel met een hoofddoek, hoofddoek, hoofdsjaal, tulband’ en ‘servet’ heeft. Klop-
penburg bericht:

Dit woordenboek is een door Rassinoux herziene en uitgebreide nieuwe editie van: B. Segurola (1963), *Dictionnaire Fon-Français*, Cotonou (gestencilde uitgave). Daar komt de verwijzing bij *dukwi* naar de Hollandse oorsprong al voor. Het Fon kent alleen open lettergrepen, en daarom worden er tussenklinkers toegevoegd (een collega maakte bijvoorbeeld *Alumère Stati* van Almere-Stad). Ik weet niet waar de woordenboekmakers het vandaan hebben dat *dukwi* uit het Nederlands komt; feit is wel dat Nederlanders vroeger handelsreizen maakten naar Dahomey, waar de Fon-koningen dominant waren. Ik raadpleeg dit woordenboek (en zijn voorlopers) al ruim zeven jaar intensief, en dit is het enige woord waarvan ik een Nederlandse oorsprong ben tegengekomen. Het Fon is een van de zogenoemde Gbe-talen, een groep talen die aan de kust van West-Afrika gesproken wordt van Ghana tot de grens met Nigeria; de meest bekende taal van deze familie is het Ewe, gesproken in Ghana en Togo.

Ook in andere talen is het Nederlandse *doek* overgenomen – als stofnaam en als product vervaardigd van die stof. In het Japans is bekend *zukku*, vroeger *jukku*, ‘doek, zeildoek, jute’. Hiervan is recent de samenstelling *zukku-gutsu* gemaakt voor ‘gympies’, letterlijk ‘schoenen van (zeil)doek’ (Japans *kutsu* is ‘schoenen’). In het Sranantongo heet een doek *duku*. Tevens zijn bekend de samenstellingen *sakduku* ‘zakdoek’ en *wasduku* ‘handdoek’. In het Indonesisch is ‘doek’ alleen in samenstellingen geleend: *alesduk* ‘halsdoek’, *handuk* ‘handdoek’, *sakduk* ‘zakdoek’ en *spanduk* ‘spandoek’.

In het Russisch is *doek* ten tijde van Peter de Grote kort bekend geweest als *duk* ‘grof linnen, zeildoek’, maar het woord is snel verdwenen. Samenstellingen met *doek* zijn echter nog steeds in gebruik. Zo kent het Russisch sinds 1724 *flagduk* ‘vlaggendoeck’, vroeger in het Nederlands *vlagdoek*. In Archangelsk is *tunduk* bekend voor een soort van rode of ook wel blauwe katoenen stof. Dit woord gaat terug op het Nederlandse *dundoek* – het gebeurt wel vaker dat een Nederlandse *d* in het Russisch een *t* wordt.

Het normale Russische woord voor ‘das, stropdas’ is *galstuk*. Dit gaat terug op het Nederlandse *halsdoek*, zoals blijkt uit de oudere Russische spelling *galzduk*. In een brief van 23 oktober 1705 schrijft Peter de Grote aan generaal Repnin, ter gelegenheid van een bezoek van de koning van Polen aan Grodno, over de soldaten (in de vertaling van de slavist Rein van der Meulen, die in het verleden diverse publicaties heeft gewijd aan Nederlandse leenwoorden in het Russisch), ‘dat zij hun kledij in orde brengen, hun halsdoeken (*galzduki*) te voorschijn halen en het overige, wat getoond behoort te worden, ten uitvoer brengen’. En in 1724 is sprake van *zenskije galzduki* ‘vrouwenhalsdoeken’. In dezelfde tijd kwam de spelling *galstuk* op, waarin de combinatie *-sd-* veranderd was in *-st-*. De beginletter *g-* is te verklaren uit het feit dat in het Russisch de klank /h/ niet bestaat. In de tweede helft van de negentiende eeuw verschoof de betekenis van ‘halsdoek’ naar ‘stropdas’, maar in de communistische tijd droegen de pioniertjes nog een zogenoemde *pionerskij galstuk* – wat een rode halsdoek was en geen das. In het Russische Bargoens kreeg *galstuk* de betekenis van ‘strop’; die betekenis dateert nog uit de tijd dat de doodstraf werd voltrokken door ophanging. Het Russisch heeft het Nederlandse leenwoord doorgegeven aan het Oekraïens (*galstuk*) en het Wit-Russisch (*gal’stuk*).

Nu niet meer bekend – noch in het Russisch noch in het Nederlands, behalve wellicht onder zeilers – zijn *bramsel’duk* ‘bramzeildoek’, *karelduk* ‘karrelendoek, stijf soort zeildoek’, *klaverduk* ‘klaverdoek, soort linnen’, *brezenduk* ‘presenningdoek, geteerd zeildoek’ en *ravenduk* ‘ravendoek, licht zeildoek’. Sinds 1756 was in het Russisch tot slot *kamerduk* bekend, uit het Nederlandse *kamerdoek* ‘fijn linnen weefsel’, genoemd naar de stad Kamerijk, waar het oorspronkelijk werd vervaardigd. Inmiddels is het Russische woord verouderd.

Doek is ook door talen dichter bij huis geleend, bijvoorbeeld door het Engels. In deze taal is vanaf 1640 *duck* bekend, gebruikt voor een sterke linnen stof, zeildoek, gebruikt voor kleine zeilen en voor mannenkleding, vooral voor matrozen. Sinds de eerste helft van de negentiende eeuw wordt het woord gebruikt voor een broek van ongekeperd linnen. Daarnaast is ook *sail-duck* bekend voor ‘zeildoek’.

In het Noors is *doek* geleend uit het Nederlands of het Middelnederduits als *duk* ‘doek, tafelkleed’. In deze taal kent men ook de samenstellingen *flaggduk* ‘vlaggendoeck’, *kammerduk* ‘kamerdoek, Kamerijkse doek’, *seilduk* ‘zeildoek’, *klaverduk* ‘klaverdoek’ en *ravenduk* ‘ravendoek’. Ook in het Deens en Zweeds kent men *duk* en samenstellingen daarvan, zoals het Zweedse *flaggduk*, *segelduk* ‘zeildoek’.

Uit de overname in zo veel talen blijkt dat het Nederlandse *doek* en de zaken die daarvan vervaardigd werden, interessante handelsproducten waren.

d

dommekracht

Een *dommekracht* is een werktuig om zware voorwerpen mee op te tillen. Het woord is voor het eerst in 1660 in het Nederlands genoteerd. De meeste mensen zullen denken dat de naam verwijst naar het feit dat het gaat om een werktuig dat men hanteert met *domme* kracht, dus zonder zijn verstand te gebruiken – vergelijk bijvoorbeeld de Engelse benaming *mindless hulk* en de Duitse naam *hirnloses Muskelpaket*. Uit de gewestelijke vormen *duimkracht*, *doemkracht* blijkt echter dat de herkomst anders is: het woord is samengesteld uit *dom*, een bijvorm van *doem*, *duim* ‘duim, spil’, en *kracht*, en betekent dus eigenlijk ‘duimkracht’. Het toestel bestaat uit een getande en van grepen (‘duimen’) voorziene verticale ijzeren stang, die door raderwerk omhooggebracht kan worden.

Een *dommekracht* is een van de Nederlandse technische vernieuwingen die door anderen is overgenomen, samen met de naam ervoor. In de tijd van Peter de Grote, toen veel Nederlandse scheepslieden in Sint-Petersburg werkten (zie ook de ingang *brandspuut*), is het woord *dommekracht* door het Russisch overgenomen als *domkrat*. De oudste vermelding was in 1697 in de vorm *dumachkrat*.

Ook in het Indonesisch en het Sranantongo is het woord overgenomen uit het Nederlands: in het Indonesisch heeft het de vorm *dongkrak* gekregen (zie de filmaankondiging op illustratie 4), en in het Sranantongo spreekt men van een *donkraki*. In het Gimán, dat op de Molukken wordt gesproken (zie *belet*) is het Indonesische woord *dongkrak* overgenomen; de antropoloog Teljeur, die als onderzoeker in dit gebied werkzaam is geweest, merkt hierover op:

Het instrument zelf is onbekend bij de Gimán, men bedoelt een werktuig met soortgelijke functie, bijvoorbeeld een paal. Het aparte is dat in het Gimán het zelfstandige naamwoord *dongkrak* is opgevat als een als zelfstandig naamwoord gebruikte verbogen werkwoordsvorm, bestaande uit stam + metathese + achtervoegsel *-k*, waardoor als onverbogen vorm als vanzelf het werkwoord *dongkar* kon worden geconstrueerd, met de betekenis ‘zware dingen van hun onderzijde opheffen met een werktuig’.

Illustratie 4.
Dommekracht in het Indonesisch

door

Er zijn maar weinig Nederlandse voorzetsels door andere talen geleend. Een daarvan is *door*. In het Papiaments is dit *dor* geworden; *dor di* betekent '(dwars) door', *dor di bo* en *dor di nan* is 'door jou' respectievelijk 'door hen', en *dor ku* is 'doordat' (*ku* is in het Papiaments onder andere het voegwoord of betrekkelijke voornaamwoord 'dat'). Iemand kan bijvoorbeeld hersenschade oplopen *dor di un atake di serebro òf dor di un aksidente di tráfiiko* 'door een beroerte of een verkeersongeluk'. Op internet kan men lezen, in een mix van Papiaments en Nederlands:

Ulandesnan na promé lugá ta drijf zelfspot ku nan propio gierigheid dor ku den nan humor nan mes ta remarká ku den nan vakansinan pa por ehèmpel Medio Oriente [...] semper nan ta kijken, kijken, maar niet kopen. ('In de eerste plaats drijven Nederlanders zelfspot met hun eigen gierigheid doordat ze in hun humor zelf opmerken

dat ze in hun vakanties naar bijvoorbeeld het Midden-Oosten altijd maar “kijken, kijken maar niet kopen”)

Ook in het Sranantongo is het voorzetsel *door* geleend: *doro* betekent ‘door, door ... heen’, bijvoorbeeld in de zin *a kugru pa doro a doro* ‘de kogel drong door de deur’ (het tweede *doro* is het Engelse *door* ‘deur’). In het Indonesisch gebruikt men het Nederlandse woord *door* ook wel, maar dan als bijwoord in de betekenis ‘(recht)door, rechthuis’, vaak in combinatie met het eveneens uit het Nederlands geleende *maar*: als antwoord op iemand die de weg vraagt, zegt men *door maar* ‘gewoon rechthuis, rechthuis’. Dit is een letterlijke vertaling van het inheemse *terus saja*.

Zie ook *naar*.

dozijn

Het telwoord *dozijn* voor ‘een twaalfstal’ gaat uit van het twaalfstallig stelsel, dat het Nederlands niet kent. Het woord *dozijn* heeft het Nederlands dan ook in de dertiende eeuw uit het Frans geleend. In de zeventiende of achttiende eeuw heeft het Nederlands het woord op zijn beurt uitgeleend aan andere talen: in het Noors als *dusin* (kan ook teruggaan op het Middelnederduits), in het Singalees als *dusima*, in het Indonesisch als *dosin*, in het Sranantongo als *dusen* (of is het uit het Engels?) en in het Papiaments als *dosein*, *dozein*. In het Indonesisch komt *dosin* nog steeds voor, maar gebruikelijker is de verbastering *losin*, *lusin*; ‘een dozijn sigaren’ is *sedosin* of *selusin cerutu*.

Ook de benaming *gros* voor twaalf dozijn heeft het Nederlands ontleend aan het Frans. Het Franse *grosse* is een verkorting van *douzaine grosse*, letterlijk ‘een groot dozijn’. Het Nederlands heeft dit woord wordt pas in de achttiende eeuw overgenomen. En ook dit woord is via het Nederlands terechtgekomen in het Indonesisch (als *gros*), in het Papiaments (als *gròs*) en in het Japans (als *gurosu*). In het Indonesisch is één gros eieren *satu gros telur*.

Het woord is tevens overgenomen door het Duits: *Gros* is de aanduiding van een bepaalde hoeveelheid handelswaar. Het woord is momenteel aan het verouderen. De spelling en de uitspraak met een korte *o* bewijzen dat het Nederlands de intermediair is geweest: anders zou het woord *Groß* hebben geluid.

drie

Hoofdtelwoorden worden over het algemeen niet geleend uit een andere taal, behalve wanneer ze zeer grote getallen aangeven, omdat die

Illustratie 5.
Drie in het Sranantongo (uit: E. Bakker e.a., *Geschiedenis van Suriname. Van stam tot staat*, 1998, p. 153)

pas laat in de ontwikkeling van de mensheid zijn bedacht. Zo zijn in het Nederlands alleen de namen voor *biljoen*, *miljoen*, *triljoen* en *biljart*, *miljart*, *triljart* uit andere talen geleend, en verder de late uitvinding *nul* en de bijzondere eenheden *dozijn* en *gros*. Daarom is het opvallend dat het Sranantongo enkele hoofdtelwoorden overgenomen heeft uit het Nederlands, terwijl de andere hoofdtelwoorden teruggaan op het Engels of nieuwvormingen zijn. In het Sranantongo tel je als volgt:

wan, tu, dri, fo, feifi, siksi, seibi, aiti, neigi, tin/wantenti

Dri, feifi, seibi, neigi en *tin* zijn Nederlandse leenwoorden. C.L. Schumann vermeldt in zijn *Neger-Englisches Wörterbuch* uit 1783 voor ‘negen’ *neni* – aanvankelijk werd er dus voor ‘negen’ een Engels woord gebruikt, maar in de loop van de tijd (al genoemd in 1856) is dat vervangen door een Nederlands leenwoord. Naast het Nederlandse leenwoord *tin* ‘tien’ gebruikt men ook de eigen vorming *wantenti*, een samenstelling van *wan* (gebaseerd op het Engelse *one*) en *tenti* ‘tiental’, dat wel zal zijn gevormd naar analogie van de tientallen *twenti*, et cetera.

Op illustratie 5 wordt het gebruik van *dri* mooi geïllustreerd: hier zijn twee spandoeken te zien die tijdens de verkiezingsstrijd in 1987 gebruikt werden. Het onderste spandoek is van de NDP, de partij van legerleider Bouterse, en is geschreven in het Sranantongo; in vertaling staat er: '1. We blijven. 2. We doen. 3. We zien. NDP is voor ons'.

Voor de getallen 'elf' en 'twaalf' gebruikt men de Nederlandse leenwoorden *erfu* en *twarf*. Maar deze getallen worden, als alle getallen tussen tien en twintig, ook gemaakt door nieuwvormingen in de vorm van een optelsom: tien plus een, tien plus twee, et cetera; dat gebeurt zowel met het getal *tin* als met *wantenti*, beide 'tien', vandaar:

tinawan, tinatu, tinadri, tinafo, tinafeifi, tinasiks, tinaseibi, tina-aiti, tinaneigi en

wantentinawan, wantentinatu, wantentinadri, wantentinafo, wantentinafeifi, wantentinasiksi, wantentinaseibi, wantentina-aiti, wantininaneigi

De tientallen zijn opnieuw nieuwvormingen; ze luiden:

*twenti/tutenti, dritenti, fotenti, feifitenti, siksitenti, seibitenti, aiti-
tenti, neigitenti, (h)ondro/ondru/wanondro*

Wellicht is *ondru* ontleend aan het Nederlands, terwijl *(h)ondro* teruggaat op het Engels, maar zeker is dit niet. Een laatste Nederlands leenwoord is *dusun* 'duizend'; ook gebruikt men wel *duizend*.

Het Sranantongo gebruikt dus voor de kleinere getallen deels Engelse en deels Nederlandse woorden, terwijl er voor de grotere getallen, met uitzondering van 'honderd' en 'duizend', nieuwvormingen zijn gemaakt.

duiker

In de Nederlandse weg- en waterbouw duidt men met de term *duiker* een koker aan die dient voor het afvoeren of inlaten van water en die onder een weg loopt, of door een dijk of dam. Het Nederlandse woord *duiker* is niet overgenomen door het Indonesisch, maar wel door een Indonesische taal die wordt gesproken op het eiland Alor in oostelijk Indonesië, ongeveer zestig kilometer ten noorden van Timor. Hier wordt het zogenoemde Alor Maleis gesproken, dat onder andere is onderzocht door Marian Klamer. Het Alor Maleis is een aparte taal, een variant van

het zogenoemde handels-Maleis, ook wel pasar-Maleis of laag-Maleis genoemd, dat eeuwenlang de lingua franca van Zuidoost-Azië was, al voordat er contacten met Europese volkeren bestonden. In de tweede helft van de negentiende eeuw gingen de Nederlanders handel drijven met Alor. In 1861 werd een 'posthouder' gestationeerd in de monding van de Kabola baai. Pas in 1910 werd het hele eiland onder Nederlands gezag geplaatst. Als elders voerden de Nederlanders als bestuurstaal het Maleis in (het latere Indonesisch of Bahasa Indonesia), en daarnaast gebruikten ze het Nederlands, zodat vanaf die periode Maleise en Nederlandse leenwoorden ingang vonden in het Alor Maleis.

De meeste Nederlandse leenwoorden in het Alor Maleis zijn via het Maleis overgenomen, maar er zijn ook enkele die rechtstreeks ontleend zijn aan het Nederlands. Een daarvan is *deker*, dat teruggaat op het Nederlandse *duiker*. Een ander voorbeeld is *brene bon* van het Nederlandse *bruine boon*. Het Nederlandse *boontje* is (in de als verzamelnaam gebruikte meervoudsvorm) wel in het Indonesisch geleend, als *buncis* 'snijboon', maar een equivalent van 'bruine boon' is in het Indonesisch onbekend. Terzijde zij opgemerkt dat de vorm *boontje* ook is geleend door het Singalees als *bōnci*, door het Papiaments als *bonchi* en door het Sranantongo als *bonki* (de uitspraak is ongeveer /bonkji/). Een witte boon heet in het Sranantongo *wetibonki* en een bruine boon heet *broinbonki*. Boontjes behoren kennelijk tot de groentesoorten die de Nederlanders naar andere landen hebben overgebracht.

duin

Het woord *duin* 'zandheuvel' wordt als zelfstandig woord voor het eerst in 839 vermeld, in een Latijnse tekst geschreven op Nederlands grondgebied. Hier staat: *quos dunos vocibant* 'die zij duinen noemen'. Van oudsher kwam het woord voor in allerlei plaatsnamen, zoals *Lisiduna* 'Leusden', vermeld in 777, *Husuduna* 'Opheusden' uit 851-900, en *Dunkerka*, het huidige Duinkerke in Noord-Frankrijk, in 1067 – in die periode was Noord-Frankrijk nog Nederlandstalig, en hoewel de taalgrens steeds meer opschoof naar het noorden, waren in Duinkerke bepaalde kringen tot in de twintigste eeuw tweetalig. Het woord *duin* is waarschijnlijk in de Germaanse tijd, rond het begin van de jaartelling of iets eerder, door het Germaans geleend uit het Keltisch, waarin *dunom* 'hoogte, heuvel' betekende. In deze periode heeft het Germaans meer bodemkundige termen geleend uit het Keltisch, namelijk *lei(steen)*, *lood* en *ijzer*. Uit de andere Germaanse talen verdween het woord *duin*

vervolgens, maar in het Nederlands bleef het voortleven, ongetwijfeld dankzij het bijzondere Nederlandse duinenlandschap.

Het Nederlandse woord *duin* is vervolgens door een groot aantal andere talen overgenomen. Om te beginnen door het Frans, wat geen verbazing wekt, gezien de oude vermelding *Dunkerka*. Het woord *dune* is voor het eerst in 1195 in een Franse tekst aangetroffen. In 1592, in de periode van de Tachtigjarige Oorlog of Nederlandse opstand, is het woord *duna* voor het eerst in het Spaans genoteerd. Eveneens eind zestiende eeuw werd het woord in het Italiaans genoemd, maar gebruikelijk werd het in die taal pas als wetenschapsterm in de negentiende eeuw. In de zeventiende eeuw komt *duna* in het Portugees voor, waarschijnlijk geleend via het Frans. Het Franse woord is zeker de bron van het Engelse *dune*, dat pas in 1790 is opgetekend.

Het Nederlandse woord heeft zich ook naar het oosten en noorden van Europa verbreid, naar andere Germaanse talen. In de vijftiende eeuw werd het overgenomen door het Middelnederduits dat aan de Noord-Duitse kusten werd gesproken, en vandaar werd *Düne* overgenomen door het Hoogduits, waar het in de negentiende eeuw algemeen werd. Uit het Middelnederduits of Middelnederlands is het woord overgenomen door het Deens (*dyn*, meestal als *sanddyn*), Noors (*dyne*) en Zweeds (*dyn*, sinds 1702).

dus

Dus is een voegwoordelijk bijwoord waarmee een gevolgtrekking wordt uitgedrukt. Dit bijwoord is overgenomen in het Indonesisch als *dus*, bijvoorbeeld in *dus, dia benar* 'dus hij heeft gelijk'. In het Ambonees luidt het *des*, in het Javaans *dos*. Ook in het Sranantongo is het woord overgenomen, als *düs*.

Bijwoorden worden niet zo vaak geleend. In dit geval gaat het om een typisch ambtelijk woord, dat geleend zal zijn uit in het Nederlands gestelde overheidsstukken.

E

edam → gouda.

eigenwijs

Het bedrijfsleven is tegenwoordig geglobaliseerd. De internationale voertaal is Engels, en in sommige grote Nederlandse concerns worden rapporten en dergelijke in het Engels geschreven, zelfs al zijn ze uitsluitend bedoeld voor Nederlandse werknemers. In deze context ligt het voor de hand dat er in het Engelse bedrijfsleven zo af en toe een Nederlands woord binnensluipt. Een student Strategic Product Design in Delft schrijft:

Tijdens een Engelstalig college over merkstrategie aan de Technische Universiteit Delft in september 2005 hoorde ik (en las ik in de PowerPoint-presentatie) van Guido Stompff van Océ het Nederlandse woord *eigenwijs* (of *eigenwys*). De heer Stompff vertelde over een workshop die Océ gedaan heeft samen met Ford (General Motors). In die workshop werden de merkeigenschappen van Océ opnieuw bekeken. Een van die eigenschappen bleek *eigenwijs* te zijn. Het karakter van dat woord bleek niet naar het Engels te vertalen, dus is het Nederlandse woord behouden en naar verluid zelfs overgenomen door Ford. De spreker wekte bij mij de indruk dat de Amerikanen enthousiast waren over het woord en dat ze het nu zelf ook in hun bedrijf gebruiken.

Of dit woord in het Engels verbreiding zal vinden en een blijvertje zal zijn, is zeer de vraag, maar het is aardig om te zien dat Nederlandse woorden in kleine kring verbreid worden, zelfs in de taal die volgens sommigen bedreigend is voor het Nederlands. Op internet blijkt overigens dat veel Nederlanders zich laten voorstaan op hun al dan niet vermeende *eigenwijsheid*, ook in andere talen ('I am easygoing, but can be quite *eigenwijs* sometimes').

ezel

Het woord *ezel* is omstreeks het begin van de jaartelling, toen de Romeinen de heersers waren in het zuidelijke deel van de Lage Landen, geleend uit het Latijn. In het Nederlands heeft het woord *ezel* een nieuwe, overdrachtelijke betekenis gekregen, namelijk die van ‘voorwerp waarop een kunst schilder zijn werkstuk zet’. De overeenkomst tussen het dier en de schildersezel bestaat erin dat beide een last dragen. De betekenis ‘schildersezel’ is in het Nederlands bekend sinds 1599: Cornelis Kiliaan vermeldt in zijn etymologische woordenboek van het Nederlands *esel/knaep der schilders*.

Dankzij de toonaangevende zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlandse schilders nam het Engels een aantal Nederlandse schilders termen over, waaronder *easel*. Dit woord wordt voor het eerst in 1634 genoemd.

In het Russisch is de naam van een ánder voorwerp dat is vernoemd naar de *ezel* geleend, namelijk *èzel'gof*, teruggaand op Nederlands *ezelshoofd*, blok op de mast van een schip, waarop de steng steunt. Het woord is in de tijd van Peter de Grote geleend. In het verleden noemde men de ezelshoofden van de ondermasten, waardoor de stengen rusten, in het Nederlands *stengezelshoofden*, in het Russisch geleend als *sten'èzel'gof*. Daarbij onderscheidde men naar de stengen: *voorstengezelshoofd* (Russisch *forsten'èzel'gof*), *grootstengezelshoofd* (Russisch *grotsten'èzel'gof*) en *kruisstengezelshoofd* (Russisch *krjujssten'èzel'gof*). Op dezelfde manier heetten de ezelshoofden van de stengen die de bramstengen droegen, *bramezelshoofd* (Russisch *bram'èzel'gof*); die van de bramstengen droegen de bovenbramstengen en zij heetten *bovenbramezelshoofd* (Russisch *bombram'èzel'gof*). Met het verdwijnen van de zeilvaart zijn deze woorden zowel uit het Nederlands als uit het Russisch verdwenen, behalve onder specialisten. *Ezelshoofd* is ook geleend in het Noors en Zweeds, waarbij het tweede deel van het woord is vertaald: in het Noors spreekt men van *eselhode* en in het Zweeds van *eselhuvud*.

F

fiets

Het typisch Nederlandse woord *fiets*, waarvan de herkomst nog steeds onzeker is, is door een aantal talen overgenomen. Op Ambon (Molukken) zegt men *pits* (uitgesproken met een /ie/) – in de Indonesische talen komt oorspronkelijk geen /f/-klank voor en daarom wordt de *f* in Nederlandse leenwoorden vaak vervangen door een *p*. In het Javaans zegt men *pit*. In het Indonesisch (Bahasa Indonesia) heeft men de ouderwetser benaming *velocipède* uit het Nederlands geleend; dit is in het Indonesisch *sepéda* geworden, waarbij het eerste deel, *velo-*, is vervallen. Een *bromfiets* heet in het Indonesisch *sepéda kumbang* (*kumbang* is een zoemend insect) of *brompit*. Een *motorfiets* is een *sepéda motor*, vroeger sprak men ook wel van een *motorpit*.

Ook in Noord-Duitsland is het woord *fiets* bekend. Het normale Duitse woord is *Fahrrad*, maar in bijvoorbeeld Nordhorn en omgeving wordt dit woord steeds vaker vervangen door *fiets*. Men kan *Fiets* lezen op winkelpuien en in etalages van fietsenwinkels. Al langer is in Duitsland het woord *bromfiets* bekend: volgens het *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache* van Küpper wordt dit woord al sinds 1955 in de tiener-taal gebruikt in plaats van het normale woord *Moped*.

fluit

Fluit is in het Nederlands een Frans leenwoord, al bekend sinds 1240. Bij ons heeft het woord verschillende betekenissen: de oudste is die van blaasinstrument, vervolgens werd het – meestal in de verkleinvorm *fluitje* – gebruikt voor een instrument voor het geven van signalen en voor het aldus gegeven signaal, en tot slot duidt *fluit* of *fluitschip* een bepaald lang en rondachtig schip aan. De geschiedenis van dit schip is beschreven door André Wegener Sleeswyk in *De Gouden Eeuw van het fluitschip*. Het schip werd *fluit* genoemd omdat de vorm ervan deed denken aan die van het blaasinstrument. De bijzondere vorm van de fluit heeft aanleiding gegeven tot méér overdrachtelijke betekenissen: *fluit* wordt sinds de zeventiende eeuw gebruikt ter aanduiding van een hoog en smal drinkglas, van het mannelijk lid, en sinds begin twintigste eeuw van een lang en smal brood.

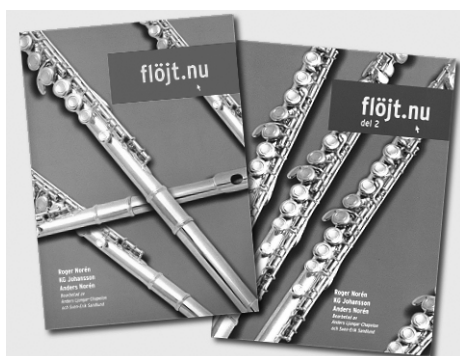
Dankzij de *Chronijk van de stadt van Hooren* van D. Velius uit 1604 weten we precies uit welk jaar de naam *fluit* als scheepsnaam dateert. Velius schrijft namelijk: ‘Dit selve iaer [1595] werden hier de schepen, die men Hoorense gaings oft fluijten noemt, eerst ghemaect, zijnde de selve viermal so lang als wijt [breed], sommige nog langer...’ Het scheepstype werd dus in 1595 voor het eerst gebouwd. Veelal wordt de Hoornse koopman Pieter Jansz. Liorne als uitvinder aangemerkt, maar volgens Wegener Sleswyk heeft hij slechts bestaande ontwerpen verbeterd. Wél kan hij gelden als de munter van de naam *fluit* – ook een hele verdienste. Het nieuwe ontwerp was zeer succesvol, in binnen- en buitenland: het schip was snel, had slechts een kleine bemanning nodig, en dankzij het smalle dek hoefde men bij de passage door de Sont slechts weinig belasting te betalen, want die hing af van het dekoppervlak.

Het Nederlandse woord *fluit* is in drie betekenissen uitgeleend aan andere talen. In het Ambonees wordt *floit* gebruikt voor het muziekinstrument. Het Ambonees is een Indonesische taal die sinds ongeveer 1500 een eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt. Onder de Nederlanders werd Ambon het centrum van de specerijenhandel en van het bestuur in oostelijk Indonesië. Zoals alle Indonesische streektalen staat het momenteel onder invloed van het Bahasa Indonesia, de taal waarmee steeds meer mensen in de Indonesische Archipel in aanraking komen dankzij onderwijs, bestuur, de verschillende communicatiemiddelen en media, en door toegenomen mobiliteit. Het woord *floit* echter heeft het Ambonees rechtstreeks ontleend aan het Nederlands en niet via het Indonesisch. In die taal is het woord ook overgenomen, maar in een andere vorm en in een andere betekenis, namelijk als *peluit* ‘fluitje, fluitsignaal’: *peluit lokomotif* is het fluitsignaal van een trein.

In het Sranantongo is de naam voor het muziekinstrument geleend als *froiti*, terwijl in het Papiaments *flùiti* zowel wordt gebruikt voor het blaasinstrument als voor een fluitje om een signaal mee te geven.

Het Duitse woord *Flöte* ‘blaasinstrument’ is al in de dertiende eeuw overgenomen van het Nederlands. In de middeleeuwen stond het Zuid-Nederlandse ridderwezen namelijk in zo’n hoog aanzien dat het diende als schakel tussen de Franse en de Duitse adel, met als gevolg dat allerlei Franse leenwoorden via het (Zuid-)Nederlands in het Duits zijn beland. De weg die de ontleningen volgden was van Noord-Frankrijk, met name Normandië en Picardië, door de Nederlanden en Henegouwen naar Duitsland. Ook het woord *juweel* heeft deze route gevolgd.

Het Deense en Noorse *fløyte* en het Zweedse *flöjt* (zie illustratie 6) voor ‘blaasinstrument’ en ‘fluitsignaal’ zijn ontleend aan het Middel-

Illustratie 6.
Fluit in het Zweeds

nederduits of het Nederlands. Deze betekenissen heeft ook het Noorse *flöite*, maar *dát* woord betekent tevens ‘fluitschip’. Dan is er nog de fascinerende uitdrukking die in het Deens *gå fløjten* en in het Noors *gå fløyten* luidt, met de betekenis ‘de mist in gaan, naar de knoppen gaan, verloren gaan’. Men veronderstelt dat deze uitdrukking teruggaat op de verouderde Nederlandse uitdrukking *gaan fluiten* ‘ervandoor gaan, weggaan’ – waarschijnlijk moet men hierbij denken aan weggaan om te fluiten ofwel te urineren (al bekend in de zeventiende eeuw en afgeleid van *fluit* in de overdrachtelijke betekenis ‘mannelijk lid’); daarna kreeg *gaan fluiten* de betekenis ‘zich verwijderen’ in het algemeen. Ook bestond vroeger in het Nederlands de uitdrukking *fluiten zijn* ‘weg zijn, verloren zijn’.

Het Russisch heeft de naam van het blaasinstrument in de periode van Peter de Grote geleend, eerst als *flejt* en tegenwoordig als *flejta*. Dat laatste heeft het Russisch doorgeleend aan het Macedonisch en Bulgaars. Daarnaast heeft het Russisch *flejt* ‘fluitschip’ geleend, maar dit is pas in de negentiende eeuw in Russische bronnen aangetroffen.

De Duitse scheepsnaam *Flüte*, *Fleute* ‘fluitschip’, bekend sinds 1627, en de Engelse naam *flute*, sinds 1666 in gebruik, zijn Nederlandse leenwoorden. Over de herkomst van de Franse benaming *flüte* ‘fluitschip’ verkeren de Franse etymologische woordenboeken echter in twijfel. Zij wijzen erop dat al in 1559 – eenmalig – de vorm *fluste* voorkomt ter aanduiding van een scheepstype. Dat is dan lang voordat in het Nederlands de naam *fluit* voorkomt, die volgens deze woordenboeken pas bestaat sinds 1681 – dat scheepstype en naam in 1595 zijn uitgevonden, is bij de Franse etymologen niet bekend. Aangezien de Franse naam

niet ouder kan zijn dan de Nederlandse uitvinding, moet *fluste* een andere oorsprong hebben; het meest waarschijnlijk is dat er hier sprake is van een verschrijving van *fuste*, de benaming voor een zeeschip met laag boord dat door zeilen en riemen werd voortbewogen. Dit woord is sinds 1392 in het Frans bekend en ontleend aan het Italiaanse *fusta*. De eerste vermelding van *flûte* 'fluitschip' in het Frans is van 1671, en dat past weer prima bij ontlening aan het Nederlandse *fluit*. Ter herinnering: dit woord was oorspronkelijk, als naam voor een blaasinstrument, ontleend aan het Frans.

In het Frans en Engels is de naam van het blaasinstrument onder invloed van het Nederlands uitgebreid met een nieuwe betekenis 'fluitschip': het Franse *flûte* en het Engelse *flute* hebben tegenwoordig dus twee betekenissen. Daarentegen kennen het Duits, Russisch en Noors twee woorden, die beide zijn ontleend aan het Nederlands, een voor het blaasinstrument en een voor het schip.

fortuynisme

Het gedachtegoed van de in 2002 vermoorde populistische politicus Pim Fortuyn heeft in Nederland de benaming *fortuynisme* gekregen; over wat daaronder precies moet worden verstaan, zijn de meningen verdeeld. In buitenlandse kranten is deze benaming overgenomen. Spaanse kranten schrijven over *el fortuynismo*, Franse over *le fortuynisme* en Engelsen over *fortuynism*. Eind 2002 wijdde *The Economist* een artikel aan 'Fortuynism without Fortuyn'. De nagedachtenis aan Fortuyn is ook in andere landen tot op heden levend gebleven; zo sprak Lord Inglewood volgens de notulen van het Britse Lagerhuis op 21 juni 2005 de volgende woorden:

Of course, this year we have seen the collapse of the German SPD vote in the North Rhine and Westphalia, we have seen what has happened to M. Chirac in France, and we have seen the resurgence of Fortuynism in Holland.

Zolang er in de wereld problemen zijn met de islam en het beleid ten aanzien van allochtonen en vreemdelingen, is de kans groot dat het fortuynisme blijft leven en het Nederlandse begrip in het buitenland in gebruik blijft.

G

geel → **blauw**.

gemakhuisje → **kakhuis**.

gezellig

Het woord *gezellig* geldt als een typisch Nederlands woord, en volgens sommigen is het woord onvertaalbaar. Dit is onjuist: andere talen hebben kennelijk een geschikt equivalent voor dit woord, want ze hebben het Nederlandse woord niet overgenomen. (Mensen die nu opmerken dat het feit dat het woord *gezellig* niet is geleend door andere talen, geen bewijs is voor een equivalent van dit woord in andere talen maar voor het feit dat bij de sprekers van die talen het *begrip* 'gezellig' onbekend is, moeten *Uren met Henk Broekhuis* van Karel van het Reve maar eens herlezen: hierin wordt definitief afgerekend met de misvatting dat uit het al of niet voorkomen van een woord in een taal kan worden geconcludeerd tot het al of niet voorkomen van het door dat woord aangeduide ding bij de sprekers van die taal.) Maar terug naar het woord *gezellig*. Als gezegd is dit niet overgenomen door andere talen, met één uitzondering: het Papiaments. Een informant merkt op: 'Het is mooi om naar bijvoorbeeld een verhitte radiodiscussie te luisteren in rap Papiaments waarbij je dan ineens hoort: *e ta hopi gezellig i leuk* (het is erg gezellig en leuk)'. Ook *gezelligheid* heeft het Papiaments overgenomen.

Een andere informant vertelt over een meer incidentele ontlening:

Leden van de Wachenheimer Weinfreunde in Wachenheim an der Weinstrasse, Rheinland-Pfalz, hebben het woord geleerd tijdens verschillende uitwisselingen met de Zevenaarse Wijnvrienden. In een gezellig samenzijn waarbij uiteraard wijn gedronken wordt en de plaatselijke specialiteiten worden gegeten, nemen de Duitsers regelmatig het woord *gezellig* in de mond. Ze hebben moeite met de /g/ maar verder klinkt het heel Nederlands, ook de /i/. Ze weten dat *gemütlich* niet hetzelfde is als *gezellig*.

Ander incidenteel gebruik van het woord *gezellig* is vooral te vinden bij

reisorganisaties, die met dit woord kennelijk de couleur locale willen aangeven; zo kan men in het Duits lezen: ‘Die Einrichtung eines Zimmers ist “gezellig”’, in het Frans wordt een restaurant aanbevolen met ‘L’ambiance y est gezellig’, en in het Engels is sprake van een nieuw soort service: ‘Gezellig, A Different Kind of Service [...] No, gezellig is not a city anywhere. It is a state of mind and a way of describing an atmosphere that the Dutch create without thinking about it.’

goedendag

Goedendag is in het Nederlands al sinds de middeleeuwen een normale groet. In Vlaanderen echter heeft dit woord een bijzondere betekenis gekregen. Het is namelijk de ironische benaming geworden voor een krijgswapen, een van voren met ijzer beslagen knots waarmee de vijand knock-out werd geslagen. In de middeleeuwen waren er nogal eens grensschermtusselingen tussen Vlaanderen en Frankrijk, waarbij de Vlamingen de *goedendag* als wapen inzetten. Als gevolg hiervan leende het Frans het Nederlandse woord *goedendag* als *godendard* ‘knots, hel-lebaard’, voor het eerst in 1306 vermeld in een Franse schriftelijke bron. Het wapen en de benaming ervoor werden gebruikt in de periode van de dertiende tot de zestiende eeuw, waarna er ‘betere’ wapens werden uitgevonden en de *godendard* een historische benaming werd.

Heel bijzonder is echter dat terwijl de *godendard* in Franse bronnen herhaaldelijk ter sprake komt, er in Nederlandse middeleeuwse bronnen geen spoor te vinden is van de benaming *goedendag* voor een wapen. Pas in een latere periode wordt deze naam genoemd, bijvoorbeeld in het commentaar van Balthazar Huydecoper uit 1772 bij zijn uitgave van de dertiende-eeuwse *Rijmkroniek van Holland* van Melis Stoke, waarin de geschiedenis van het graafschap Holland is beschreven van 689 tot 1305. Huydecoper vermeldt dat de wapens in het Middelnederlands onder andere *colve*, *cluppel* ‘knuppel’ heetten, en hij voegt eraan toe, zich baserend op Franse bronnen:

De Vlamingen, die ’er ook zeer handig mede wisten om te gaan, noemdenze, met eenen bynaam, *Goedendag*; om datze, onder het toeslaan, hunnen vyand *goeden dag* zeiden.

In een geschiedkundig werk uit 1841 staat verklaard: ‘De goedendags, dus [aldus] genaamd, omdat de voetknecht, met beide handen slaande, voorover boog alsof hij groette, waren dikke knuppels.’ En Vlaamse negentiende-eeuwse schrijvers noemen in hun werk de *goedendag*; zo

schrijft de dichter J. van Beers: 'Ridders [...] gevallen Voor slachtersbijl en goedendag.' Het zal wel toeval zijn dat er geen enkele middeleeuwse Nederlandse bron bewaard gebleven is waarin het woord vermeld wordt. Hoe geducht het wapen voor de vijand echter was, blijkt wel uit het feit dat het woord in het middeleeuwse Frans wél regelmatig voorkomt. En dat dat voor het eerst in een schriftelijke bron uit 1306 was, wekt ook geen verbazing: in 1302 had immers de indrukwekkende Guldensporenslag bij Kortrijk plaatsgevonden, waar het Vlaamse voetleger het veel sterker geachte Franse ruitrleger overwon; na de slag werden de vergulde sporen opgeraapt en aan het gewelf van de Kortrijkse Lievevrouwekerk opgehangen, vandaar de naam voor deze slag.

Zo kunnen de Nederlandse uitleenwoorden ons iets leren over de eigen taal – want zonder het bestaan van het Franse *godendard* zou er geen bewijs zijn dat het Nederlandse woord *goedendag* in de middeleeuwen een wapen aanduidde.

gouda

Diverse informanten melden mij dat zij in het buitenland Nederlandse kaas kunnen bestellen onder de naam *gouda* of *gauda*, en *edam*. Een pensionado in Spanje vertelt dat hij bij het ontbijt kan kiezen tussen *queso de Gouda* of *queso gouda*, Goudse kaas, en *queso de bola* of *queso de Edam*, Edammer kaas. Een consultant schrijft:

Ik moet bekennen dat ik geen kaasliehebber ben. Alleen Hollandse lust ik, en tot mijn vreugde zag ik op markten van Nigeria en van Oekraïne tot Kirgizië dat me er Gouda en Edam (Goedah en Idèm) werd aangeboden. Dat worden zonder twijfel de uitleenwoorden voor kaas zonder witschimmel, blauwader of roodflora.

In het Hongaars zijn *e(i)dami sajt* en *goudai sajt* (kaas uit Edam en Gouda) bekend, in het Servisch (zie illustratie 7) en Macedonisch spreekt men van *gauda* en *edamer*, in het Kroatisch van *gouda* of *gauda* en *edamer*. In Slovenië is *Gauda* een soortnaam; een lezer wijst zelfs op een website die eraan is gewijd (www.lj-mlek.si/izdelki/izdelki13.htm). Hij voegt hieraan toe: 'Ook *Edamec* is hier te koop. Beide soorten worden echter niet in Nederland geproduceerd, maar gewoon hier in Slovenië.' Hetzelfde geldt voor Polen: volgens een informant worden *gouda* en *edam* hier gebruikt 'als aanduiding van kaas, gemaakt in Polen op de manier van Gouda of Edam'. In het Italiaans zijn *gouda*, *edamer* en *leerdamer* bekend; een emigrant vertelt dat het laatste merk een leuke

reclamecampagne op de televisie voerde. Een andere emigrant hoorde in Peruaanse winkels en van Peruaanse familie de namen *Gouda*, *Edam*, *Maasdam*, die werden gebruikt als soortnaam voor kaas (*maasdam* of *maasdammer* is ontwikkeld door Nederlandse kaasmakers en vooral bestemd voor de export; daarom zal niet iedere Nederlander het merk kennen). Ook in Frankrijk is *gouda* een soortnaam geworden, zo vertelt een lezer: ‘Dat blijkt wel uit het feit dat ik ooit in Frankrijk in een winkel kaas zag aangeprezen als “du vrai gouda d’Edam”’.

De kaasnamen zijn opgenomen in verschillende buitenlandse woordenboeken. In het Engels is *Edam* al bekend sinds 1836 en *Gouda* sinds 1885. Het Zweeds kent de *edamerost* of *edamer* zelfs al vanaf 1788. Duits *Edamer* was al in de negentiende eeuw bekend. Dat blijkt onder andere uit het volgende citaat uit *Rheinmärchen* van Cl. Brentano (geschreven 1811/1812, gepubliceerd 1846). De muizen zijn met succes in opstand gekomen tegen de slechte koning in zijn voorraadschuur:

Der Rattenkönig erhob nun die Mäuse, die sich bei dieser Gelegenheit mit Ruhm bedeckt hatten, eine nach der andern in den Adelstand und gab der einen freie Erlaubnis, sich die Parmesanmaus zu nennen und künftig die Parmesankäse eines gewissen Krämers zu benagen; einer andern gab er den Namen Edamermaus, einer andern Limburger-, einer dritten Schweizermaus, Bisquitmaus, Marzipanmaus usw. [...].

(De rattenkoning verhieft alle muizen die zich bij deze gelegenheid hadden onderscheiden, in de adelstand en gaf de een toestemming om zich parmezaanmuis te noemen en voortaan te knagen aan de parmezaankaas van een zekere winkelier; een andere gaf hij de naam edammermuis, nog een ander limburgermuis, weer een ander zwitsermuis, biscuitmuis, marsepeinmuis et cetera.)

Ook de *Limburgse kaas* of **limburger** was begin negentiende eeuw in Duitsland kennelijk al legendarisch; nog steeds wordt hij onder de naam *Limburger Käse* verhandeld. Hij komt overigens uit Belgisch Limburg: *Limburger* of *Limburger Käse* was oorspronkelijk een Belgische kaas uit gepasteuriseerde koemelk, gemaakt door monniken in Limburgse kloosters. Al meer dan honderd jaar wordt hij inmiddels ook in Duitsland gemaakt, onder dezelfde naam, waardoor veel Duitsers denken dat de kaas van oorsprong afkomstig is uit de Duitse plaats Limburg. In het

Engels kent men sinds begin negentiende eeuw *Limburger* of *Limburg cheese*.

In andere talen zijn de kaasnamen duidelijk twintigste-eeuws. Dat is begrijpelijk, want hoewel kaas al eeuwen geëxporteerd wordt, wordt hij pas in die eeuw op grote schaal en fabrieksmatig gemaakt. In het Frans is *édam* in geschreven bronnen vanaf 1900 bekend en *gouda* vanaf 1957. In het Zweeds is *gouda* vanaf 1932 genoteerd, en in het Duits ergens in de twintigste eeuw. Van Pools en Tsjechisch *edamski*, *gouda*, Hongaars *e(i)dami sajt*, *goudai sajt*, Deens *Ejdammerost* (uitgesproken als /ajdammerost/) en *gouda*, en Noors *edamerost* en *gouda* of *gauda* is niet bekend hoe lang ze in deze talen voorkomen. In het Russisch he-

Illustratie 7.
Goudse kaas in het Servisch

ten de kazen *èdamskij syr* of *syr èdamskij* (*syr* is ‘kaas’) en *gauda syr* of *syr gauda*. In het Fins spreekt men van *edam(juusto)*, edammer kaas en *gouda(juusto)*, Goudse kaas. Peter Starmans, gepensioneerd universiteitsdocent voor Nederlandse taal en cultuur te Helsinki, merkt op:

Interessant is dat Edammer hier in Finland alleen maar jong wordt aangeboden, en dat er bij Goudse drie graden aangegeven worden, *nuorta* ‘jong’, *vanhempaa* ‘licht belegen’ en *vanhaa*, dat echter niet meer betekent dan belegen, omdat echte oudbelegen of oude kaas hier nooit wordt aangeboden! *Edamjuusto* is al tijden lang als jonge kaas zeer populair, vooral bij kinderen; komt als geraspte kaas in veel recepten voor. Van belang is nog de uitspraak van *gouda*. Hier wordt echt /o-uu/ gezegd, met /uu/ als in *muur*, en niet zoals in Nederland /au/. Dit verschil is heel duidelijk en opvallend. Als ik in een winkel in Helsinki om een halve kilo (geen pond hoor) ‘goudajuusto’ vraag, op z’n Hollands als /chauda/ met de Hollandse /ch/ uitgesproken, dan verstaan ze me niet zonder meer en zeggen ze: o, u/je bedoelt zeker /go-uuda/ (waarbij de beginklank lijkt op die van het Engelse *goal*). Verder legt men zowel bij *goudajuusto* als bij *edamjuusto* de klemtoon op de eerste lettergreep, bij het laatste woord dus anders dan in het Nederlands.

De uitspraak van *gouda* levert in meer talen problemen op, maar dat doet niet af aan de vraag naar het product.

grijs → **blauw**.

gros → **dozijn**.

H

haatzaaien

In het Nederlands spreekt men van *haat zaaien*, ook wel aaneengeschreven als *haatzaaien* – geen van beide schrijfwijzen is opgenomen in het *WNT*, noch als zelfstandig naamwoord noch als werkwoord; wel is sinds de zeventiende eeuw sprake van *twist of tweedracht zaaien*, en van *kwaad zaad zaaien* ‘ongenoegen of tweedracht verwekken’.

In het Indonesisch is *haatzaai* een rechtsterm waarmee wordt verwezen naar perspublicaties die de koloniale regering onwelgevallig waren. Vanaf 1914 werden in het Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië – dat in het Nederlands was gesteld – namelijk artikelen opgenomen die de regering de mogelijkheid gaven in te grijpen bij iedere vorm van nationalisme. Deze artikelen kregen in het Indisch-Nederlands vrijwel onmiddellijk de benaming *haatzaai-artikelen*, uiteraard gebaseerd op de Nederlandse verbinding *haat zaaien* (die in die periode in het Nederlands voor zover valt na te gaan niet veel werd gebruikt; ze is pas in 1950 opgenomen in de Grote Van Dale). De benamingen *haatzaai-artikelen* en *haatzaai*, met hun specifieke betekenis, werden overgenomen in het Indonesisch en in het Nederlands: in de Nederlandse pers heb ik die benaming in 1919 voor het eerst aangetroffen. Vanaf 1920 is tevens te lezen over *haatzaaien*, meestal, maar niet altijd, in relatie tot Indië. In de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 16 september 1922 is onder het kopje ‘buitenland’ over *haatzaai* te lezen:

Het Wetboek van Strafrecht voor N.-I. [Nederlands-Indië] zegt: ‘Hij die in het openbaar uiting geeft aan gevoelens van vijandschap, haat of minachting tegen een of meer groepen der bevolking van N.-I., wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden. Onder groep ... wordt verstaan elk deel van de bevolking van N.-I., dat zich door ras, landaard, godsdienst, herkomst, afstamming, nationaliteit of door staatsrechtelijken toestand onderscheidt van een of meer andere deelen van die bevolking.’ Dit is het veritable, en wijd-befaamde ‘haatzaai’-artikel, en met een werkelijk gevoel van verlichting bevind ik, dat de term ‘haat-zaaien tusschen de groepen der

bevolking', waarmee het delict in de wandeling wordt aangeduid, tenminste niet in de wet staat.

In 1915 was in het toenmalige Indië een Comité van Actie tegen deze *haatzaai-artikelen* opgericht, onder anderen bestaande uit Nederlandse en Indonesische journalisten. In 1929 werd Soekarno, de leider van de Partai Nasional Indonesia, gevangengezet op grond van de *haatzaai-artikelen*. Toen hij echter later aan de macht was gekomen, veroordeelde hij zelf politieke dissidenten op grond van deze artikelen, en ook zijn opvolger Suharto maakte na zijn aantreden in 1968 dankbaar gebruik van deze Nederlandse erfenis om politieke tegenstanders de mond te snoeren. Het met dezelfde naam aangeduide wetsartikel wordt zelfs nu nog in Indonesië gebruikt. Het is opgenomen in het Indonesische Wetboek van Strafrecht, het Kitab Undang-undang Hukum Pidana, dat is gebaseerd op het oudere Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië. Rond 1970 werd het betreffende artikel nog in het Nederlands geciteerd; na de vertaling van het wetboek niet meer, hoewel de Nederlandse tekst nog steeds de geautoriseerde tekst is.

Andere talen hebben de Indonesische rechtsterm *haatzaai* soms overgenomen, maar altijd met een nadere verklaring; het is in bijvoorbeeld het Duits, Spaans, Engels of Frans beslist geen bekend leenwoord. Als voorbeeld kan het Jaarrapport 2002 van Amnesty International gelden, waarin in het Frans te lezen is:

Au moins 13 personnes ont été condamnées à des peines d'emprisonnement pour avoir exprimé sans violence leur opinion. Parmi elles figuraient des indépendantistes de Papouasie et de l'Aceh [...]. Plusieurs d'entre elles ont été reconnues coupables au titre des Haatzaai Artikelen (articles relatifs à la propagation de la haine) du Code pénal, qui prohibent toute propagation de la haine à l'égard du gouvernement.

(Minstens dertien personen zijn veroordeeld tot gevangenisstraf omdat zij hun mening geweldloos tot uiting brachten. Onder hen bevonden zich onafhankelijkheidsstrijders van Papua en Aceh [...]. Verschillende onder hen werden schuldig bevonden op grond van de Haatzaai Artikelen uit het Wetboek van Strafrecht, die iedere verbreiding van haat jegens de regering verbieden.)

Het begrip *haatzaai* als juridische term is dus in Nederlands-Indië gevormd, en die vorm is in het Nederlands overgenomen. Wanneer er in

de Nederlandse pers in de twintigste eeuw gesproken werd van *haatzaai*, sloeg dit telkens op de situatie in Nederlands-Indië. Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw verwijst *haatzaai* echter naar Nederlandse toestanden. In 2002 werd imam Fawaz van de moskee in Den Haag ervan beticht 'haatzaaiende preken' te hebben gehouden – preken waarin tot geweld wordt opgeroepen tegen 'de vijanden van de islam'. Later werden ook andere imams hiervan beschuldigd. *Haatzaai* moet bij de wet verboden worden, vonden diverse politici, onder wie Pim Fortuyn. De moord op hem gaf de verbreiding van het begrip *haatzaai* in Nederland een nieuwe impuls: op 14 mei 2002 deden de juristen Spong en Hammerstein aangifte wegens het 'haat zaaien' van diverse politici, waardoor die zouden hebben bijgedragen aan het scheppen van een sfeer waarin de moord op Pim Fortuyn mogelijk werd. In de kranten was onmiddellijk sprake van 'de haatzaai-aangifte'. Artikel 137d uit het Wetboek van Strafrecht, dat aanzetten tot haat, discriminatie of geweld wegens ras, godsdienst, levensovertuiging, geslacht of seksuele geaardheid strafbaar stelt, wordt sindsdien 'het haatzaai-artikel' genoemd – een aardige parallel met de Indonesische benaming.

Sinds 2002 staat *haatzaai* hoog op de politieke agenda en is er regelmatig in de Nederlandse pers sprake van *haatzaai-campagnes*, *haatzaai-uitzendingen*, *haatzaai-discussies* en dergelijke. In januari 2005 verscheen een nota van de Tweede Kamerfractie van het CDA met onder andere het voorstel om *haatzaaiers* burgerrechten te ontnemen. Ik vermoed dat weinigen zich realiseren dat het woord *haatzaai* als juridisch begrip oorspronkelijk in Nederlands-Indië is gevormd – het woord als zodanig staat overigens noch in het Indonesische noch in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht, en bezit dan ook geen sluitende definitie. Het is niet uitgesloten dat het woord in de eenentwintigste eeuw in het Nederlands onafhankelijk van het eerdere gebruik in Nederlands-Indië is gevormd, als verkorting van het inmiddels ingeburgerde *haatzaaien*. Het succes van het woord *haatzaai* zal mede te danken zijn aan het feit dat het goed 'bekt' en aan de korthed ervan. Die past helemaal binnen een algemeen streven naar eenvoud en efficiëntie in de woordenschat die in de tweede helft van de twintigste eeuw opgang heeft gemaakt en die bijvoorbeeld blijkt uit de vorming van nieuwe afleidingen zoals *de ophaal* en *de overblijf* in plaats van *het ophalen* en *het overblijven*. Tot slot past *haatzaai* bij allerlei nieuwe woorden met als eerste deel *haat*, die in deze nog zo jonge eeuw zijn gemaakt, denk aan *haatklacht*, *haatmail*, *haatpost*.

hallo → ja.

Illustratie 8.
Maatjesharing in het Noors (foto: Alma Korteweg)

haring

De haringvisserij in de Noordzee is van oudsher voor de Lage Landen van groot belang geweest. In de zestiende en zeventiende eeuw, toen de vangst een hoogtepunt bereikte, vormde Vlaanderen het centrum. Het woord *haring* komt in alle Germaanse talen voor, en is in de Germaanse periode, dat wil zeggen in de eerste eeuwen na het begin van de jaartelling, overgenomen door het vulgair Latijn, de voorganger van de Romaanse talen, als *haringus*; vandaar dat men tegenwoordig in het Italiaans spreekt van *aringa* en in het Spaans van *arenque*. De Franse vorm *hareng* gaat misschien terug op de vulgair Latijnse vorm, maar is in ieder geval ook later nog uit het Nederlands geleend. Zo noemt men *verse haring* in het Frans *hareng frais* en gerookte haring heet *hareng saur*, waarin het woord *saur* teruggaat op het Nederlandse *zoor* 'droog'; vroeger sprak men in het Nederlands namelijk van *zoore haring*, en die benaming is in het Frans bewaard gebleven. Een veel jongere ontleening aan het Nederlandse *haring* is het Papiamentse *haring*. In het Kroatisch komt *haringa* voor, volgens het woordenboek geleend uit het Duits, en in het Macedonisch *charinga*, volgens het woordenboek geleend uit

het Engels. Ontlening aan het Nederlands lijkt in beide gevallen echter waarschijnlijker, vanwege het feit dat de Duitse en Engelse woorden een /e/-klank hebben (*Hering, herring*). Wel moet opgemerkt dat in het Oudhoogduits de vorm *harinc* bestond; dan zou het dus om een zeer oude ontlening in het Kroatisch gaan.

Het Nederlands kent verschillende benamingen voor de ontwikkelingsstadia van de haring, die tevens een kwaliteitsoordeel inhouden. Het vetgehalte van de haring hangt nauw samen met de ontwikkelingsgraad van de geslachtsproducten, vandaar de benamingen *maatjesharing, volle haring* en *ijle haring*. Bij *maatjesharing* is de hom of kuit nog zeer weinig ontwikkeld, en hij geldt daarom als het smakelijkst. Het is niet op het eerste gezicht duidelijk waarom deze haring *maatjesharing* heet. De benaming wordt duidelijk wanneer we de oudste vormen bekijken. In rekeningen van Zutphen uit 1466-1467 is sprake van *medykens-* en *meeckenshering*, en de beroemde lexicograaf Cornelis Kiliaan gebruikte in 1599 *maeghdekens haerinck* met als Latijnse omschrijving ‘halec prima virginea, [...] lactibus et ovis carens’, letterlijk: ‘eerste maagdelijke vismengsel zonder melk (hom) of eieren (kuit)’. Hieruit blijkt de herkomst van *maatjesharing*: het eerste deel is *maagd*, en *maatjesharing* is dus zeer jonge, ‘maagdelijke’ haring.

Het Nederlandse woord *maatjesharing* is, voornamelijk in de achttiende eeuw, in diverse talen overgenomen. Het Duits heeft het woord op de klank overgenomen als *Matjeshering*. De Denen, Noren en Zweden hebben *maatjesharing* gedeeltelijk vertaald: de Denen en Noren spreken van *matjessild* (zie illustratie 8) en de Zweden van *matjessill*, waarin *sild* en *sill* de Deens/Noorse respectievelijk Zweedse woorden voor haring zijn. Het Zweedse woord is door het Fins overgenomen als *matjessilli*. In alle Scandinavische talen wordt het woord ook verkort tot *matjes*. Een lezer schrijft: ‘Op de markt in de haven van Helsinki gebruikt men *matjes*. *Matjes* in Finland smaken overigens anders dan onze maatjesharing.’ Ook in het negentiende-eeuwse Engels werd een verkorting van *maatjesharing* gebruikt, namelijk *matie*; tegenwoordig is dit woord verouderd en spreekt men over *young herring*. Het achttiende-eeuwse Schots kende de leenwoorden *mattie*, *matkie* en *madgie*. Tot slot is in modern Tsjechisch *matjes* zeer gebruikelijk.

Bij *volle haring* zijn de geslachtsproducten goed ontwikkeld. Om hem bij normale temperatuur te kunnen bewaren, wordt deze haring geakaat en gezouten. *Kaken* is een manier van conserveren waarbij de vis door middel van een insnijding onder de linker kieuw ontdaan wordt van de kieuwen en een deel van de ingewanden: het hart en een stukje

darm. De alvleesklier laat men zitten: die moet de haring verder doen ‘rijpen’. De vis wordt in tonnen gelegd en met zout besprenkeld. Het *kaken* wordt vanaf ongeveer 1400 in de Lage Landen toegepast. Volgens de overlevering is de uitvinding te danken aan een zekere Willem Beukelsz., een arme visser uit Biervliet – zo schrijft Cats ‘Beukels heeft voor eerst den haring leeren kaken’ –, maar dit lijkt een legende te zijn; in ieder geval zijn er voorlopig geen bewijzen gevonden. In 1312 is wel sprake van een Willem Beukelsz. in Biervliet, maar deze was schepen en niet een eenvoudige visser. Het werkwoord *kaken* is afgeleid van *kaak*, omdat de insnijding onder de kaak plaatsvindt. Het woord *kaken* is overgenomen door het Frans, waar men spreekt van *caquer des harengs*.

De haring wordt ook wel gerookt in plaats van geakaat. Gerookte haring noemt men **bokking**. De herkomst van deze naam, vroeger ook wel *boksharing* genoemd, heeft Kiliaan in 1599 al uiteengezet. Het woord is afgeleid van de dierennaam *bok* ‘a foedo odore’ – vanwege de onaangename geur. De uitgang *-ing* wordt vaak bij visnamen gebruikt, denk aan *haring*, *paling*, *spiering* en *wijting*. In het Middelnederlands was de vorm *buckinc* (een bok heette toen ook *buc*), en dit woord is voor het eerst in 1285 gevonden. De Nederlandse naam is al in de vijftiende eeuw overgenomen in het Duits, aanvankelijk in de vorm *bückinc*. Tegenwoordig luidt de naam in het Duits *Bückling*. De *l* is waarschijnlijk toegevoegd naar analogie van andere Duitse mannelijke woorden op *-ling*, zoals *Schilling* en *Weißling* ‘wijting’. Het Nederlandse woord *bokking* is ook buiten Europa bekend geworden; zo kent men in het Sranantongo de *bokun* en in het Papiaments de *bòkel*.

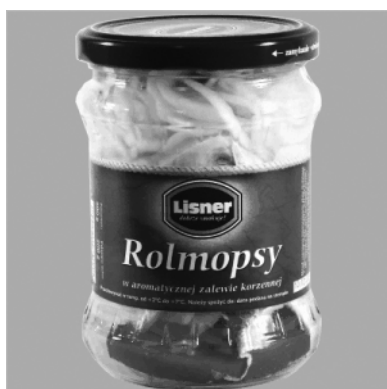
Ijle haring ten slotte heeft gepaaid, is zeer mager en is vooral geschikt voor marinieren en het bereiden van rolmops. Het woord **rolmops** heeft het Nederlands waarschijnlijk ontleend aan het Duitse *Rollmops*, dat in de negentiende eeuw is gevormd en van Berlijn uit is verbreed. Het woord is een samenstelling van het werkwoord *rollen* ‘oprollen’ en de hondensoort *Mops* (een Nederlands uitleenwoord, zie **mops** hieronder), vanwege de vormgelijkenis tussen de opgerolde haring en de gedrongen gestalte en platte neus van de hond. De slotregels van het Duitse drinklied ‘Trink’n wir noch ein Tröpfchen’ van W. Hinsch luiden: ‘Alle Möpse beißen, Nur der kleine Rollmops nicht.’

Het woord *rolmops* is in veel talen bekend, maar wordt dan meestal geschreven met dubbele *l*, waaruit blijkt dat het woord is ontleend aan het Duits (soms via het Engels), en niet aan het Nederlands. Zo kent men in het Frans, Engels, Deens, Noors, Zweeds de *rollmops*. Toch komt op websites in deze talen ook de spelling *rolmops* voor, zodat het woord

wellicht zowel uit het Duits bekend is als uit het Nederlands. Dat ligt eigenlijk ook voor de hand, omdat beide landen grote uitvoerders van het product zijn. In het Pools schrijft men *rolmops* met enkele *l* (zie illustratie 9); wellicht is dit woord direct geleend uit het Nederlands. Het Russisch spreekt van *rol'mops*. Ook in Israël is het product bekend, zo blijkt uit het schrijven van een lezeres:

Twintig jaar geleden woonde ik een poosje in Israël en deed ik enorm mijn best om de taal te leren. Zelfs in de supermarkt oefende ik met de etiketten. Op een dag probeerde ik een etiketje te lezen van een potje haringen, en na veel moeite kwam ik eruit: ROLMOPS! Dat stond er echt! In die supermarkt in Israël begreep niemand waarom ik in m'n eentje zo onbedaarlijk in de lach schoot...

Al deze leenwoorden op het gebied van de haringvangst bewijzen wel hoe groot de invloed van de Lage Landen op dit terrein is geweest.

Illustratie 9.
Rolmops in het Pools

herendienst

In de Indonesische archipel worden honderden Indonesische talen gesproken; als omgangstaal werd in de koloniale tijd het Maleis gehanteerd, tegenwoordig het Bahasa Indonesia, en aangezien in het Maleis en Bahasa Indonesia zeer veel Nederlandse leenwoorden voorkomen, zijn via deze talen diverse leenwoorden in de andere Indonesische talen beland. Er zijn echter ook Nederlandse leenwoorden die rechtstreeks in

een regionale Indonesische taal zijn overgenomen (zie ook *belet* en *duiker*). Een voorbeeld hiervan vormt het Muna-woord *harendesi*, dat teruggaat op het Nederlandse *herendienst*. Muna wordt gesproken op het gelijknamige eiland dat ten zuidoosten van Sulawesi ligt. Het Muna is een aparte taal, waarnaar de taalkundige René van den Berg onderzoek heeft verricht. Het eiland had weinig belang voor de handel of politiek, en daardoor onderging de taal tot begin twintigste eeuw geen invloed van het Indonesisch (Maleis) of het Nederlands. In 1906 vestigden de Nederlanders er een permanente militaire post en introduceerden zij het koloniale regeringssysteem, scholen en wegen met rijtjes huizen erlangs. Bovendien gingen zij de teakbossen exploiteren. Als bestuurstaal werd het Maleis gebruikt, zoals in de hele Indonesische archipel. Vanaf dat moment had zowel het Indonesisch als het Nederlands invloed op het Muna.

Van den Berg heeft ongeveer honderdvijftig Nederlandse leenwoorden in het Muna gevonden die via het Indonesisch geleend zijn. Deze woorden zijn aangepast aan de klankregels van het Muna, die inhouden dat er alleen open lettergrepen bestaan en vrijwel geen medeklinkercombinaties. Daarom is het Indonesische *skrup* (ontleend aan het Nederlandse *schroef*) *sikoropu* geworden en *aspal* (ontleend aan *asfalt*) *asipalu*.

Een klein aantal Nederlandse leenwoorden, waaronder *herendienst*, is rechtstreeks uit het Nederlands geleend en niet via het Indonesisch. *Herendienst* was aanvankelijk in Nederland de benaming voor een dienst die iemand verplicht was te doen voor zijn heer of de landsheer, zonder betaling. In Nederlands-Indië kreeg het in de negentiende eeuw de betekenis 'onbetaalde arbeid die de mannelijke inlandse bevolking ten behoeve van het gouvernement moest verrichten'. *Herendienst* is in het Muna geleend als *harendesi* 'gedwongen werk in de koloniale tijd'. Het begin van het woord is volksetymologisch aangepast onder invloed van het Maleise *hari* 'dag', omdat gedwongen werk werd geteld in dagen per jaar. Overigens schreef de taalkundige Prick van Wely in 1906 dat het Nederlandse *herendienst* ook was geleend in het Soendanees, waar het toen de vorm *herdinës* had.

Andere rechtstreekse leenwoorden in het Muna hebben vooral betrekking op de bewerking van het land; dat geldt bijvoorbeeld voor *bosuwatere* 'boswachter', *buseese* 'boswezen' en 'stuk bos in bezit van de regering' (van *boswezen*), en *landibou* 'soort knol die door de dienst voor landbouw is geïntroduceerd' (van *landbouw*). Opvallend tot slot zijn de leenwoorden *doro* en *foro*: *doro* betekent 'doorspelen' en wordt

als overgankelijk werkwoord gebruikt; wellicht is het een verkorting van het Nederlandse *doorspelen* of een vergelijkbare samenstelling met *door-*. *Foro* betekent ‘voorsprong’ en wordt net als *doro* gebruikt bij spelletjes (bedenk hierbij dat veel Nederlandse kaarttermen door andere talen zijn geleend, vergelijk *aas*). *Foro* is een verkorting van het Nederlandse *voorsprong*. Men kan bijvoorbeeld zeggen *foro na lima mitere* ‘een voorsprong van vijf meter’ (uiteraard is *mitere* eveneens een Nederlands leenwoord, overgenomen via het Indonesisch).

hooi → **in**.

h

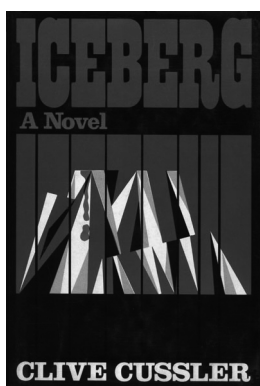
ijsberg

In 1596 ontdekten Nederlanders onder leiding van Willem Barentsz een eilandengroep in de Noordelijke IJszee die ze de naam Spitsbergen gaven. De eilanden werden belangrijk door de walvisvangst in de omliggende wateren. In 1614 werd de Noordse Compagnie opgericht, die het monopolie had op de walvisvangst en Engelse en Deense concurrentie wist te beperken. Op Spitsbergen richtte de Compagnie een eigen traankokerij op, Smeerenburg. Na de opheffing van de Compagnie in 1642 nam het aantal Hollandse schepen dat aan de walvisvangst deelnam sterk toe, net als het aantal Engelse en Duitse schepen.

De Nederlanders zagen tijdens hun tochten naar Spitsbergen *ijsbergen* in de poolzeeën. Zo schreef Zorgdrager in zijn *Bloeiende Opkomst der Aloude en Hedendaagsche Groenlandsche Visschery* uit 1727: 'Hun schip [...], door storm in volle zee tegen de Ijsbergen geworpen.' De Nederlanders gaven dit natuurverschijnsel de naam *ijsberg*, een woord dat volgens het *WNT* voor het eerst in 1684 is aangetroffen, maar ongetwijfeld ouder is. De Engelsen namen het Nederlandse woord over in de vorm *iceberg* (zie illustratie 10). Ook het Duitse *Eisberg* is mogelijk-erwijs ontleend aan het Nederlands, want het woord is in het Duits jonger dan in het Nederlands: het komt pas sinds de negentiende eeuw in het Duits voor. Maar helemaal zeker is de Duitse ontlening niet: het woord kan ook in het Duits zijn samengesteld uit *Eis* en *Berg* – die mogelijkheid bestaat voor het Engels niet, want in die taal is het woord *berg* onbekend.

Het Engelse woord *iceberg*, met het on-Engelse *berg*, is door diverse talen overgenomen, vergelijk Frans, Italiaans en Spaans *iceberg*. De oudste vorm in het Frans dateert overigens al uit 1715 en was geen Engels maar een Nederlands leenwoord, gezien de spelling *ysbergh*. Dit Nederlandse leenwoord werd in de negentiende eeuw door de Engelse vorm *iceberg* verdrongen. Russisch *ajsberg*, Lets *aisbergs* en Litouws *áisbergas* kunnen zowel ontleend zijn aan het Engels als aan het Duits.

In het Engels is *the tip of the iceberg* spreekwoordelijk geworden. Dit hebben wij letterlijk vertaald als *het topje van de ijsberg*, waarmee het Nederlandse woord er dankzij het feit dat het aan een andere taal is uitgeleend, een nieuw gebruik bij heeft gekregen.

Illustratie 10.
Ijsberg in het Engels

ik → mekaar.

in

Het Indonesisch heeft een aantal Nederlandse verbindingen met het voorzetsel *in* overgenomen. Zo is het Indonesische *indehoj*, ook gespeld als *in de hooj*, *in de hoy*, *indehoy* een grove uitdrukking voor '(verboden) geslachtsgemeenschap hebben'. Hiervan zijn afgeleid *berindehoy* en *keindehoyan*, met dezelfde betekenis. Aangezien er in Indonesië bijna geen hooi is, zal de uitdrukking overgenomen zijn uit het Nederlandse taalgebruik, vermoedelijk van soldaten. Dat ook in het Nederlands in het verleden al sprake was van 'met iemand het hooi in duiken', blijkt uit een aantal zeventiende-eeuwse citaten: zo vermeldt het *WNT* de uitdrukkingen *in 't hooi met iemand willen*, *moeten* als 'stoeien, ravotten in het hooi' met als toelichting: 't.w. uit dartelen lust', waaraan wordt toegevoegd: 'Bij Bredero leest men *uit hooien varen* met eene blijkbaar dartelete betekenis', met een citaat uit 1612: 'Ick moet nou wat uyt hoye varen. O bloet, hier omtrent wonen sulcke overdadige moye snaren!' Een *snaar* is een meisje, maar ook – en die betekenis bedoelt Bredero – een lichtekooi.

Opvallend is natuurlijk het lidwoord *de* in *indehoj*, waar in het Nederlands gesproken wordt van *het hooi*. Theoretisch zou hier sprake kunnen zijn van een verbogen naamval: *in den hooi* zoals *in den beginne* (naast *het hooi*, *het begin*). Dit lijkt echter erg onwaarschijnlijk, want zo'n naamvalsvorm is typische schrijftaal, terwijl het hier natuurlijk om een spreektaaluitdrukking gaat. Verder komt het lidwoord *de* volgens het *WNT* in het Nederlands alleen voor in de specifieke uitdruk-

king ‘*de(n) hooi hebben van iets*, hetzelfde als *den brui*, waarvan het een willekeurige (verzachtende) variant is, hetgeen ook het veranderde geslacht verklaart’. Gezien de betekenis heeft dit niets te maken met het Indonesische *indehoj*. De verklaring voor *de* in *indehoj* zal gezocht moeten worden in de overname door Indonesiërs: uit onderzoek is namelijk gebleken dat mensen die Nederlands als tweede taal leren – en dat gold immers voor de Indonesiërs – geneigd zijn om het verschil tussen *de-* en *het-*woorden te verwaarlozen en slechts één woordgeslacht te gebruiken, zeker wanneer de moedertaal geen lidwoorden kent, zoals het Indonesisch. Als bepaald lidwoord gebruikt men dan steeds het lidwoord *de*, vaak met nadruk uitgesproken als *die* (het Afrikaans kent zelfs uitsluitend *die* als bepaald lidwoord). Dat kunnen we nog horen als Indische Nederlanders het zogenoemde Indisch-Nederlands spreken, dat iedereen wel kent van Wieteke van Dort in haar creatie van Tante Lien: in dit Indisch-Nederlands zegt men bijvoorbeeld *de varken* en *de kantor*. Op dezelfde manier zal *in het hooi* in Nederlands-Indië zijn omgevormd tot *indehoj*.

In het Indonesisch betekent *indekos* ‘een kostganger zijn’ of ‘een kostganger hebben’; dit gaat uiteraard terug op het Nederlandse *in de kost* (*zijn, hebben*). *Indekos* wordt tegenwoordig ook gebruikt voor ‘het verhuren van kantooruimte door een groot bedrijf aan een kleiner bedrijf’. Een kostganger heet een *indekosan*. Overigens is ook het Nederlandse *kost* zonder het voorzetsel *in* geleend als *kos(t)*, met als betekenissen ‘in de kost hebben, kostganger, pension’. In advertenties staat *terima kos* voor ‘wij nemen kostgangers aan’. Een *bu kos(t)* is een pensionhoudster, hospita (*bu* betekent ‘mevrouw’), en een *pak kos(t)* is de mannelijke tegenhanger (*pak* betekent ‘meneer’), die ook met een Nederlands leenwoord *kosbas* wordt genoemd.

In het Papiaments is *in* in de betekenis ‘in de mode, in trek’ geleend uit het Nederlands of uit het Engels. Ook *hoi* ‘hooi’ is uit het Nederlands geleend, maar de frivole combinatie *in het hooi* voor ‘vrijen’ komt in het Papiaments voor zover mij bekend niet voor.

ja

Het woord *ja* noemt men een tussenwerpsel: een woord dat op zichzelf een uitroepende zin vormt en daardoor buiten de grammaticale structuur van de zin staat. Iedere taal kent tussenwerpsels. Men maakt verschil tussen communicatieve tussenwerpsels, dat zijn tussenwerpsels die een spreker en een hoorder veronderstellen, zoals *ja*, en emotionele tussenwerpsels, waarbij geen hoorder aanwezig hoeft te zijn, zoals *ach* of *och*.

Hoewel je zou denken dat iedere taal zijn eigen tussenwerpsels heeft, zijn ook deze woorden door het Nederlands uitgeleend aan andere talen. Dat zal onder andere komen door de grote frequentie van dergelijke woordjes in de spreektaal, waar ze vaak als stopwoordjes gebruikt worden, en door de behoefte aan variatie in het taalgebruik. Zo zijn bijvoorbeeld de communicatieve tussenwerpsels *ja* als uitroep ter bevestiging en *nee* als uitroep ter ontkenning uitgeleend. Het Indonesisch heeft 'ja' geleend als *ya*, bijvoorbeeld als antwoord op een vraag, ook in combinaties zoals *ya, tentu saja* 'ja natuurlijk'. Voor de verlengde vorm die in het Nederlands klinkt als *jaaaaah*, gebruikt het Indonesisch *yah*. Het Indonesisch heeft tevens de Nederlandse verbinding *ja goed* geleend: *yahud* betekent 'heel goed, fantastisch!' Behalve het Nederlandse leenwoord *ya* kent het Indonesisch ook eigen, erop lijkende woorden voor 'ja', namelijk de nadrukkelijke vormen *iya, ia*. Het feit dat deze woorden zo op de Nederlandse vorm lijken, zal de inburgering van het Nederlandse woord vergemakkelijkt hebben.

Voor 'nee' gebruikt het Indonesisch een eigen woord, namelijk *tidak*. Daarentegen heeft het Sranantongo het Nederlandse *nee(n)* geleend in de vorm *ènèn*. Voor 'ja' gebruikt men in het Sranantongo *ai* (teruggaand op het Engelse *aye*). Ook het Nederlandse *ja* is geleend als *ya*, dat echter meer de betekenis heeft van 'inderdaad', vergelijk *ya no?* 'echt waar?, o ja?' en *ya baya* 'ja hoor'. In het Papiaments tot slot is het normale woord voor 'ja' *sí, sè*, uit het Spaans. In informeel taalgebruik bezigt men echter het Nederlandse leenwoord *ya*. Voor 'nee' kent het Papiaments volgens de woordenboeken alleen *nò*, uit het Spaans.

Een aparte groep onder de communicatieve tussenwerpsels vormen de groeten, en ook daarvan zijn er enkele door andere talen overgenomen uit het Nederlands. Zo is de groet **dag** in het Indonesisch ontleend als *dah*. Ook komt voor *dah-dah* ‘dag dag’. Daarnaast zijn *goedendag*, *goedemorgen*, *goedemiddag* en *goedenavond* letterlijk uit het Nederlands vertaald als *selamat siang*, *selamat pagi*, *selamat soré* en *selamat malam*. **Hallo** is in het Indonesisch geleend als *halo*. Hiervan is de prachtige afleiding *halo-halo* gemaakt, gebruikt voor een ‘microfoon’. Het werkwoord *berhalo-halo* betekent ‘aan de telefoon praten, telefoneren’. In het Papiaments is eveneens *hallo* geleend – *haló* wordt echter niet gebruikt als groet, maar in de zin van ‘hallo bij een telefoongesprek’.

Het Nederlands heeft ook emotionele tussenwerpsels, waarbij geen hoorder aanwezig hoeft te zijn, uitgeleend, zie **wacharme(n)**. Een speciale subcategorie hiervan vormen de vloeken, bastaardvloeken en krachttermen, waarvan zijn uitgeleend **jeminee** en **verdomme**.

jacht

In 1528 kwam in het Nederlands voor het eerst het woord *jacht* voor in de betekenis ‘snelzeilend zeeschip’. Volgens sommigen is het schip zo genoemd door betekenisuitbreiding van *jacht* ‘snelheid, haast, spoed’ (genoteerd sinds de veertiende eeuw), volgens anderen gaat het om een verkorting van *jachtschip*, dat zou zijn samengesteld uit het werkwoord *jachten* ‘zich snel voortbewegen, haasten’ en *ship*. Hoewel die laatste verklaring waarschijnlijker lijkt, is ze problematisch omdat het woord *jachtschip* veel later is genoteerd dan *jacht*: *jachtschip* wordt voor het eerst vermeld, als synoniem van *jacht*, in het Nederlandse etymologische woordenboek van Cornelis Kiliaan uit 1599: *iaght-schip*, *iaghte* ‘klein oorlogsschip’. En ook het werkwoord *iaghten* ‘zich snel voortbewegen, haasten’ wordt bij hem voor het eerst genoemd, waardoor het toch waarschijnlijker lijkt dat *jachtschip* een afleiding is van *jacht* ‘snelzeilend zeeschip’, wat dan een betekenisuitbreiding is van *jacht* ‘snelheid’. Daar komt bij dat de oudste verklaringen van *jacht* ‘schip’ alle het verband leggen met de snelheid ervan: in 1567 wordt het woord *iachte* in het Frans verklaard als *bateau de coursaire* (van *course* ‘snelle loop, wedren’) en in 1599 wordt *jacht* in het Latijn verklaard als *navis [...] incredibilis celeritatis* ‘ongelooflijk snel schip’. De ervaring leert dat contemporaine woordverklaringen vaak correct zijn, omdat men zich op dat moment heel goed realiseert hoe nieuwe woorden zijn gevormd.

Het snelle vaartuig, dat eerst als oorlogsschip werd gebruikt maar al snel de functie kreeg van pleziervaartuig voor hoogwaardigheidsbekte-

ders, werd ook in andere landen onmiddellijk geapprecieerd. Het Nederlandse woord werd dan ook in diverse talen overgenomen: het Duits kent *Jacht* volgens de *Seemannssprache* van Kluge sinds 1538, terwijl Hermann Paul in zijn *Deutsches Wörterbuch* al een datering van 1521 geeft – eerder dus dan het Nederlandse woord! (De spelling van het woord bewijst overigens dat het om een Nederlands leenwoord gaat: de Duitse tegenhanger van het Nederlandse *jacht* ‘het jagen, de haast’ luidt namelijk *Jagd*.) In het Duits komt de samenstelling *Jagschiff* voor in 1561, en wordt begin zeventiende eeuw de vorm *Jachtschiff* genoemd. Ook hier dus is de vorm *Jacht* ouder dan de met *Schiff* samengestelde vormen.

Vanaf 1557 kwam in het Engels *yacht* ‘pleziervaartuig’ voor, aanvankelijk op vele manieren gespeld (bijvoorbeeld *yeaghes*, *yoathes*, *yaught*), omdat de eindklank voor het Engels ongebruikelijk is: kennelijk werd het woord deels op de klank overgenomen. Tegenwoordig wordt met *yacht* een ‘plezierjacht, motorjacht, wedstrijdacht’ aangeduid.

Het woord is zowel door het Nederlands als door het Engels verbreid naar andere talen, waarbij de Engelse vorm soms de oudere Nederlandse heeft verdrongen. Dat is bijvoorbeeld het geval in het Frans, waar in 1570 de Nederlandse vorm *iachte* werd overgenomen. In de zeventiende eeuw werd de Engelse vorm *yacht* met de Engelse uitspraak /jot/ in de militaire taal verbreid. Die vorm en uitspraak kent het moderne Frans nog steeds, terwijl het oude Nederlandse leenwoord inmiddels is verdwenen. Ook in het Italiaans zijn de oudere, rechtstreeks aan het Nederlands ontleende vormen *iakt*, *iacht* (vanaf 1674) verdrongen door de Engelse vorm *yacht*, die voor het eerst in 1802 is genoteerd. Uit de datering blijkt dat de Portugese naam *iate* rechtstreeks is geleend uit het Nederlands: in 1640 werd geschreven over *yathes de Amsterdama*. Daarentegen zal de Spaanse vorm *yate*, die pas in 1850 is overgenomen, teruggaan op het Engels. In zowel het Portugees als het Spaans is de moeilijk uitspreekbare eindklank *-cht* vereenvoudigd. Het Deens heeft zowel de Nederlandse vorm *jagt* als de Engelse vorm *yacht* geleend. Het Noors en Zweeds gebruiken de Engelse vorm *yacht* ‘pleziervaartuig, zeiljacht, moterjacht’ (het Zweeds sinds 1883); het Noors kent daarnaast ook *jakt* ‘zeilboot met één mast’, ontleend aan het Nederlands of Middelnederduits. Zelfs in het Arabisch is het woord bekend, opnieuw via het Engels, als *yakt*. En in het Grieks tot slot noemt men zowel een zeil als een motorjacht *giōt*, uitgesproken als /jot/.

Het Russische *jachta* is rechtstreeks uit het Nederlands geleend. Het werd al in 1667 vermeld, maar het is vooral bekend geworden dank-

zij Peter de Grote, van wie de negentiende-eeuwse geschiedschrijver J. Scheltema vertelt:

Gezien hebbende hoeveel invloed het houden van pleziervaartuigen in Holland had op den volksgeest, ter bevordering van de zucht voor het reeden in schepen, en van de belangstelling in de zeevaart, beproefde hij [Peter de Grote] ook zijne uiterste kracht, om den lust hiervoor te Petersburg op te wekken. Hij liet aldaar in den jare 1718 eene werf aanleggen, geschikt tot den bouw van boeijers, jagten en andere kleine vaartuigen voor vermaak.

Uit het Russisch hebben het Oekraïens, Wit-Russisch en Bulgaars het woord *jachta* geleend. In diezelfde vorm, maar dan uit het Duits, hebben het Macedonisch, Kroatisch, Servisch en Tsjechisch het woord overgenomen; eveneens uit het Duits zijn het Poolse *jacht*, het Estse *jaht*, het Letse *jahta* en het Litouwse *jachtà* geleend. Het Kroatisch kent bovendien de vorm *yacht*, ontleend aan het Engels.

januari en de namen voor maanden en dagen

De Nederlanders – of beter de Germanen – hebben van de Romeinen de tijdsindeling op basis van het zonnejaar overgenomen, en de namen van de weekdagen en de maanden geleend uit het Latijn. Van oudsher was het Latijn de taal van de administratie, en dagtekeningen werden dan ook in het Latijn vermeld; de woorden voor die dagtekeningen werden in het Nederlands ontleend. In die gebieden waar het Nederlands later de bestuurstaal werd, heeft het op zijn beurt de namen voor de maanden doorgegeven. Zo hanteerden de Sri Lankanen voor de komst van de Europeanen de boeddhistische of de Saka-jaartelling. Met de overname van de christelijke jaartelling ontleenden ze het woord *dātama* ‘datum’ en alle maandnamen aan het Nederlands: *janavāri*, *pebaravāri*, *mār(a)tu*, *aprēl/apriyel*, *māyi*, *jūni*, *jūli*, *agostu*, *sāptāmbara*, *oktō(m)bara*, *novāmbara*, *desāmbara*. Overigens had het Singalees in de Portugese tijd al diverse Portugese leenwoorden overgenomen. Nadat de Nederlanders de Portugezen uit het gebied hadden verdreven, namen de Sri Lankanen niet alleen veel Nederlandse woorden over, ze pasten ook de vorm van een eerder uit het Portugees geleend woord aan het Nederlands aan: veel Nederlandse woorden lijken immers op Portugese. Zo is de naam voor de maand *september* eerst uit het Portugees geleend en vervolgens aan het Nederlands aangepast. De Singalese vorm luidt namelijk *sāptāmbara* met een *p*, terwijl die *p* aanvankelijk, net als in het Portugees,

ontbrak; vergelijk Portugees *setembro*. De Nederlandse namen voor de dagen van de week zijn niet overgenomen in het Singalees. De reden is wellicht dat de dagen voor de lokale, agrarische bevolking belangrijker waren dan de maanden, en dat ze daarom al een eigen benaming voor de wekdagen bezaten (de eenheid ‘week’ heeft het Singalees geleend uit het Portugees als *sumānaya*).

Ook in Indonesië, de Nederlandse Antillen en Suriname zijn de christelijke jaartelling en de namen voor de maanden door de Nederlanders gebracht. In het Indonesisch luiden de maandnamen: *Januari, Fébruari* of *Pébruari, Maret, April* (ook bekend is *April mop!*), *Méi, Juni, Juli, Agustus, Séptémber, Oktober, Novémber, Désémber*. In het Indonesisch kwam oorspronkelijk de *f* niet voor, maar onder invloed van Arabische en Nederlandse leenwoorden wordt de klank steeds vaker gebruikt, waarbij hij bovendien als deftig wordt beschouwd. Daarom is *Fébruari* het nette woord en *Pébruari* het volkswoord. Voorts heeft het Indonesisch *datum* uit het Nederlands geleend. Voor de wekdagen gebruikt men leenwoorden uit het Arabisch: in de vijftiende eeuw kwam de islam naar Indonesië, tegenwoordig is ongeveer negentig procent van de bevolking in naam islamiet. Voor ‘zondag’ gebruikt men zowel een Arabisch als een Portugees leenwoord. In de Javaanse en Balische kalender bestaat een week uit vijf dagen (marktdagen), en dit wordt gecombineerd met de zevendaagse islamitische/christelijke/joodse week. In het Ambonees zijn twee namen van wekdagen uit het Nederlands geleend, namelijk (*hari*) *Mandak* ‘maandag’ (*hari* is ‘dag’) en *Sondak* ‘zondag’; zijn juist deze namen geleend omdat maandag de eerste werkdag is en zondag een rustdag?

In het Papiaments zijn de Nederlandse maandnamen overgenomen als *yanüari, febrüari, mart, aprel, mei, yüni, yüli, ougùstùs, sèptèmber, òktober, novèmber, desèmber*. De wekdagen worden met Portugees/Spaanse woorden aangeduid, met één uitzondering: ‘woensdag’ luidt *djárason*, op Aruba *diarazon, diarazon*. In de *Woordenlijst der in de landstaal van Curaçao meest gebruikelijke woorden met Zamenspraken* uit 1859 wordt dit gespeld als *Dia Razon*, waardoor de herkomst iets duidelijker wordt. Het betekent namelijk oorspronkelijk ‘dag van het rantsoen’: op woensdag kregen de slaven hun rantsoen. Het tweede gedeelte van *djárason, diarazon* zal ontleend zijn aan het Nederlandse *rantsoen* en niet teruggaan op het Spaanse *ración*, omdat dan het verdwijnen van de *-i-* onverklaarbaar is. De ontlening *djárason, diarazon* zal oud zijn; een jongere ontlening is het Papiamentse *rantsun, ransun* voor ‘rantsoen’: de spelling van dit woord ligt dicht bij die van het Nederlands.

In het Sranantongo heten de maanden *januari, februari, mart, april, mèi, juni, juli, augustus, september, oktober, november, deisèmber*. Daarnaast heeft het Sranantongo de meeste namen voor de dagen van de week aan het Nederlands ontleend, namelijk *dinsdag, woensdag, donderdag, vrijdag* en *zaterdag* of in aangepaste vorm *freida* en *satra*. Naast de Nederlandse leenwoorden kent men ook eigen benamingen, namelijk: *tudewroko, dridewroko, fodewroko*, letterlijk ‘tweede, derde, vierde werkdag’ (van Engels *day* en *work*), en ‘zaterdag’ heet ook *sabat* of *sabatdei* – ontleend dankzij het feit dat er in Suriname vanaf 1661 joodse gemeenten waren gevestigd. Voor ‘maandag’ en ‘zondag’ worden uitsluitend Engelse woorden gebruikt: *munde* en *sunde*. Tot slot is het woord ‘jaar’ uit het Nederlands geleend als *yari*.

In het Japans is slechts één dagnaam geleend, namelijk *dontaku*. Dit woord gaat terug op het Nederlandse *zondag*, maar betekent in het Japans ‘vrije dag’. Momenteel wordt het woord nog maar zelden gebruikt, behalve in Japanse dialecten. Daarnaast bestaat *handon*, letterlijk ‘halve zon(dag)’; in het Japans geeft men hiermee een halve vrije dag aan: een vrije middag of zaterdag. *Handon* is een samenstelling van een Japans woord *han* ‘half’ en het eerste gedeelte van *dontaku*.

jeminee

Jeminee, vroeger ook *jemini, jemenie*, is een uitroep, een bastaardvloek. Het woord is een verbastering van *Jesus* of van *Jesu Domine* ‘o Here Jezus’. Het woord is in de zeventiende eeuw geleend door het Engels als *Jiminy*. Het woord wordt ook versterkt als *Jiminy Christmas!*, vergelijkbaar met de Nederlandse uitroep *Jezus Christus!*, die echter veel krachtiger is omdat hij niet verbasterd is. Ook *Jiminy Christmas* wordt in het Engels weer verbasterd, en wel tot *Jiminy cricket*: in 1848 werd in Amerika de uitroep van verbazing *By Jiminy Cricket!* genoteerd, terwijl in 1890 *Jimminy Cripes!* en *Jimminy Christmas!* als bastaardvloeken zijn vermeld. Deze vormen werden zelden gebruikt in het Engels, maar dankzij Walt Disney is hun nieuw leven ingeblazen. In de tekenfilm *Sneeuwwitje en de zeven dwergen* uit 1937 roepen de dwergen namelijk ‘Jiminy Crickets!’ als zij in hun hutje terugkomen en ontdekken dat alle lichten aan zijn. Deze uitroep hadden de filmmakers uit de Engelse woordenboeken gehaald, niet uit het dagelijkse taalgebruik. Klaarblijkelijk was de oorsprong van de uitroep inmiddels totaal in de vergetelheid geraakt, want niemand van het publiek stootte zich eraan. Twee jaar later, in 1940, werd *Jiminy Cricket* een belangrijke figuur in de tekenfilm *Pinocchio*, waarin hij het gezonde verstand en het geweten van Pinoc-

chio vertegenwoordigt. *Jiminy Cricket* was getekend als een krekel met hoge hoed en jacquet – in het Engels betekent *cricket* ‘krekel’, dus deze stap lag voor de hand. De tekenfilmfiguur was zo succesvol dat *Jiminy Cricket* vanaf midden jaren vijftig de rol van aankondiger kreeg in de immens populaire televisiefilms van Disney. Ook speelde hij een rol in verschillende stripboeken, in Nederland en België onder de naam Japie Krekel. Nog steeds is het opvallende figuurtje van de krekel bij jong en oud bekend: niemand in de Engelstalige wereld zal bij het horen van de naam *Jiminy Cricket* nog denken aan de oorspronkelijke bastaardvloek *Jeminee Christus!*

jol → **yawl**.

jongen

Soms is een Nederlands woord door een andere taal overgenomen in de meervoudsvorm, zonder dat men die vorm als zodanig herkende. Zo heeft het Indonesisch het Nederlandse *jongens* geleend als *jongos* ‘bediende’. Misschien gaat dit terug op het feit dat de Nederlanders in de koloniale tijd meerdere bedienden hadden en deze collectief riepen met *jongens!* De uitgang /-os/ is misschien de Hollandse uitspraak die je ook kunt horen in bijvoorbeeld /ontzettend/. Het Indonesische woord is vervolgens door het Nederlands teruggeleend als *djongos* (de oude Indonesische spelling) in de betekenis ‘inheemse huisbediende in Indië’ – aldus Van Dale.

In het Sranantongo is het Nederlandse *jongen* geleend als *yongu*, dat ook gebruikt wordt als bijvoeglijk naamwoord ‘jong’, en als uitroep ‘jongen!’ *Jongeman* is geleend als *yonguman*. In het Papiaments is *jongeman* geleend als *yònkuman*, met de betekenis ‘jongeman, vriendje, verloofde, aanstaande’ en gekscherend voor ‘mannelijk lid’ (vergelijk het Nederlandse *jongeheer*). Voorts kent men in deze taal *loopjongen*. Een informant vertelt dat hij op een aanplakbiljet op een winkelruit in Willemstad (Curaçao) las: ‘mester di loopjongen’ oftewel: loopjongen gevraagd. *Jongen* is tot slot ook geleend door het Russisch, en wel in de betekenis ‘scheepsjongen’. Het Russische *junga* is geleend tijdens Peter de Grote. In zijn *Zee-reglement* uit 1720 (zie **rang**) is sprake van *kajut- i dekjungi* ‘kajuits- en dekjongens’. Het Russische woord is overgenomen in het Bulgaars, Oekraïens, Pools en Wit-Russisch.

Het Indonesisch heeft behalve *jongos* meer Nederlandse woorden in het meervoud geleend en deze een enkelvoudige betekenis gegeven. Zo gaat het Indonesische *karcis* ‘kaartje’ terug op het Nederlandse *kaartjes*,

terwijl *tarcis* ‘taartje’ teruggaat op *taartjes* (opnieuw zal de meervoudsvorm in het verleden wel collectief gebruikt zijn, waardoor de Indonesiërs het woord beschouwden als enkelvoud).

In 1906 vermeldde de Nederlandse onderwijzer F.P.H. Prick van Wely in *Neerlands Taal in 't verre Oosten* dat het Molukse *grapis* ‘grap’ terugging op het Nederlandse *grapjes* en het Molukse *pètjes* ‘pet’ op het Nederlandse *petjes*. Voorts noemde hij het Ambonese *koekis* (oude spelling) ‘gebak’, dat ontleend was aan het Nederlandse *koekjes*, met de toevoeging: ‘Het woord *kwekwe* [*kué* (*kué*), het eigen Indonesische woord voor ‘gebak’] wordt nooit gebezigd.’ Als voorbeelden geeft hij *koekis pisang* ‘bananengebak’ en *koekis kanari* ‘bepaald notengebak’. Over het Ambonese *litjis* tot slot zegt Prick van Wely dat het zowel in het enkelvoud als in het meervoud wordt gebruikt voor ‘liedje(s), gelegenheidsversje(s)’ – ‘niet te verwarren met de *pantoen-pantoen* [‘raadselgedichten’]. Wordt zowel in de singularis als in de pluralis gebruikt, bijvoorbeeld in *menjanji satoe litjis* [‘één liedje zingen’].’

juweel, juwelier

In de vijftiende eeuw stond het Zuid-Nederlandse ridderwezen in zo’n hoog aanzien dat het diende als schakel tussen de Franse en de Duitse adel, met als gevolg dat sommige Duitse riddertermen via het (Zuid-)Nederlands uit het Frans zijn geleend. Een voorbeeld hiervan vormt het woord *juweel*. Het Nederlandse *juweel* is in de dertiende eeuw ontleend aan het Oudfranse *joel*, *joiel*, *jouel*, *juel* ‘kleinood’. Eind vijftiende eeuw (1495) is het Nederlandse woord door het Duits overgenomen, eerst in Keulen, als *iuweel*, later vaak ook gespeld als *Jubel*; de huidige vorm luidt *Juwel*.

Sinds 1494 is in het Nederlands het woord *juwelier* bekend, maar waarschijnlijk is het woord ouder. Het is ontleend aan het Franse *joailier*. Al in 1495 is het Nederlandse leenwoord *iuwelier* in het Duits aangekomen, maar het gebruik was nog incidenteel. Gebruikelijk werd *Juwelier* pas in de achttiende eeuw. In de zestiende en zeventiende eeuw werd het woord in het Duits veelvuldig gespeld als *Jubelier(er)*, *Jubilier(er)*.

Het woord *juwelier* is, behalve in het Duits, in een aantal andere talen overgenomen. In het Russisch is sinds 1765 de *juvelir* bekend. Het woord is rechtstreeks uit het Nederlands geleend of via het Duits. In het Russische Bargoens duidt *juvelir* een dief aan die juwelierzaken beroofd; de afleiding *juwelirno* gebruikt men voor ‘goed dievenwerk’. Overigens kwam in de periode van Peter de Grote kortstondig *juveli* ‘juwelen’ in het Russisch voor, maar dat leenwoord is inmiddels vervan-

gen door de omschrijving ‘kostbare edelstenen’. Ook in het Bulgaars, Kroatisch (zie illustratie 11), Macedonisch, Servisch en Sloveens kent men de *juvelir*, terwijl men in het Lets spreekt van *juvelieris* en in het Litouws van *juvelyras* – onduidelijk is of in deze talen het Nederlandse woord rechtstreeks is overgenomen of via het Duits of Russisch. Zeker is wel dat het Poolse *jubiler* en het Hongaarse *jubilér* teruggaan op het Duits; dat blijkt uit de spelling met *-b-*, die overeenkomt met de oudere Duitse spellingvorm *Jubilier*.

In het Deens, Noors en Zweeds is *juvel* ‘juweel’ in de zeventiende eeuw geleend uit het Nederlands of Duits. Daarnaast is in het Deens en Noors *juveler* en in het Zweeds *juvelerare* ‘juwelier’ bekend. De Noorse en Deense woorden zullen een leenwoord zijn uit het Nederlands of Duits; het Zweedse woord is, gezien de uitgang, wellicht in het Zweeds afgeleid van *juvel*.

Het Nederlandse woord *juwelier* is tot slot meegenomen naar Indonesië; in het Indonesisch spelt men het als *yuwelir*. In het Sranantongo en Papiaments gebruikt men een vorm die teruggaat op het Engels respectievelijk Spaans – uiteindelijk gaan die woorden overigens terug op het Franse *joaillier*, net als het Nederlandse *juwelier*.

Uit het feit dat het Nederlandse woord *juwelier* in een groot deel van Noord- en Oost-Europa is overgenomen, kunnen we concluderen dat de bewoners van de Lage Landen van oudsher bekend stonden als goede edelsmeden en als handelaren in edelstenen.

JUVELIR

ĐURĐEVIĆ

Illustratie 11.
Juwelier in het Servisch

K

kaalkop → **bek houden**.

kaken → **haring**.

kakhuis

Vanaf de zestiende eeuw zette men speciale houten gebouwtjes neer op het erf, achter of naast het huis of aan de openbare weg, waarin men zijn behoefte kon doen. Dergelijke gebouwtjes werden *kakhuis* genoemd. Later werd *kakhuis* ook wel gebruikt voor een toilet binnenshuis. Andere benamingen hiervoor zijn *schijthuis*, *gemakhuisje* en *buitenprivaat*, maar op grond van het aantal citaten in het *WNT* moeten we concluderen dat *kakhuis* het normale woord was: dit woord wordt vermeld van 1567 tot in de negentiende eeuw – daarna verdwijnt het geleidelijk met de veranderde inrichting van de wc, zoals aansluiting op het riool en toevoeging van een waterspoelingsinstallatie. Van *schijthuis* en *gemakhuisje* vermeldt het *WNT* slechts heel weinig citaten. Wellicht speelt hier taboe een rol, hoewel dat voor de keurige omschrijving *gemakhuisje* onwaarschijnlijk lijkt. *Schijten*, een Germaans woord dat is afgeleid van het werkwoord (*af*)*scheiden*, werd in het verleden waarschijnlijk platter gevonden dan *kakken*: *kak* (bekend sinds eind veertiende eeuw) en *kakken* (voor het eerst in 1514 genoteerd) gaan terug op Latijn *cacare* ‘zijn behoefte doen’. Dit woord komt uit de kindertaal en is waarschijnlijk overgenomen door leerlingen die op school Latijn leerden en het schertsend of eufemistisch in het Nederlands gingen gebruiken. Ook de communicatie met artsen – die veel Latijnse leenwoorden gebruikten als ze met hun patiënten spraken – kan het gebruik van het ‘nette’ werkwoord *kakken* hebben bevorderd. Zoals bekend gelden leenwoorden dikwijls als minder direct en vulgair dan eigen Nederlandse woorden, ze worden vaak beschouwd als objectiever en afstandelijker – vandaar dat sommigen de voorkeur geven aan *feces* in plaats van *ontlasting* of *uitwerpselen*, aan *attaque* in plaats van *beroerte*, en aan *transpireren* in plaats van *zweeten*.

In de warme landen waarheen de Nederlanders in de zeventiende eeuw trokken, zetten zij kakhuisen neer: toiletten binnenshuis waren

namelijk niet erg hygiënisch. In het Afrikaans wordt *kakhuis(ie)* nog steeds gebruikt, maar het geldt als platte benaming voor het gewone *gemak(s)huisie*. De Nederlandse gebouwtjes waren nieuw, en daardoor namen andere talen de Nederlandse benaming ervoor over. Zo noemt men in de Indonesische, Javaanse, Molukse en Soedanese spreektaal een toilet een *kakus*, en een *kakus berjalan* is een rijdend toilet, ofwel een toilet op een bus of in een trein. Een informant vertelt:

Ik hoorde *kakus* gebruiken toen ik tussen 1952 en 1964 werkte op schepen met Indonesische bemanning. We spraken Pasar-Maleis. De bijnaam van een zekere W.C. de Jong luidde toen Kakus de Jong.

Kakus is volgens een andere informant veel te lezen op treinstations op Java voor ‘openbaar toilet’. Volgens een Nederlander die met een Molukse vrouw is getrouwd, gebruikt de Molukse gemeenschap in Nederland het woord nog steeds. Maar in het ‘nette’ Indonesisch, Javaans en Moluks gebruikt men *toalet* en *w.c.* (zie hieronder).

Ook in het Singalees, de taal die op Sri Lanka gesproken wordt, noemt men een toilet *kakkussiya*, *kakkusiya*, *kakusiya* – er zijn verschillende spellingen in gebruik. Een Nederlandse bericht:

Ik heb dit woord gehoord toen ik rond 1980 als novice verbleef in een boeddhistisch Theravadaklooster in een spelonkencomplex nabij Kegalle. Het ‘kakhoesie’ werd met onmiskenbaar Noord-Hollandse tongval uitgesproken. Een klein jochie, Soenil Sante, leerde mij wat Singalese woorden. Toen ik wees naar de wc, een gat in de grond met een bescheiden huisje eromheen, zei hij eerst ‘wessekilee’ en daarna ‘kakhoesie’, waarbij hij met een brede grijns aangaf dat het ging om een grof woord. Later kwam ik in Colombo het ‘kakhoesie’ weer tegen toen ik in een eethuisje naar de wc (‘wessekilee’) vroeg en meteen keihard ‘kakhoesie’ te horen kreeg. Ook hoorde ik dit woord in mijn contacten met de allerarmste bevolking, die als contractarbeiders op de rubber- en theeplantages woonden en werkten. Ik deed er onder andere stervensbegeleiding in meestal stikdonkere hutten ergens in de diepe jungle, en dan maar bidden in het Pali voor het zielenheil van de betrokkene. Of het hielp? Ach de mensen waren dik tevreden dat een blanke boeddhistische non voor ze kwam bidden.

Het Singalese *kakkussiya* wordt dus gebruikt voor een openbaar toilet buiten of in een restaurant. Een toerist die regelmatig in Sri Lanka is geweest, schrijft:

Elke keer stal ik de show door in een restaurant naar het ‘kakhuisje’ te vragen. Ze waren stomverbaasd dat een westerse toerist dat oeroude Singalese woord voor het toilet kende.

Ook in talen die tot de zogenoemde Dravidische taalfamilie behoren, is *kakhuis* geleend, en wel in het Kannada, gesproken in de provincie Karnataka in Zuid-India, en in het Tamil, gesproken op Sri Lanka en (als officiële taal) in Singapore en in de provincie Tamil Nadu in Zuid-India. Het woord *kakhuis* is geleend in de periode dat de Verenigde Oost-Indische Compagnie kantoren in Zuid-India bezat. In het Tamil luidt het *kakkusu*, in het Kannada *kakkasu* of *kakkōsu*. Ook bij de Engelsen in India was het woord in het begin van de twintigste eeuw bekend.

In het Sranantongo is het woord *kakhuis* niet geleend, maar men heeft het letterlijk vertaald als *kunkun-oso* (*oso* gaat terug op het Engelse *house*). Daarnaast bestaat de vertaling *pkín-oso*, letterlijk ‘klein huisje’. Bovendien heeft men een andere Nederlandse benaming voor ‘kakhuis’ geleend, namelijk ***gemakhuisje***: in het Sranantongo luidt dit *kumakoisi*.

Ook de Nederlandse benamingen voor een toilet binnenshuis zijn door andere talen overgenomen. Zo kent het Indonesisch de *toalet*, teruggaand op het Nederlandse ***toilet*** (dat zelf, begin twintigste eeuw, ongetwijfeld om eufemistische redenen, is ontleend aan het Frans) en de *w.c.* (een woord dat in het Nederlands is ontleend aan het Engels, niet als eufemisme maar omdat de *wc*, voluit watercloset, met zijn waterspoelingsinstallatie een technische vernieuwing vormde). Tot slot gebruikt het Indonesisch de benaming *kamar kecil*, eigenlijk ‘kleine kamer’; dit is een vertaling van het Nederlandse ***kleinste kamertje***.

Het Sranantongo heeft de Nederlandse namen *twalèt* en *weisei* overgenomen (gezien de uitspraak zal dit woord aan het Nederlands en niet aan het Engels zijn ontleend), en *plei*, van Nederlands ***plee***. Dit *plee* wordt in het Nederlands sinds eind negentiende eeuw gebruikt en is een verbastering van een Franse uitdrukking, hoewel lange tijd onzeker is gebleven van welke. Het *wNT* schrijft:

Eene naar het schijnt eerst in den loop der 19de E. in gebruik gekomen of meer bekend geworden fatsoenlijke benaming voor: se-kreet, privaat, bestekamer, heimelijk gemak. Daarnaast ook *pleti*.

Men verklaart het woord gewoonlijk als fr. *plait* en *plait-il*, waarmede dan op beleefde wijze naar de ‘gelegenheid’ zou zijn gevraagd of deze zou zijn aangewezen. Ofschoon de uitspraak *plee* in overeenstemming is met den vorm dien fr. *plait* in onze spreektaal krijgt [...], lijkt deze verklaring toch weinig waarschijnlijk, ook omdat *pleti* nimmer als *pleet-i* wordt uitgesproken, maar steeds als *plétie*, met den klemt[oon] op de laatste lettergreep, terwijl het niet duidelijk is waarom men *plait-il* op deze wijze zou zijn gaan uitspreken. Ook zijn er geen aanwijzingen voor zulk een gebruik van fr. *plait-il*. Daarom schijnt een andere gissing aannemelijker, die het woord in verband brengt met fr. *petit* (*cabinet*); verg. mnl. [Middelnederlands] *cleine* (voor *cleine camere*), geheim gemak, stille, bestekamer. Alsdan is de *l* ingevoegd, gelijk in de toonlooze eerste lettergreep van andere vreemde woorden [...], en is *pleti* eerst afgekort tot *ple*, met toonlooze *ë* (gelijk men nog somtijds hoort), en is dit *ple* later tot *plee* geworden. Is deze verklaring de juiste, dan is het woord, voordat het vrij algemeen werd, vermoedelijk reeds langer hier of daar in gebruik geweest. In geschrifte is het echter eerst sedert het einde der 19de E. gewoon.

Deze verklaring is echter níet de juiste. Inmiddels is namelijk de volgende tekst gevonden in de eerste druk van de *Algemeene Kunstwoordentolk* van J. Kramers uit 1847, onder de ingang *plaisir*:

plait-il? (spr. *plétie*), wat belijft u, wat is er van uwe dienst, wat zegt ge? ook als subst. euphmetisch gebezigd voor secreet, geheim gemak, in de wandeling de *platie*.

Waarmee dus bewezen is dat *plait-il* de bron is geweest van *plee*. In de vierde druk van Kramers’ woordenboek, uit 1885, zijn de laatste woorden uitgebreid tot: ‘in de wandeling de *plaitie*, *platie*, *pletie*’. En in de Grote Van Dale van 1898 staat als ingang *plee*, verkleinwoord *pleetje*.

In het Papiaments zin *kakushi* ‘kakhuis, emmer met feces’ en *tualèt* ontleend aan het Nederlands – in het Portugees, dat de basis vormt van het Papiaments, bestaat dit laatste woord niet. Wellicht gaat ook *w.c.* terug op het Nederlands, maar dit kan ook rechtstreeks aan het Engels zijn ontleend.

Het is duidelijk dat de Nederlanders de hygiënische voorzieningen van het vaderland overgebracht hebben naar de nieuwe landen waar zij zich vestigden. Zie ook *pispot*.

kermis

Kermis is eigenlijk een samenstelling van *kerk* en *mis*, en duidde oorspronkelijk een plechtige mis bij de jaarlijkse viering van de kerkwijding aan. Tijdens deze viering werd een jaarmarkt gehouden, die in de ogen van de bevolking kennelijk op de eerste plaats kwam, want de betekenis van het woord *kermis* verschoof van 'kerkwijdingsfeest' naar 'jaarmarkt' – een verschuiving die eeuwen voor de ontkerkelijking plaatsvond, al in de dertiende eeuw.

De Nederlandse en Vlaamse kermissen trokken van heinde en ver mensen aan, onder andere uit Frankrijk. Hierdoor leende het Frans al in 1391 de Vlaamse vorm *kermesse*. In de Franse schrijftaal werd het woord vooral bekend dankzij de beroemde zeventiende-eeuwse Vlaamse schildersschool, in de betekenis 'tafereel van een kermis': *La truculente Kermesse de Rubens* 'de pittoreske Kermis van Rubens'.

In de zestiende eeuw werd het woord ook bekend in het Italiaans, aanvankelijk gespeld als *cremisa*, *caramesse*, en tegenwoordig, wellicht mede onder invloed van het Frans, als *kermesse*. Het woord zal onder andere bekend zijn geworden dankzij de vele Italiaanse bankiers die in deze periode een bedrijf oprichtten in de Zuidelijke Nederlanden.

Het Portugees kent het woord *quermesse* sinds 1881; het zal dit via het Frans hebben leren kennen. Ook het Spaanse *quermés* en het Roemeense *chermeză* zullen via het Frans zijn geleend; wellicht hebben de Spanjaarden het woord in de Tachtigjarige Oorlog leren kennen, maar ik kan in de woordenboeken geen enkel bewijs vinden dat zij het woord toen meegenomen hebben naar hun vaderland. Opvallend is dat in het Frans en Italiaans, waar de woorden verreweg het langst geleden zijn geleend, de spelling níet is aangepast, maar de voor die talen exotische *k-* aan het begin van het woord is gehandhaafd, terwijl het Portugees, Spaans en Roemeens de schrijfwijze aan de eigen taal hebben aangepast. Waarschijnlijk is het woord in het Frans en Italiaans lange tijd alleen in de spreektaal gebruikt, en is de ontlening in de algemene schrijftaal recent: voor het Italiaans is in ieder geval zeker dat de vorm *kermesse* in de negentiende eeuw oudere vormen zoals *cremisa*, *caramesse* verdrongen heeft. Een student Spaans hoorde dat men *la quermés*, *la kermesse* in het Spaans (Catalaans) gebruikte in de jaren negentig, en hij voegt hieraan toe:

Dit wordt specifiek gebruikt voor de Nederlandse of Vlaamse kermis. Een 'Spaanse' kermis heet normaal gesproken *feria* of *verbe-na*.

De Franse vorm is voorts overgenomen in het Kroatisch, Macedonisch en Servisch als *kermes*.

Ook onder de Engelsen was de Nederlandse kermis beroemd of wellicht berucht. Het woord *kermis*, aanvankelijk op verschillende manieren gespeld, bijvoorbeeld als *kirkemesses*, *carmas*, *kermas*, is sinds 1577 in het Engels bekend; in 1611 werd het als volgt omschreven: 'A kind of drunken Dutch faire held on Sundaies and holidiaies in afternoones in Sommer time.' In het Amerikaans-Engels werd het woord opnieuw geleend van de Nederlandse kolonisten: hier spelt men het woord van oudsher als *kirmess*. In 1885 is te lezen: 'The kirmess which opened yesterday in New York is a festival which originated in the Netherlands many years ago.'

In het Duits is de *Kirmes* bekend; dit woord is in dezelfde periode als het Nederlandse *kermis* gevormd, ongetwijfeld onafhankelijk van het Nederlandse woord. Terwijl het Nederlandse woord door zuidelijke, Romaanse talen en door het noordelijke Engels is overgenomen, heeft het Duitse woord zich naar het oosten verbreed, naar Polen, waar de *kiermasz* bekend is: de /i/-klank wijst op ontleening aan het Duits en niet aan het Nederlands. Van Noors *kermesse* valt niet uit te maken of het ontleend is aan het Middelnederduits of het Nederlands.

Het Nederlandse woord *kermis* is niet geleend door het Sranan-tongo, maar wel gebruikt men voor het *begrip* 'kermis' een Nederlands leenwoord, namelijk *konfrijari*. Dit woord is niet direct doorzichtig. Erachter zit het Nederlandse 'koningsverjaring': *konfrijari* is een samen-trekking van *konem* of *konegen*, ontleend aan het Nederlandse *koning* respectievelijk *koningin*, en *frijari* 'verjaardag, jarig, jarig zijn', ontleend aan *verjaring*. De benaming *konfrijari* dateert uit de regeringsperiode van koningin Wilhelmina (1890-1948): in Paramaribo werd haar verjaardag op 31 augustus gevierd met een kermis.

kern

De Belgische jurist en oud-senator Eddy Boutmans wijst op zijn website op het gebruik van Nederlands in Franstalig België:

Geen week politieke verslaggeving, zonder dat de *kern* ter sprake komt, dat is het kernkabinet waarin de premier en een topminister van elke regeringspartij zitting heeft. In zijn volledige vorm komt de term uit Nederland. De Vlaamse pers nam hem over, gaf hem door aan de Franstalige media, die het spoedig verkortten tot *le kern*.

Dit wordt in andere bronnen bevestigd. In een perscommuniqué kan men bijvoorbeeld lezen: ‘Le 15 mars 2000, le KERN approuvait les termes suivants’ (Op 15 maart 2000 heeft het kernkabinet de volgende voorwaarden goedgekeurd). Boutmans vervolgt:

Ook *splitsing* lees je wel eens in Franstalige kranten, dat is de Belgische liefhebberij om bestaande instellingen op te delen in een Franstalige en een Nederlandstalige, soms met een nationale of federale koepel. Maar het leukste zijn de echte ‘neerlandismen’, vertaald Nederlands als *gôûter* in de betekenis van ‘smaken’ (omdat het lekker is: heeft het gesmaakt mijnheer? *ça a goûté monsieur?*) – terwijl *gôûter* in gewoon Frans alleen de betekenis heeft van ‘smaak afgeven’. Kinderen worden in Franstalig België, net als in Vlaanderen, ook geacht naar hun ouders te luisteren (*écouter*, hen te gehoorzamen) – iets waar Fransen alleen *obéir* voor kennen. Maar gegarandeerde lachbuien ontstaan in Frankrijk door *une fois*, de vertaling van het Nederlandse tussenwerpsel *eens* – ‘kom eens kijken, *viens une fois regarder*’. Dat is nu eenmaal (*une fois?*) onvertaalbaar, en wordt in Frankrijk dan ook niet vertaald. *Viens, regarde*, zeggen ze daar. *Essaie une fois*, probeert u het maar eens, als u mij niet gelooft.

klapschaats

In 1983 werd de klapschaats ontwikkeld door medewerkers van de Faculteit Bewegingswetenschappen van de Vrije Universiteit in Amsterdam. De naam *klapschaats* is bedacht door een van de uitvinders, Gerrit Jan van Ingen Schenau. De naam drukt uit dat de schaats het mogelijk maakt om bij het afzetten een zetje of klap na te geven, wat invloed heeft op de snelheid: de schaats staat dan namelijk nog op het ijs, terwijl de schaatser zijn been helemaal gestrekt heeft, wat bij een gewone schaats onmogelijk is. De naam verwijst dus niet naar het feit dat de schaats een klappend geluid maakt, zoals wel gedacht wordt.

Het duurde enkele jaren voordat de schaats geaccepteerd werd, maar begin jaren negentig gingen de junioren over op de klapschaats, na enige tijd gevolgd door de dames. Toen de Nederlandse schaatssters in 1996 de superioriteit van de schaats overtuigend aantoonde, namen andere landen de vinding snel over. Tijdens het wereldkampioenschap allroundschaatsen in het Japanse Nagano begin 1997 bleek dat daar niet alleen de vinding, maar ook het woord overgenomen was: de Japanners spraken van *kurappusukaatsu* (het Japans kent geen verschil tussen de l

en de *r*), de Noren van *klappskøyte*, de Denen van *klapskøjte*, de Zweden van *klappskridsko* en de Duitsers van *Klappschlittschuh*. In het Russisch noemt men klapschaatsen *kon'ki-klapy* (*kon'ki* betekent 'schaatsen').

Aanvankelijk heette de schaats in het Engels *slapskate*; dit is in het Japans overgenomen als *surappusukeeto*, een woord dat in het najaar van 1997 voor het eerst in een neologismenwoordenboek verscheen en in de plaats kwam van de oudere, direct aan het Nederlands ontleende vorm *kurappusukaatsu*. Maar in het Engels hield *slapskate* slechts kort stand. Het woord werd eerst vervangen door *clapskate*, maar vanwege de associatie met *clap* 'geslachtsziekte' is de uiteindelijke benaming *klapskate* geworden. Deze naam heeft een officiële status gekregen, doordat de Internationale Schaatsunie hem gebruikt in haar stukken. Daarmee zal ook *kurappusukaatsu* in het Japans *surappusukeeto* wel gaan verdringen.

Dankzij de uitvinding van de klapschaats werd het Nederlandse woord *schaats* tweemaal uitgeleend; zie verder *schaats*.

kleinste kamertje → kakhuis.

kok

In de Lage Landen was *kok* een beroep dat op schepen werd uitgeoefend door een speciaal daartoe aangesteld bemanningslid. Voor andere volkeren was dat nieuw, en daardoor werd de Nederlandse benaming *kok* door andere talen overgenomen. In het Indonesisch en Sranantongo werd het woord overgenomen als *koki*, in het Papiaments als *kòki*, in het Singalees als *kōkiyā*, en in het Japanse als *kokku* – voor zover bekend is dit zelfs het oudste Nederlandse leenwoord in het Japans! Het Japanse woord is overgenomen door het Koreaans als *kok-sang*, letterlijk 'meneer kok', van Nederlands *kok* en het Japanse woord *san* 'meneer'. Dit woord is in het Koreaans momenteel verouderd. In het Frans is in 1671 voor het eerst *coq* als 'scheepskok' vermeld. Het Russische *kok* duidt een scheepskok gaan, en wel een die voor de matrozen kookt; de kok voor officieren noemt men met een echt Russische naam *povar*. In Archaïngelsk wordt *kok* algemener gebruikt voor een scheepsjongen die allerlei klusjes verricht, en voor een jongen die dienstdoet in de huishouding. In het Litouws is *kokas* bekend, in het Lets *koks* en in het Ests *kokk*. Deze talen hebben het woord misschien via het Russisch geleend.

Het Nederlands heeft het woord *kok* teruggeleend uit het Indonesisch in de vorm *kokkie* voor een inlandse keukenmeid. Zo schreef J. van Maurik in 1897 in zijn *Tòtòk*: 'Hoe de Indische kokkies op vernuftige

wijs den argeloozen gast weten te verschalken door hem telkens een nieuw bijgerecht voor te dienen.’

koolpot

In de roman *The Polished Hoe* van de Canadese schrijver Austin Clarke, oorspronkelijk afkomstig van Barbados, is sprake van een *coal-pot* (zie illustratie 12). Dit woord is ontleend aan het Nederlandse woord *koolpot*. Arthur de Smet, de vertaler van het boek dat de Nederlandse titel *Mijn leven in schande* heeft gekregen, merkt op:

Het boek speelt op Barbados. Het is recent (2002), maar het verhaal speelt zich af in de vroege jaren vijftig van de twintigste eeuw en in herinneringen tot in de negentiende eeuw. Op Barbados wordt Bajan gesproken: Barbadian English.

Het woord *coal-pot* is opgenomen in de *Dictionary of Caribbean English Usage* van Richard Allsopp uit 1996. In dit woordenboek zijn de woorden van de Engelstalige eilanden van het Caribische gebied beschreven die niet bekend zijn in het Standaardengels. Op deze Engelstalige eilanden wordt een taal gesproken die loopt van Standaardengels tot een Engelse creooltaal. Algemeen bekend is daarin de *coal-pot*: een klein rond kooktoestel dat met houtskool gestookt wordt, oorspronkelijk van gietijzer en tegenwoordig ook vaak van aardewerk. Ook in het Engels van Ghana komt *coal-pot* voor.

Het Nederlandse woord *koolpot*, dat een samenstelling is van (houts)kool en *pot*, is inmiddels uit het Standaardnederlands verdwenen, samen met de zaak die het aanduidt, maar het wordt nog gebruikt in het Surinaams-Nederlands, waar het voor het eerst in de *Surinaamsche Courant* nr. 17 van 1871 is vermeld. Het woord is overgenomen door het Sranantongo als *korpatoe*.

Allsopp wijst erop dat de koolpotten oorspronkelijk – en op sommige plaatsen nog steeds – *Dutch stoves* werden genoemd, en dat deze draagbare kooktoestellen waarschijnlijk in de zeventiende eeuw door de Nederlanders werden ingevoerd. Het is aardig te zien dat zaak en naam zo lang bewaard zijn gebleven. In het Caribische gebied zijn veel restaurants genaamd *The Coal Pot* of *Mama's Coal Pot*, de export van *coal-pots* vormt een levendige handel, en een bepaald merk zeep heet *CoalPot Soap* en wordt aangeprezen als ‘The authentic Natural Handmade Soap Brand of the Caribbean’. Klaarblijkelijk staat *coal-pot* momenteel voor authentiek, natuurlijk, gezond en dergelijke.

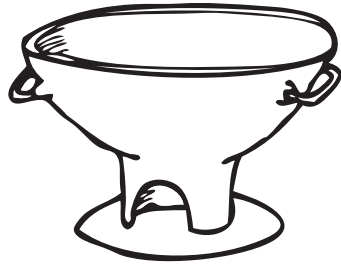

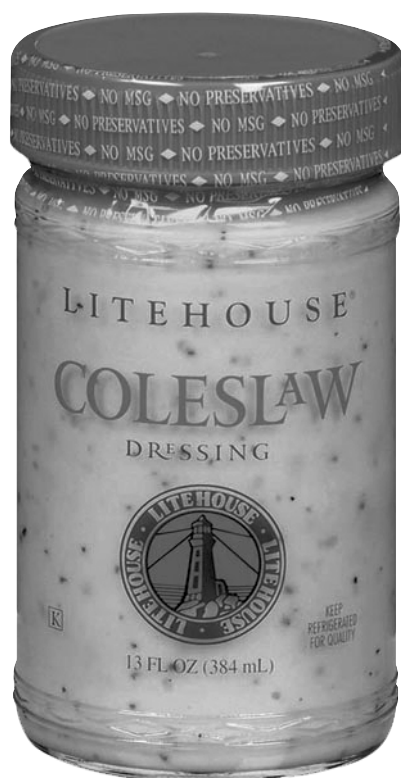
Figure 2. Traditional Coal Pot--Caribbean

Illustratie 12.
Koolpot in het Caribisch Engels

koolsla

Koolsalade of *koolsla* als benaming voor salade uit ongekookte, fijngesneden rodekool of wittekool komt in het Nederlands in ieder geval in 1746 voor, in een kookboek getiteld *Volmaakte Hollandsche keukenmeid*, maar het woord zal ouder zijn. Het woord is meegenomen door Nederlandse kolonisten naar Amerika, waar het vanaf 1794 in teksten is aangetroffen – ook hier veronderstelt men dat het woord mondeling eerder is gebruikt, want als oorzaak van de ontlening wordt vermeld dat Nederlandse kolonisten in Amerika als eersten kool en bloemkool verbouwden, in de buurt van Setauket, Long Island. Dat het woord ouder moet zijn, blijkt ook uit het feit dat het woord in het oudste citaat al een vormverandering heeft ondergaan: er is namelijk sprake van *cold slaw*, letterlijk ‘koude sla’. Die verandering heeft mede plaatsgevonden omdat men *koolsla* uitsprak als /koel sla/, waardoor er verwarring optrad met *cool* ‘koel, koud’. In 1849 schreef J. Bartlett in zijn *The dictionary of Americanisms* nog *kool slaa*, en hij voegt hieraan toe: ‘Many persons who affect accuracy, but do not know the origin of the term, pronounce the first syllable as if it were the English word *cold*.’ Later werd als tegenhanger *hot slaw* gevormd voor warm gemaakte koolsla. In het verleden was het namelijk gebruikelijk om salade, aangemaakt met peper, zout en azijn, zowel warm als koud te nuttigen.

De huidige Amerikaans-Engelse vorm is *cole-slaw* (zie illustratie 13), waarin het Nederlandse woord duidelijker bewaard is gebleven (het eerste deel klinkt als /kool/). In die vorm is het woord bovendien teruggeleend door het Nederlands, want tegenwoordig liggen de schappen van supermarkten vol met bakjes *cole-slaw*. En niet alleen de Nederlandse supermarkten, ook die in andere landen, waardoor de Amerikaans-Engelse vorm *cole-slaw* ook door andere talen is geleend.

Illustratie 13.
Koolsla in het Engels

koolzaad

Diverse correspondenten wezen op het feit dat het Franse *colza* ontleend is aan het Nederlandse *koolzaad*. Dit woord komt sinds 1664 in het Frans voor (zie illustratie 14). De plant werd in de Lage Landen en Noord-Duitsland gekweekt, omdat de koolzaadolie uit de zaden zeer geschikt was voor lampolie. In de zeventiende en achttiende eeuw werden plant en zaden naar Frankrijk geëxporteerd. In de achttiende eeuw ging men de plant in Picardië zelf verbouwen, en dit breidde zich vervolgens uit over heel Frankrijk en nog zuidelijker, naar Italië, Spanje en Portugal. Daarbij werd de Nederlandse naam behouden: in het Italiaans, Spaans en Portugees nam men deze in de Franse vorm *colza* over. Ook het Engelse *colseed* gaat terug op het Nederlands; al in 1597 schreef

de Engelse botanicus John Gerard in zijn beroemde *The Herball, or generall historie of plants* dat hij had ‘heard it reported, that it is at this day sowne in England for the same purpose’ – namelijk voor het winnen van olie uit de zaden.

In de twintigste eeuw werd koolzaadolie steeds meer vervangen door petroleum en door andere brandstoffen. Toch bleef men koolzaad verbouwen, bijvoorbeeld voor veevoeder en in zuidelijke landen als goedkope vervanging van olijfolie. In 1981 was er in Spanje grote ophef over de straatverkoop van slecht gezuiverde koolzaadolie, *aceite de colza*, waardoor meer dan twintigduizend mensen vergiftigd werden en elfhonderd mensen overleden. De kranten spraken van *el escándalo del Aceite de Colza* ‘het schandaal van de koolzaadolie’.

De laatste jaren heeft men een nieuwe toepassing gevonden voor koolzaadolie, namelijk als plantaardige, duurzame brandstof ter vervanging van fossiele brandstoffen. Koolzaadolie geldt als de brandstof van de toekomst, hetzij puur, in de vorm van biodiesel, of vermengd met dieselolie. Ook in andere landen wordt gediscussieerd over de nieuwe toepassingsmogelijkheden van koolzaadolie; in Italië spreekt men van *olio di colza come carburante per automobili* en in Frankrijk gaat de discussie over *moteur à l’huile de colza*. Zo blazen de veranderende maatschappelijke omstandigheden het Nederlandse woord *koolzaad* internationaal nieuw leven in.

Illustratie 14.
Koolzaad in het Frans

korfbal

De sportjournalist Fred Troost wijst erop dat het Nederlandse woord *korfbal* uitgeleend is aan een groot aantal andere talen. Hij schrijft:

In 1891 werd in de Verenigde Staten een nieuwe mannsport geïntroduceerd, namelijk *basketball*. Twee jaar later werd een speciale variant voor vrouwen geïntroduceerd met eigen regels, het *women's*

basketball. In 1902 maakte Nico Broekhuijsen, onderwijzer aan de Amsterdamse Nieuwe Schoolvereniging in de Jan Luykenstraat tijdens een zomercursus in het Zweedse Nääs (bij Göteborg) kennis met een spel dat volgens hem *ringboll* of *handboll* werd genoemd, en in andere bronnen ook wel *basketboll* of *korgboll* heette (van het Zweedse *korg* ‘mand, korf’ en *boll* ‘bal’). Waarschijnlijk is dit spel in 1897 geïntroduceerd door Amerikaanse deelnemers aan de zomercursus en is het gebaseerd op het *women’s basketball*. Broekhuijsen was geïntrigeerd door het spel, omdat er juist in deze periode door onderwijzers en overheden gepleit werd voor een betere lichamelijke opvoeding, bij voorkeur in de openlucht en voor jongens en meisjes samen. Terug in Amsterdam werkte Broekhuijsen het spel uit Zweden uit tot een nieuwe sport die hij *korfball* noemde, waarschijnlijk als vertaling van het Engelse *basketball* – een naam die hij uit concurrentieoverwegingen zal hebben vermeden. In 1903 richtte Broekhuijsen de Nederlandsche Korfball Bond op.

k

Al in 1915 wordt in het Engels over *korfball* gerapporteerd, met omstandige uitleg en de toevoeging ‘a game not known in England’. In 1921 werd de Belgische Korfballbond opgericht en in 1933 de Fédération Internationale de Korfball, met als enige leden Nederland en België – de naam van de internationale organisatie was dan wel in het Frans, maar niemand in Frankrijk zal daarvan geweten hebben. De Engelsen richtten in 1946 de British Korfball Associaton op. Vanaf de jaren zeventig is de internationale verspreiding van de sport begonnen, volgens Troost mede onder druk van de internationale sportontwikkeling, subsidieverstrekking en sponsoring: wie mee wil tellen in de media dient internationaal aanzien te hebben. Vanaf 1993 is korfball een olympische sport, en de Franse naam van de federatie is inmiddels vervangen door de Engelse naam International Korfball Federation, IKF. In totaal zijn er momenteel 44 landen aangesloten, zoals Armenië (aangesloten in 1989), Bulgarije (2005), Denemarken (geassocieerd lid), Duitsland (1964), Finland (1991), Frankrijk (1982), Griekenland (2003), Hongarije (1991), Indonesië (1982), Italië (2003), Japan (1989), Polen (1987), Portugal (1986), Roemenië (2003), Rusland (1997), Servië en Montenegro (2005), Slowakije (1993), Spanje (1969), Tsjechië (1988), Turkije (1997) en Zweden (2001).

In de aangesloten landen wordt de sport meestal *korfball* genoemd, met dubbele *ll* zoals in het Engels (zie illustratie 15); die spelling is uiteraard te danken aan het internationale karakter van de sport. In het

Illustratie 15.
Korfbal in het Frans

k

Spaans en Russisch schrijft men het woord echter op z'n Nederlands als *korfbal*, met slechts één *l*. In het Spaans spreekt men ook wel van *balonkorf*. De Portugezen hebben het woord geheel aan hun eigen taal aangepast en spreken van *corfebol*. Het Japanse woord is *kōfubōru* (ook wel *kōrufubōru*), in het Chinees heet het met een vertaling *lanqiu* (de karakters voor 'mand' en 'bal'), of *heshi lanqiu yundong* 'lanqiu in Nederlandse stijl'. De namen zullen in de verschillende landen telkens iets ouder zijn dan het jaar waarop men zich aansloot bij de IKF. Tot slot merkt Troost op:

Het feit dat in een land een korfballbond bestaat, wil nog niet zeggen dat iedereen in dat land weet wat korfbal is of het woord kent. In Rusland wordt korfbal (vooralsnog) uitsluitend in Orjol (in het Russisch Orël, Orel), een paar honderd kilometer ten zuiden van Moskou, gespeeld; de bond heet dan ook Orel Korfball Federation. Daarbuiten heeft vrijwel geen Rus ooit van korfbal gehoord. Overigens is dat niet vreemd. Ook Nederland heeft onbekende sporten die heel regionaal gebonden zijn (bijvoorbeeld beugelen) of die door slechts een enkeling beoefend worden (bijvoorbeeld reining).

Vrijwel niemand heeft van die sporten gehoord, maar ze bestaan wel. Vaststaat dat zodra korfbal in een ander land geïntroduceerd wordt, iedereen die zich ermee bezighoudt de naam *korfbal* hanteert. Waarmee aangetoond is dat korfbal niet alleen als sport een exportproduct is, maar dat ook de naam zich in andere talen heeft genesteld.

Het Nederlandse woord *korfbal* wordt door andere talen geleend, omdat het in vertaling zou samenvallen met de naam voor 'basketbal', terwijl de regels van de twee sporten duidelijk van elkaar verschillen. Zo heet 'basketbal' in het Noors ook *kurvball*, van *kurv* 'korf, mand'.

kort geding

De jurist Ernst Numann schrijft:

De aanduiding *kort geding* voor de in ons recht (over)bekende spoedprocedure waarmee een rechtzoekende een 'voorlopige voorziening' kan verkrijgen, is door andere talen overgenomen. Soortgelijke figuren zijn ook in andere rechtsstelsels bekend, maar het Nederlandse *kort geding* heeft een aantal kenmerkende eigenschappen die in het buitenland veelal ontbreken, (te) kort gezegd: er kunnen tamelijk vergaande maatregelen worden verkregen, in voorkomende gevallen ook met grensoverschrijdend effect, er staan rechtsmiddelen (hoger beroep, cassatie) open en het geding kan worden aangespannen onafhankelijk van de aanhangigheid van een (gewone) 'bodempcedure'. Daardoor heeft in de internationale vakliteratuur het begrip *kort geding* in de betekenis van die typisch Nederlandse procedure bekendheid gekregen.

Inderdaad staat op buitenlandse websites het fenomeen *kort geding* regelmatig vermeld. Zo vinden we in het Duits bijvoorbeeld de zinsnede:

Nachdem der Schuldner teilweise nicht wie schriftlich vereinbart gezahlt hatte, erwirkte die Gläubigerin in einem kontradiktorischen Verfahren des kort geding ein Urteil des Präsidenten des Landgerichts.

In het Engels schrijft men onder andere:

In kort geding, the President of the Rechtbank of The Hague ruled that [...] a joinder of defendants would be abusive.

En tot slot een Frans voorbeeld:

Kort Geding et injonctions transfrontières Mémoire de DESS Propriété industrielle

Ook andere talen vermelden het typisch Nederlandse verschijnsel, maar deze drie citaten volstaan ter illustratie. Uit de voorbeelden blijkt dat het telkens om een exotisme gaat: een woord dat iets aanduidt dat geen onderdeel is van de buitenlandse cultuur (zoals in het Nederlands *sheriff* en *Knesset* exotismen zijn). In de woordenboeken van vreemde talen is het begrip (nog?) niet opgenomen. Wel is het begrip te vinden in registers van buitenlandse werken die handelen over het Europese of internationale recht. Zo is *kort geding* een ingang in het Sachregister van *Patentgesetz* van R. Busse (bewerkt door A. Keukenschrijver) gepubliceerd bij De Gruyter, Berlijn in 2003. In het *Enforcement of intellectual property in European and international law* van Christopher Wadlow uit 1998 neemt *Kort geding* bijna een hele pagina van het register in beslag, met een groot aantal onderverdelingen die lopen van 'actual practice in', via 'appeals', 'basic rule', 'evidence', 'pronunciation' etc. tot 'unsuitable uses'. Dit alles suggereert beslist een zekere bekendheid met het begrip in andere landen.

kost → **in**.

kraakporselein

De Leidse hoogleraar kunstgeschiedenis en autoriteit op het gebied van exportporselein en lakwerk uit China en Japan voor het Westen, C.J.A. Jörg, schrijft:

Via de porseleinhandel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in de zeventiende eeuw zijn bepaalde typen en versieringen Chinees exportporselein in Nederland geïmporteerd. Met Nederland als distributieland voor Europa is dat porselein vervolgens verspreid. Nederland was tevens distributieland, en zo is dat porselein vervolgens verspreid over Noordwest-Europa. In de twintigste-eeuwse bestudering daarvan zijn enkele Nederlandse namen geïnternationaliseerd, namelijk *kraakporselein* en *lange lijzen*. Deze

termen worden nu alom gebruikt door verzamelaars, wetenschappers, veilinghuizen etc. die zich met Chinees exportporselein bezighouden. *Kraakporselein* is een vroeg-zeventiende-eeuws type Chinees exportporselein met specifieke kenmerken. *Lange lijs* duidt een bepaald versieringspatroon met slanke Chinese dames aan.

Voordat we nader ingaan op het uitlenen van de woorden *kraakporselein* en *lange lijs*, is het aardig om hier aandacht besteden aan de herkomst van de woorden. *Lijs* in *lange lijs* is een verkorting van de vrouwennaam *Elisabeth*. Het porselein heet zo omdat er lange, slanke vrouwenfiguren op staan; *Elisabeth* staat voor een vrouw in het algemeen.

De herkomst van het woord *kraakporselein* is lange tijd controversieel geweest. Er zijn twee mogelijkheden. De eerste en oudste verklaring luidt dat het porselein genoemd is naar het scheepstype *kraak*, een woord dat wij uit een Romaanse taal hebben geleend en dat uiteindelijk teruggaat op een Arabische benaming. Het kraakporselein zou dan genoemd zijn naar de eerste veilingen van de lading van buitgemaakte Portugese kraken of vrachtvaarders: die van de São Tiago in 1602 en vooral die van de Santa Catarina in 1603, die bestond uit 200.000 stuks Chinees porselein met een onvoorstelbare opbrengst van enkele miljoenen guldens. Het *wnt* merkt over deze verklaring op: 'Volgens een zeer verspreide meening zou het eerste lid de scheepsnaam *Kraak* zijn; naar het schijnt is zij afkomstig van Winschooten, die echter niets tot staving van zijn beweren aanvoert.' In zijn zeemanswoordenboek uit 1681 vermeldt Wigardus van Winschooten inderdaad '*Spaanse Caraaken*; deese *Carakken* sijn bij de onse in de Spaanse oorlog veele, voornaamelijk in Oostinden, veroverd: en tot gedagtenis van dien werd het oudste en fijnste Porselij *kraak Porselein* genaamd.'

Het *wnt* acht een andere verklaring waarschijnlijker, namelijk dat het woord *kraakporselein* samenhangt met het werkwoord *kraken* 'breken'. Als argument voor deze afleiding wordt opgemerkt dat het woord, net als enkele andere die er ten nauwste mee samenhangen, zoals de synoniemen *kraakgoed* en *kraakwerk* en Fries *kreakkop* 'kom van kraakporselein', vooral in de streken langs de Noordzee bekend is. Daarnaast treft men in Nederlandse en Nederduitse dialecten tal van woorden aan die een element *kraak*, *krak* en dergelijke bevatten met de betekenis van 'iets zwaks, minder bruikbaar'. 'Een en ander maakt het waarschijnlijk dat men aan het eerste lid van bovengenoemde woorden dezelfde betekenis moet hechten en aan samenhang, zij het dan ook niet onmiddellijke samenstelling, met het ww. *kraken* (dat immers meermalen

een synoniem van “breken” is) denken,’ concludeert dit woordenboek. ‘De gissing is misschien niet te gewaagd, dat *kraakwerk* oorspronkelijk een volkswoord voor “licht breekbaar aardewerk” was, en vervolgens werd toegepast op fijn porselein, waarna men dit ook *kraakporselein* ging noemen. Zekerheid is vooralsnog omtrent den oorsprong van deze woorden niet te krijgen. Opmerking verdient nog dat in ’t Fransch *craquelier* gebezigd wordt in den zin van: barstjes aanbrengen in de oppervlakte van porselein, glaswerk, enz.’

Momenteel zijn specialisten in kraakporselein er echter van overtuigd dat de verklaring van Winschooten (1639-1685?) – die immers met zijn neus op het ontstaan van het woord stond – correct is. Terwijl het *wnt* als vroegste vermelding van *kraakporselein* nog 1681 gaf, heeft Jörg inmiddels al een vermelding in 1639 gevonden, in een brief van de Hoge Regering in Batavia aan de vestiging op Taiwan van 2 mei van dat jaar, waar staat: ‘... opdat [wij] eens den rechten smaeck van Chinas vruchten erlangen ende dat mede die reputatie mogen become van craecqporceleijn ende exquisite stoffen uijt China te connen brengen.’ Bovendien komen in de inventaris van het porselein van Amalia van Solms uit 1673 regelmatig de samenstellingen *kraeckwerck* en *craeckcommen* voor, wat wel bewijst dat de term in die tijd algemeen gebruikelijk was.

Toen de Nederlanders zagen hoe winstgevend het kraakporselein was, gingen zij ertoe over porselein in Azië in te kopen en dit te verscheppen naar Nederland, vanwaar het deels naar andere Europese landen werd uitgevoerd. Kraakporselein werd in de eerste helft van de zeventiende eeuw in China speciaal voor de export naar Nederland vervaardigd als massagoed. Hoewel andere landen het van de Nederlanders kochten, is het woord *kraakporselein* in die periode niet aan andere talen uitgeleend. Dat gebeurde pas onlangs. In de woorden van Jörg:

De internationalisering van het woord is tamelijk recent. Het lijkt erop dat het pas plaatsvond sinds de publicatie van het standaardwerk over de porseleinhandel van de VOC door T. Volker, *Porcelain and the Dutch East India Company*, Leiden 1954, waarin het type als zodanig duidelijker omschreven werd en dus door anderen ‘herkend’ kon worden als een typisch exportproduct voor de Nederlandse markt.

Dit sluit naadloos aan bij de eerste vermelding in het Engels, die in 1954 was; in dat jaar viel te lezen: ‘This type of porcelain is known as *Kraak*

porselein, from the Dutch term for the type of Portuguese ship from which the porcelain was first captured in 1603.' Jörg voegt hieraan toe:

De belangrijkste publicatie is momenteel wel Maura Rinaldi, *Kraak Porcelain. A Moment in the History of Trade*, London 1989. Dit is hét standaardwerk dat ook alle oudere literatuur verwerkt. De titel alleen al geeft duidelijk aan hoe geïnternationaliseerd het woord is. Naast het Nederlands wordt het vooral in het Engels gebruikt (de lingua franca van de studies over Aziatisch porselein), maar ook in andere talen waarin over dit type porselein geschreven wordt (Frans, Duits, Bahasa en zelfs Chinees).

De lange lijs is aan minder talen uitgeleend: voor zover mij bekend alleen aan het Engels. De benaming is vertaald als *long Eliza*, waardoor de Nederlandse herkomst niet direct opvalt.

kraan

Het Franse woord *grue* 'hijskraan' gaat volgens de woordenboeken terug op het Nederlandse woord *kraan*. Dat lijkt vreemd, want de Franse vorm lijkt helemaal niet op de Nederlandse. Dat komt doordat er hier geen sprake is van een leenwoord, maar van een leenbetekenis. Bij betekenisontlening krijgt een al bestaand woord in een vreemde taal er een betekenis bij die uit het Nederlands afkomstig is. Het Nederlandse woord en het woord in de vreemde taal hebben in dergelijke gevallen een gemeenschappelijke betekenis, maar in het Nederlands heeft het woord een extra betekenis, die de vreemde taal tot dan toe miste. Zowel het Nederlandse *kraan* als het Franse *grue* heeft als eerste betekenis 'kraanvogel'. In het Nederlands is men het woord *kraan* overdrachtelijk gaan gebruiken voor een 'hijskraan', omdat dit werktuig lijkt op de vogel met zijn lange hals. In het Frans heeft *grue* onder invloed van het Nederlands er vervolgens de betekenis 'hijskraan' bij gekregen. Op dezelfde manier is de Nederlandse scheepsbenaming *kat* ervoor verantwoordelijk geweest dat in het Frans *chat*, letterlijk 'huiskat', de extra betekenis 'zeilschip' heeft gekregen.

Dergelijke betekenisontleningen komen ook voor in het Indoneesisch. Zo is in deze taal de betekenis van *kepala* 'hoofd, kop' onder invloed van het Nederlandse *hoofd* uitgebreid naar 'leider', bijvoorbeeld in *kepala negara* 'het hoofd van de staat'. Een plaatsvervangend afdelingshoofd, sous-chef, vice-directeur wordt regelmatig schertsend aangeduiden als *kepala onderan!*

Nederlandse woorden kunnen dus in klank en betekenis geleend worden (een leenwoord) of alleen in betekenis worden overgenomen. Dit laatste gebeurt veel minder vaak. Voor een derde en laatste manier van overname, namelijk de leenvertaling, zie *steenbreek*.

Terwijl het Nederlandse *kraan* in het Frans is overgenomen als betekenisontlening, hebben andere talen het woord overgenomen als leenwoord. Het is in twee betekenissen uitgeleend, als 'hefinstallatie' en als 'waterkraan, kraan van een vat'. Het Schots kent *cran* als 'hefinstallatie'. In het Japans noemt men een 'waterkraan' *karan*, in het Singalees noemt men deze *karāmaya* en in het Sranantongo *krân*. Het Russische *kran* en het Indonesische *keran* duiden zowel een 'hefinstallatie' als een 'kraan van een vat' aan. In het Papiaments heet een 'hijskraan' *kran* en een 'waterkraan' *kranchi*, *kramchi*, van het Nederlandse *kraantje*. Ook het Deense, Estse, Noorse en Zweedse *kran* hebben beide betekenissen, maar van deze talen is niet zeker of ze het woord *kran* geleend hebben uit het Nederlands of uit het Middelnederduits; de betekenisuitbreiding van 'kraanvogel' naar 'op een vogel lijkend toestel' heeft namelijk plaatsgevonden in het Nederlands, (Middel)nederduits en Engels in de periode van de Hanze, toen deze talen nauw contact met elkaar hadden (zie ook *yawl*). Het Finse *kra(a)na*, ook *ra(a)na*, *ra(a)ni* voor 'hijskraan, waterkraan' (bekend sinds 1874) is geleend uit het Zweeds.

De Nederlanders en Vlamingen hebben de technische uitvinding en de term of betekenis *kraan* dus naar diverse andere landen verbreid; het woord is ook via het Duits verbreid, want het Kroatisch, Macedonisch en Servisch kennen *kran* uit het Duits.

laat

Ligt het aan de Nederlandse hang naar punctualiteit? In ieder geval is het Nederlandse woord *laat* in alle gebieden waar Nederlandse koloniën zijn geweest, overgenomen. In het Sranantongo kent men *lati*: *mi lati* betekent 'ik ben laat' en *kon lati* is 'te laat komen'. Ook de Nederlandse vorm *laatst(e)* is geleend, als *lâ(t)ste*.

In het Papiaments zegt men *lat*: (*na*) *un ora lat* 'op een laat uur', *yega un ora lat* 'een uur te laat komen'. En ook hier is *laatst* geleend, als *lastu* – een informeel woord. Dit woord is bovendien geleend mét het – niet als zodanig herkende – Nederlandse lidwoord *de* (in het Nederlands is meestal sprake van de verbinding *de laatste*): in het Papiaments spreekt men van *delaster* en *delastu*. Zo kan men zeggen *delaster/delastu/last dia* 'de laatste dag', *dia delaster* '(op) de laatste dag (van de maand)', *delaster un* 'tot de laatste toe, elk, ieder, alle' en *delaster un dia* 'tot de laatste dag, elke dag, alle dagen'.

Ook in het Indonesisch, Ambonees en Javaans kent men *lat* 'laat'. In het Indonesisch is het woord niet overgenomen met het Nederlandse lidwoord, zoals in het Papiaments, maar wél met het bijwoord *te*: het Indonesische *telat* betekent 'laat, te laat', ook 'overtijd': *telat dua minggu* 'twee weken overtijd'. Van *telat* is de afleiding *ketelatan* 'oponhoud, vertraging' gemaakt, waarin het Nederlandse *laat* voor ons nauwelijks meer herkenbaar is. In het Ambonees tot slot is 'te laat' ontleend als *tal'at*, terwijl ook de uitdrukking *paling laste* 'de/het (aller)laatste' voorkomt.

laf

Een emigrant merkt op:

In het Papiamento worden vrij veel Nederlandse woorden gebruikt, soms omdat er geen Papiamento woord voorradig is, soms omdat gestudeerde Arubanen veel Nederlands door de taal heen mengen, maar ook dikwijls omdat woorden overgenomen zijn. *Bo ta druip* (je zakt) of *bo ta slaag* (je slaagt) voor je examen. Je belt met een *telefoon* en bezoekt de *dokter di cas* (huisarts). Alle maanden zijn in

Illustratie 16.
Postkantoor in het Papiaments (foto: Walter Bakhuis)

het Nederlands en *bo tin pret* betekent dat je lol hebt. Iets dat saai of stom is, is *laf*.

Hij voegt hieraan toe dat de voorbeelden afkomstig zijn van Aruba. 'Het Papiamentu van Aruba verschilt van het Papiamentu van Curaçao. Op Curaçao schrijft men fonetisch, op Aruba etymologisch.' Bovengenoemde voorbeelden worden op Curaçao gespeld als: *bo ta druip*, *bo ta slag*, *telefon*, *dokter di kas*. Hij eindigt met: 'Er zijn nog véél meer Nederlandse leenwoorden in het Papiaments. Ik denk wel zeker te weten dat het Papiaments de taal is met de meeste Nederlandse woorden.'

In het Nederlands betekende *laf* vroeger ook 'niet geestig, zouteloos'; zo sprak men in de achttiende en negentiende eeuw over 'laffe, smakelose en zelfs walgelyke vermakelykheden', 'zoutlooze, laffe schriften', 'een wreede en laffe grap'. Dit gaat in de richting van 'saai', maar die betekenis zal in het Papiaments zijn ontstaan. Het is bovendien de enige betekenis die het woord *laf* in het Papiaments heeft.

Ook verschillende andere informanten wijzen op het grote aantal Nederlandse leenwoorden in het Papiaments. Zo merkt een andere emigrant op:

Er zijn dagelijks Nederlandse leenwoorden te horen in een gesprek of op de radio en te lezen in de krant, vooral woorden die met organisatie, bestuur, techniek te maken hebben en woorden die men in het Papiaments niet heeft, zoals *eigenlijk*. Het Papiaments staat op het ogenblik onder invloed van Spaanssprekende immigranten. Dat zou op termijn van invloed kunnen zijn, maar vooralsnog blijven Nederlandse woorden in zwang, zoals *bestuurscollege*, *pèn* en *pòstkantor*.

Uit illustratie 16 blijkt inderdaad dat een Nederlands woord als *postkantor* heel gewoon is op een verkeersbord in het Papiaments: de tekst *Kumpra bo number di outo na Postkantor!* betekent 'Koop je/uw nummerplaat op het postkantoor'.

lange lijs → kraakporselein.

limburger → gouda.

loterij

De loterij is in het midden van de vijftiende eeuw in Nederland uitgevonden, aanvankelijk met de benaming *lotinghe*. Vanaf 1518 sprak men van *loterij*. Dit woord is afgeleid van *lot*, met het uitheemse achtervoegsel *-ij*, dat vaak werd uitgebreid tot *-erij*. De loterij was een volksvermaak, waarbij allerlei feesten gevierd werden voordat tot het trekken van de lootjes werd overgegaan. De loterijen hadden voornamelijk een liefdadig doel. Sinds 1726 bestaat de Staatsloterij (toen nog Generaliteits-loterij genoemd), die bedoeld was inkomsten voor de schatkist te genereren en de speelzucht te kanaliseren.

Sommige etymologische woordenboeken gaan ervan uit dat het woord verzonnen is in het Frans of het Italiaans. Dat is echter niet het geval, zo blijkt uit de dateringen van het eerste voorkomen in de verschillende talen. Het Nederlandse woord is het oudst en wordt vervolgens al snel in andere talen overgenomen. Zo is in het Frans *loterie* bekend sinds 1538, in het Duits is *Lotterie* bekend vanaf 1550, in het Engels kent men *lottery* vanaf 1567, en in het Russisch is *lotereja* in de tijd van Peter de Grote, begin achttiende eeuw, voor het eerst genoteerd. Het

lotteria del sorriso
NUMERI ESTRATTI 2005

1° PREMIO	2	8	4	3	9
PALMARE GPS SATELLITARE					
2° PREMIO	1	3	3	2	9
STATUA "LA MATERNITA" DI SPINOGLIO					
3° PREMIO	2	9	1	4	2
VIDEO HD DIGITALE					
4° PREMIO	1	1	6	3	1
VOLO AIR ONE A/R TRATTA NAZIONALE					
5° PREMIO	2	2	0	0	0
VIDECCAMERA CANON DIGITALE					
6° PREMIO	2	1	5	1	9
BORSETTA DONNA GRIFFATA					

Illustratie 17.
Loterij in het Italiaans

woord is ook meegenomen naar overzeese gebiedsdelen, vergelijk het Indonesische *loteré*, het Singalese *lotaräyya*, het Sranantongo *lotrèi* en het Papiamentse *loteria* (misschien via het Portugees).

Zowel het Duits, het Russisch als het Frans heeft vervolgens gezorgd voor een verdere verbreiding van het woord. Aan het Duits zijn ontleend het Hongaarse *lottéria*, het Sloveense *loterija*, het Tsjechische *loterie* en het Poolse *loteria*. Via het Russisch zijn ontleend Oekraïens *lotereja*, Bulgaars *lotarija* (waaruit het Macedonische *lotarije*), Lets *loterija* en Litouws *lotèrija*. Uit het Frans zijn afkomstig het Italiaanse *loteria* (1640; zie illustratie 17), het Spaanse *lotería* (1734), het Portugese *loteria* (1720), en het Deense, Noorse en Zweedse *lotteri*. Overigens is het Zweedse woord al in 1699 genoteerd; daarom ben ik niet zeker van de Franse herkomst, die het *Nationalencyclopédins ordbok* poneert: het woord zou evengoed via het Duits, of rechtstreeks aan het Nederlands kunnen zijn ontleend. Alleen al uit de late datering van het Italiaanse woord, 1640, blijkt dat dit woord onmogelijk in het Italiaans gevormd kan zijn. Wél is in die taal de benaming *lotto* gevormd voor een soort loterij waarbij de speler een geldsom inzet op een of meer getallen. Deze Italiaanse vorm is door vele talen overgenomen, waaronder het Nederlands.

We kunnen wel concluderen dat de loterij tot de succesvolle Nederlandse exportproducten behoort. Overigens heeft het Franse woord *lot*

‘aandeel’ onder invloed van *loterie* er sinds 1740 de betekenis ‘lot in de loterij’ bij gekregen.

luik

Een van de vele uitgeleende Nederlandse scheepstermen is *luik* ‘scheeps-luik, houten schot voor een opening’, een afleiding van *luiken* ‘sluiten’ – dat we nog kennen in de uitdrukking *de ogen luiken*. Het woord is halverwege de zestiende eeuw ontstaan in het Middelnederlands en Middelnederduits (als *luke*). Van het Middelnederduits is het woord door het Hoogduits overgenomen als *Luke*.

Omdat de Nederlandse /ui/-klank in de meeste talen niet voorkomt, wordt deze klank vaak door een andere klank vervangen. Zo leenden de Russen *luik* aanvankelijk, in 1698, als *ljuk*; tegenwoordig is dit gewijzigd in *ljuk*. Ook kent het Russisch de samenstellingen *achterljuk* ‘achterluik’, *grotljuk* ‘grootluik’ en *forljuk* ‘voorluik’.

Het Russische woord is overgenomen door het Oekraïens, Wit-Russisch en Bulgaars (*ljuk*). In het Pools is *luk* bekend; mogelijkwijze is hier de Nederlandse *ui* vervangen door *u*, maar waarschijnlijker lijkt dat dit woord is ontleend aan het Duitse *Luke*, *Luk*. Hetzelfde geldt mogelijkwijze voor het Letse *lūka* en het Estse *luuk*, terwijl daarentegen Litouws *liukas* een rechtstreekse ontleening aan het Nederlands zal zijn. Zie ook **ra**.

In de Scandinavische talen Deens, Noors en Zweeds bestond al een woord dat verwant was met het Nederlandse *luik*, namelijk Deens *luge*, Noors *luke* en Zweeds *lucka*, maar deze woorden betekenden ‘loket’. De betekenis ‘scheepsluik’ is in de zeventiende of achttiende eeuw uit het Nederlands of Middelnederduits overgenomen, dankzij de Hanzehandel of de Hollandse scheepsbouw. Het Finse *luukku*, dat zowel ‘luik’ als ‘loket’ betekent en voor het eerst in 1741 is opgeschreven, is op zijn beurt ontleend aan het Zweeds.

M

maalstroom

Maalstroom (een samenstelling van *malen* ‘draaien’ en *stroom*) is tegenwoordig de naam voor een getijdenstroom die door allerlei belemmeringen een ronddraaiende beweging maakt, maar aanvankelijk werd er een bepaalde draaistroom mee aangeduid bij de noordwestkust van Noorwegen, in de buurt van de Lofoteneilanden. Tegenwoordig heet deze sterke en gevaarlijke getijdenstroom in het Noors Moskenstrømmen – hij is gesitueerd tussen de eilanden Moskenesøya en Mosken.

De benaming *maalstroom* voor het verschijnsel bij Noorwegen is in het Nederlands gevormd en door andere talen overgenomen. De eerste vermelding is gevonden in de zeeatlas *Spieghel der Zeevaerdt* van de Enkhuizenaar Lucas Jansz. Waghenauer uit 1584 (voor meer informatie over deze atlas zie het trefwoord *vaarwater*). In de opdracht aan Willem van Oranje noemt Waghenauer, waarschijnlijk voor het eerst op schrift, de *Maalstroom* bij Noorwegen. In deze opdracht vertelt hij waarin het belang van zijn boek voor de scheepvaart schuilt: men kan er vaarroutes in vinden en zien welke plaatsen vermeden moeten worden: ‘De principaelste plaetse [...] is wel de voornaemste en en periculooste [gevaarlijkste], de Maelstrome, Welle oft Slorpe, ghenamemt Mouske stroom, ghelegen achter Noorweghen.’ Waarop een lange beschrijving volgt van het natuurgeweld aldaar. In hertaling luidt de passage als volgt:

En op sommige plaatsen ver in zee lopen de golven, baren en deiningen (bij mooi weer) zo in en tegen elkaar en ze kolken zo dat daardoor veel schepen met man en muis vergaan zijn, buiten wat de zeevarende man van Gods weer door storm en wind nog overkomt, is het heel erg. De belangrijkste plek waar dat gebeurt is wel de voornaamste en gevaarlijkste, de Maelstrom, Welle of Slorpe, genaamd de Mouske stroom, gelegen voor Noorwegen op 68 graden aan de noordzijde van een eiland of rots die men Weeroy noemt. Deze Welle trekt het water bij vloed gedurende het hele getij, te weten een tijd van zes uur, zo sterk inwaarts, met zulk gedruis, kolken, gewoel en neersmakken van golven en stromen, dat het te wonderbaarlijk is om te beschrijven. In die tijd kunnen over een

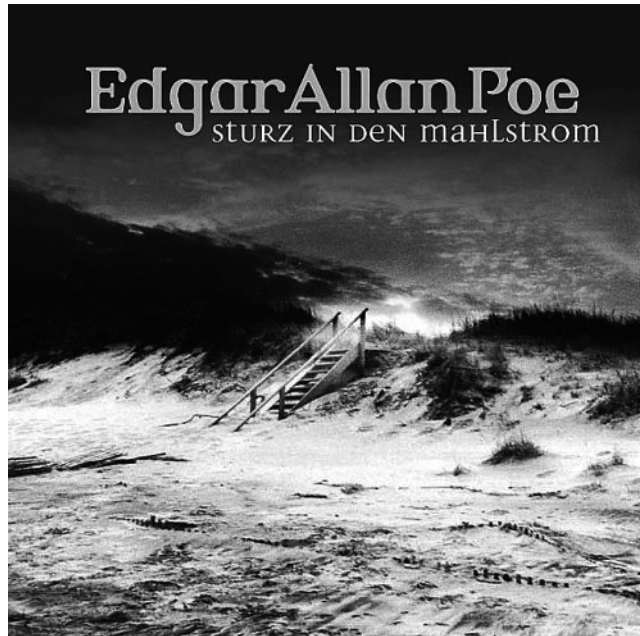
afstand van twee mijl rondom de Rots van Mouske (waar het water onderdoor gaat) geen schepen komen of ze zouden met groot gevaar daarin getrokken worden. En als het eb is, wordt het water daarentegen weer zo krachtig omhoog geworpen, dat er geen materialen, hoe zwaar ook, tegen bestand zijn. En de Noorse vissers gaan vóór die tijd met hun jollen of vissersboten uit om zeer veel verschillende en vreemde soorten vis binnen te halen (wat alleen met haken redelijk mogelijk is) en te vangen, want alleen dan raken ze niet helemaal onder water en aan de grond.

Wat we hier lezen is een beschrijving van een draaikolk, terwijl bij Noorwegen in werkelijkheid sprake is van een getijdenstroom. Het beeld van de enorme draaikolk die alles in zijn buurt, van palen tot hele schepen, meezuigt naar de diepte, is lange tijd blijven bestaan en heeft grote bekendheid gekregen door de werken van negentiende-eeuwse schrijvers als Edgar Allan Poe en Jules Verne. Waghenaer vervolgt zijn verhaal:

En de Noren die daar in de buurt op de rotsen wonen, vermoeden dat deze stroom onder een deel van Noorwegen (tot de noordkust van Oost-Finland) doorloopt, met als reden dat er op die plaats ook een Maelstrom aangetroffen wordt, maar niet zo onstuimig of gevaarlijk, waar men dezelfde vissen vangt als onder aan of in de buurt van de Rots van Mouske, en waar het water ook zout is.

Deze opmerking over 'een Maelstrom' is zeer interessant, want ze bewijst dat de naam *maalstrom* in die periode al gebruikt werd als soortnaam voor een bepaalde getijdenstroom. Het nonchalante gebruik van de naam suggereert dat het woord in het Nederlands al langer in gebruik was, maar ik heb geen eerdere vindplaats kunnen vinden.

Maalstrom wordt vervolgens ook genoemd in het eerste deel van de *Cosmographia* van de Vlaamse cartograaf Gerard Mercator uit 1595. Dit werk werd, net als de *Spieghel* van Waghenaer, in allerlei talen vertaald (meer hierover onder het trefwoord *atlas*) en het zal dus meegewerkt hebben aan de verbreiding van het woord *maalstrom* in andere talen. Het blijkt namelijk dat het Nederlandse woord door diverse talen is overgenomen: vergelijk het Deense *malstrøm* (genoteerd in 1673), het Engelse *maelstrom* (in 1682), het Zweedse *malström* (in 1698), het Franse *maelström*, *malstrom* (in 1765), het Noorse *malstrøm*, het Duitse *Mahlstrom* (zie illustratie 18) en het Kroatische *malštrom* (van die laatste talen is niet bekend wanneer ze het woord hebben overgenomen).

Illustratie 18.
Maalstroom in het Duits

In al deze talen werd met een *maalstroom* aanvankelijk een echt bestaande stroom aangeduid, daarna ging het in het algemeen 'een ronddraaiende getijdenstroom' betekenen, en tot slot kreeg het woord een overdrachtelijke betekenis: een maalstroom van gedachten of gebeurtenissen. In het Engels spreekt men bijvoorbeeld van *a maelstrom of thoughts*, *the maelstrom of everyday change*. De betekenisverschuiving ligt voor de hand en zal in de verschillende talen onafhankelijk van elkaar hebben plaatsgevonden.

maatjesharing → haring.

maatschappij

Het ontstaan van het woord *maatschappij* voor 'een vereniging tot het drijven van handel' is nauw verbonden met de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602. De VOC was een onderneming

waarvoor het kapitaal werd verstrekt door een groep kapitaalkrachtige handelslieden. Men sprak ook wel van de *Oostindische Maatschappij* of *maetschappy*. Het woord *maatschappij* is een afleiding van *maatschap*, dat in de veertiende eeuw is gevormd van *maat* ‘makker, gezelschap, helper’ en het achtervoegsel *-schap*, waarmee verzamelnamen worden gevormd: een *maatschap* is dus een verbintenis van twee of meer personen.

Doordat de VOC in de zeventiende eeuw internationaal een toonaangevende handelsmaatschappij was, werd het Nederlandse woord *maatschappij* door andere talen overgenomen. In het Middelnederduits leende men het in de vorm *matschoppie*, in het Duits sprak men van *Maskopei* – inmiddels is dit verouderd en vervangen door *Gesellschaft*.

In het Deens en Noors is het woord geleend als *maskepi* en in het Zweeds als *maskopi*. Daarnaast heeft het Deens ook de Nederlandse vorm *maatschappij* ongewijzigd overgenomen, althans volgens een Deense vreemdewoordentolk. Het Deense en Noorse *maskepi* en het Zweedse *maskopi* hebben een aardige betekenisontwikkeling doorgemaakt, zij betekenen namelijk ‘heimelijke betrekkingen, intrigue’. Hierbij kan sprake zijn van invloed van het Noorse werkwoord *maskera* (Zweeds *maskera*) ‘maskeren’, maar het ligt meer voor de hand dat de betekenisverschuiving plaatsvond omdat de Denen, Noren en Zweden weinig vertrouwen hadden in de handelslieden die zich hadden verenigd in de Nederlandse handelsmaatschappij, die immers een geduchte concurrentie vormde voor de eigen handel.

In het Pools is *maatschappij* geleend als *maszoperia* ‘handelsmaatschappij’. Een informant vermeldt dat dit woord in Kaszuby voorkomt, een gebied aan de Oostzee in de buurt van Gdańsk, waar het wordt gebruikt voor ‘een coöperatieve organisatie van kleine vissers’.

In het Indonesisch is het Nederlandse woord geleend als *maskapai* ‘handelsonderneming’, in het Javaanse als *maskapé*, *maskepé*, en in het Sranantongo als *maskapei*.

Uit de voorbeelden blijkt dat sommige talen het Nederlandse *maatschappij* hebben geleend met in de tweede lettergreep een *-o-* in plaats van de Nederlandse *-a-*. Zo luidde de Middelnederduitse vorm als gezegd *matschoppie*. Deze *-o-* geeft wellicht de toenmalige Nederlandse uitspraak weer: in die periode werd een *a* regelmatig als /ao/ of /oa/ uitgesproken, denk bijvoorbeeld aan de huidige dialectuitspraak /woater/. De Duitse en Zweedse woorden kunnen overigens ook via het Middelnederduits zijn geleend.

meisje

In Duitsland, en vooral in Noord-Duitsland, is het woord *meisje* bekend. Het woord is zelfs opgenomen in de vreemdedwoordentolk van Duden, met als omschrijving ‘holländisches Mädchen’ – het woord wordt volgens de redactie van Duden dus alleen voor een Nederlands meisje gebruikt. Inderdaad hanteert men het soms om couleur locale aan een verhaal te geven, bijvoorbeeld in een verslag van een tripje naar Nederland (‘Sie lernten zwei hübsche Meisjes kennen’). Op internet blijkt dat het gebruik echter momenteel ruimer is: in chatboxen wordt het regelmatig gebruikt als pseudoniem (‘Hallo Meisje, deine Holzarbeiten sind wirklich wunderschön’). Verder worden Duitse katten, honden, cavia’s en merries (bien étonnés de se trouver ensemble) door hun eigenaars *Meisje* gedoopt. Bovendien wordt het meervoud *Meisjes* op sommige websites als een eufemisme gebruikt voor ‘jonge hoertjes’.

Het Nederlandse woord *meisje* is al langer bekend in Duitsland. Het wordt al genoemd in het verhaal ‘Das Licht in der Nacht’ in het geïllustreerde kinderboek *Märchen der Völker* van Stefan Mart, dat in 1933 in Hamburg verscheen. Het verhaal begint als volgt:

Willem und Meisje Antje liebten sich. Willem war ein netter Junge: Blonde Locken in der Stirn, blaue Augen, Kalkpfeifchen, weite Hosen und Holzpantinen. Antje: Ein nettes Meisje mit spitzem Mündchen und weißer Haube.

Uit de keuze van de naam Antje blijkt dat het om een Noord-Duitse tekst gaat: Antje is een typisch Saksische naam, voorkomend in Noord-Duitsland en het oosten van Nederland. Niet voor niets is Frau Antje sinds 1954 in Duitsland ingezet als boegbeeld voor de Nederlandse kaasindustrie. Deze Frau Antje is in Duitsland zo populair dat de Nederlandse zuivelindustrie haar naam in 2006 heeft verheven tot merknaam voor Hollandse kaas; belegen kaas wordt momenteel als ‘Pikantje van Antje’ op de Duitse markt gebracht...

Meisje is ook in het Engels bekend, maar dan in de Afrikaanse vorm *meisie* – het Engels heeft het woord in Zuid-Afrika overgenomen. Zo kan men lezen ‘Gave the meisies in the cafeteria a good laugh’ en ‘all the meisies were lined up waiting to go in’.

mekaar

Het wederkerig voornaamwoord *mekaar* ‘elkaar’ wordt in het Nederlands vooral gebruikt in de informele spreektaal: *het is dik voor mekaar*,

hij heeft het goed voor mekaar. Mekaar is de gereduceerde vorm van *malkander*: het is een samenstelling van het Middelnederlandse *manlijk*, *malc* 'ieder, elk' en *ander*. In de middeleeuwen bestonden *malkander* en *elkander* naast elkaar, maar in de loop van de tijd kreeg – in ieder geval in de schrijftaal – *elkander*, *elkaar* de overhand, waarschijnlijk omdat het eerste gedeelte van *malkander*, *mekaar* niet meer werd begrepen nadat het voornaamwoord *malc* 'ieder, elk' uit de taal was verdwenen. In de zeventiende-eeuwse spreektaal was *mekaar* de normale vorm; dat blijkt wel uit het feit dat deze vorm in het Afrikaans voorkomt, bijvoorbeeld in *naar mekaar verlang* 'naar elkaar verlangen'.

Het Nederlandse voornaamwoord *mekaar* is geleend door het Sranantongo als *makandra*. Dit is bijzonder, omdat voornaamwoorden vrijwel nooit door andere talen worden overgenomen. In het Sranantongo kan men bijvoorbeeld zeggen *ondro makandra* 'onder elkaar' en *kon makandra* 'bij elkaar komen'; een *konmakandra* is een 'bijeenkomst, vergadering'. *Makandra* kan in het Sranantongo ook gebruikt worden als werkwoord in de betekenis 'optrekken, bevriend zijn' en als bijwoord in de betekenis 'samen, tezamen, gezamenlijk, met elkaar': *bondru makandra* is 'samenbundelen, verenigen'.

Volgens de woordenboeken zijn in het verleden in het Indonesisch ook enkele Nederlandse voornaamwoorden overgenomen, maar in het dagelijkse taalgebruik is daarvan niets meer te merken. Zo bevatten de moderne Indonesische woordenboeken het voornaamwoord *ik*, *ikke* als ingang, van het Nederlandse *ik*, en in oudere woordenboeken was ook *wéi* te vinden voor het Nederlandse *wij* – misschien vooral gebruikt voor het zogenoemde koninklijke meervoud of majesteitsmeervoud, waarmee een vorst of hoogwaardigheidsbekleder over zichzelf spreekt: 'Wij Willem, bij de gratie Gods.' Inmiddels is het woord *wéi* uit de Indonesische woordenboeken verdwenen.

Datzelfde lot heeft *u* ondergaan, ooit incidenteel gebruikt als beleefde aanspreekvorm in het Indonesisch. Met *u* werden vooral niet-Indonesiërs aangesproken, terwijl Indonesiërs of zich aanpassende vreemdelingen aangesproken werden met inheemse voornaamwoorden of aanspreektitels. Vanaf ongeveer 1945 werd *u* vervangen door het Engelse *you*, bijvoorbeeld *berapa you mau bayar?* 'hoeveel wil je / wilt u ervoor betalen?' Maar *you* wordt steeds minder vaak gebruikt, omdat men het waarschijnlijk te grof vindt. Van bovenaf werd na 1945 het gebruik van het woord *anda* (uit het Sanskriet) opgelegd. Aanvankelijk werd dit alleen in formele schrijftaal en formele toespraken gebruikt, bijvoorbeeld door Soekarno, maar al snel kwam het ook voor in advertenties

en dergelijke. Het woord breidt zich tevens uit in de formele spreektaal, maar – zoals bij alle persoonlijke voornaamwoorden – is het gebruik van verwantschapsnamen of functienamen gewoner (zie *oom*).

De onderwijzer in Indië Prick van Wely vermeldde in 1906 dat *u* in het Ambonees werd gebruikt: ‘Met dit persoonlijk voornaamwoord spreken de zogenaamde “mënër-mënër” elkaar aan, doch gebruiken het in alle naamvallen. Bijv. *begimana u boleh bilang* [‘hoe wilt u zeggen...’], *beta sèn kasi akan par u* [‘ik ga [dit] niet aan u geven’]. In de recente lijst van Nederlandse leenwoorden in het Ambonees van Don van Minde komt het woord niet meer voor; het wordt alleen nog wel eens door oude mensen gebruikt.

U komt nog wél voor in een andere taal, namelijk het Afrikaans. Het Afrikaans, dat een dochtertaal van het Nederlands is, gaat terug op het zeventiende-eeuwse Hollands. Een deel van de Afrikaanse woordenschat is dan ook meegebracht door de eerste Nederlanders, die zich vanaf 1652 in Zuid-Afrika vestigden. Maar dat geldt niet voor het voornaamwoord *u*. Dit is namelijk pas later in het Nederlands in gebruik gekomen: het voornaamwoord *u* is voor het eerst in 1599 opgetekend, en het kwam in de zeventiende eeuw slechts zelden voor. Het is waarschijnlijk ontstaan uit de beleefde aanspreekvorm *Uw Edelheid* of *UEdele*, die tot *UE* en *Uwé* werd verkort en vervolgens als *Uwe*, met de klemtoon op de *u*, werd uitgesproken, waarna *uwe* werd verkort tot *u*. Pas in de loop van de negentiende eeuw werd *u* algemeen als beleefde aanspreekvorm gebruikt – lang nadat het Afrikaans was ontstaan. Dat betekent dat het voornaamwoord *u* in het Afrikaans niet meegenomen is door de eerste Nederlanders, maar in een latere periode, in de negentiende eeuw, door het Afrikaans uit het Nederlands is geleend. Dat het een vreemde eend in de Afrikaanse bijt is, blijkt ook uit het feit dat de beleefde aanspreekvorm *u* in het Afrikaans maar zelden wordt gebruikt. Men geeft de voorkeur aan een omschrijving, zoals *ken oom hierdie plek?*, wat ongeveer betekent ‘(meneer,) kent u deze plaats?’ (zie *oom*).

Tot slot wijst de neerlandicus Jan de Vries op het interessante feit dat het Indonesische voornaamwoord *meréka* ‘zij’, waarmee men in het verleden alleen naar mensen verwees, onder invloed van het Nederlandse voornaamwoord *zij*, *ze* in de twintigste eeuw een functie-uitbreiding heeft gekregen: tegenwoordig verwijst men er ook mee naar zaken. Dat komt doordat tweetalige Indonesiërs, die in het Nederlands met het voornaamwoord *zij*, *ze* zowel naar personen als naar zaken verwezen, die mogelijkheid overnamen als *ze* in het Indonesisch het voornaamwoord *meréka* gebruikten.

Het overnemen van voornaamwoorden wijst op zeer nauw taalcontact en op een omvangrijke groep tweetalige sprekers. Wanneer het taalcontact minder wordt, kunnen de geleende voornaamwoorden ook weer uit de taal verdwijnen, zo bewijst de ontwikkeling in het Indoneesisch.

melk

Het Nederlandse woord *melk* is overgenomen door het Japans. In deze taal worden verschillende soorten melk onderscheiden. De normale woorden voor 'borst- of moedermelk' zijn *chichi* en *bonyû*. Hiervoor gebruikte men vroeger ook het Nederlandse leenwoord *meruki* of *meriki*. Voor 'gecondenseerde melk' of 'koeienmelk' wordt wel het Engelse leenwoord *miruku* gebruikt.

Een taal waaraan men niet onmiddellijk denkt als het gaat om Nederlandse uitleenwoorden, is het Esperanto. Toch stuurt esperantist Guido Van Damme de volgende informatie:

Het Esperanto, de kunsttaal die de Pool dr. Lazarus Ludwig Zamenhof (1859-1917) in 1887 openbaar heeft gemaakt, was oorspronkelijk opgebouwd uit vooral Romaanse (zestig procent), Germaanse (dertig procent) en Slavische (tien procent) stammen. Duidelijk Nederlandse woorden komen er niet zoveel in voor. Een uitzondering vormt mijns inziens het werkwoord *melk-i*, dat 'melken' betekent, terwijl het woord voor 'melk' zelf uit het Romaanse kamp is ontleend: *lakt-o*.

Mogelijk gaat het werkwoord *melk-i* inderdaad terug op het Nederlands; maar gezien de grote invloed van het Duits op het Esperanto en het feit dat Zamenhof geen Nederlands kende, beschouwt de geraadpleegde esperantist Wim Jansen *melk-i* als een ontlening aan het Duitse *melken*, niet als een Nederlands leenwoord.

mops

Mops of *mopshond* is de benaming van een bepaalde kleine dog met stompe snuit. De naam van het dier is in het Nederlands afgeleid van het werkwoord *moppen* (het grondwoord van *mopperen*), dat 'brommen, knorren, verdrietig zijn' betekende, of van het woord *mop* 'klomp, brok, kluit'. In het eerste geval is het dier zo genoemd naar de verdrietige gezichtsuitdrukking, in het tweede geval naar de stompe snuit; in beide gevallen verwijst de benaming naar de eigenaardige vorm van de

kop. De naam van het dier is voor het eerst in 1778 in het Nederlands aangetroffen; uit het daar vermelde blijkt dat het dier voordien *steendog* heette:

Steendoggen. De honden van dit Ras worden ook Bologneesche Doggen, Hoogduitsche Doggen en Mopsen geheeten. Zij verschillen niet van den eigentlichen Dog, dan daar in, dat zij kleiner zijn, dat zij kleiner kop, dunner en korter lippen, en de snoet min breed en min opgeschort hebben.

Het dier was in de zeventiende eeuw als schoothondje zeer geliefd. Het ras werd door de Duitsers uit Nederland ingevoerd. Sinds begin achttiende eeuw is in Duitsland de *Mops* bekend. Via het Duits is het woord *mops* terechtgekomen in het Kroatisch, Macedonisch, Servisch en Sloveens. Ook het Russisch kent het woord *mops*, en wel sinds 1793. Niet zeker is of dit is ontleend aan het Nederlands of aan het Duits. In het Duits heeft het woord *Mops* er een betekenis bij gekregen die het woord in het Nederlands niet kent, namelijk 'geldstukken, duiten'. Deze betekenis is in de studententaal ontstaan als spotnaam, vanwege de dikke gezichten die vroeger op bepaalde munten waren afgebeeld.

In het Sranantongo heet het dier *mopidagu*, waarin het tweede deel, *dag*, een vertaling is van 'hond': *dag* gaat terug op het Engelse *dog*.

Zie ook *rolmops*.

N

naar

Verreweg de meeste woorden die ontleend zijn aan het Nederlands zijn zelfstandige naamwoorden; dat blijkt wel uit dit boek. Uit onderzoek naar leenwoorden in het Nederlands en in andere talen blijkt dat zelfstandige naamwoorden altijd de meest geleende woorden zijn (overigens is dit ook de woordsoort die in iedere taal het meest talrijk is). Na zelfstandige naamwoorden worden werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden het meest geleend (niet noodzakelijkerwijze in deze volgorde). Regelmatig worden tussenwerpsels overgenomen uit een andere taal; vergelijk *ja*, *jeminee*, *wacharme(n)*. Pas hierna komen de functiewoorden, woorden dus die tot een gesloten klasse behoren – een klasse waarvan de leden telbaar zijn. Van de functiewoorden worden vooral telwoorden geleend (zie *dozijn*, *drie*, *nul*) en bijwoorden (zie *omtrent*, *toch*), in mindere mate voorzetsels (zie *door*, *onder*, *zonder*). Voegwoorden (zie *ofschoon*) en voornaamwoorden (zie *mekaar*) worden nauwelijks geleend, en lidwoorden in het geheel niet.

Daarom is het heel bijzonder dat het Nederlandse voorzetsel *naar* door andere talen is overgenomen. Het Nederlandse *naar* is geleend door het Sranantongo in de vorm *na*, met de betekenissen ‘te, naar, bij’. Zo kan men zeggen *mi de na oso* ‘ik ben thuis’, *go na oso* ‘naar huis gaan’ en *na Damsko* ‘te, naar Amsterdam’.

Het Papiaments kent het Nederlandse voorzetsel *naar* eveneens in de vorm *na* met de betekenissen ‘in, op, te, naar, per’. Zo kan men bijvoorbeeld zeggen *na kas* ‘thuis’, *nos ta bai na mi amigu* ‘we gaan naar mijn vriend’, *na ora/tempu* ‘op tijd’ en *na òrdu* ‘in orde’.

Het woord *naar* is ook door het Indonesisch geleend, maar in deze taal komt het slechts voor in vaste verbindingen die men liever niet in de eigen taal verwoordt. In het Indonesisch zegt men namelijk *naar boven* voor ‘de bergen in gaan’, met de stilzwijgende implicatie: voor ontspanning of seks. Ook kan men zeggen *naar eiland*, waarmee men de eilanden van Kepulauan Seribu bedoelt; opnieuw is de implicatie: voor ontspanning of seks. Zie ook *zonder*.

nagel

De oudste betekenis van *nagel* was ‘hoorn op de laatste voet- en handkootjes van mensen of dieren.’ Overdrachtelijk, vanwege de vormovereenkomst, werd het woord vervolgens gebruikt voor ‘spijker’. Die betekenis kent het woord in het Nederlands al in de dertiende eeuw. In die betekenis is *nagel* uitgeleend aan andere talen, en wel als een maritieme term. In het Russisch wordt *nagel* gebruikt voor een houten of ijzeren pin in de scheepsbouw. Het woord is voor het eerst in 1720 genoteerd, en dus geleend in de tijd van Peter de Grote.

In het Frans bestaat in de scheepvaart het woord *nable* voor ‘een stop die het gat in een sloep (gemaakt om het water eruit te laten lopen) dichtmaakt’ en voor ‘stopgat in een sloep’. Het woord is in de zeventiende eeuw overgenomen, toen de Lage Landen op het gebied van de scheepsbouw toonaangevend waren. Het woord is een vervorming van het Nederlandse *nagel*. Het Frans kent eveneens sinds de zeventiende eeuw het woord *gournable* ‘treknagel, sluitnagel’. Dit gaat waarschijnlijk terug op een Nederlands woord *gordnagel*, een samenstelling van *gord* ‘scheepshuid’ en *nagel*. Opvallend is wel dat de samenstelling *gordnagel* in het Nederlands niet is aangetroffen, hoewel hij natuurlijk goed denkbaar is, want zowel *gord* als *nagel* komen sinds lang in het Nederlands voor.

In het Sranantongo tot slot is het Nederlandse *nagel* overgenomen als *nagri* ‘spijker’. Voor vinger- of teennagel gebruikt men *nangra*, een woord dat eveneens teruggaat op het Nederlandse *nagel*: het gebeurt vaker dat in het Sranantongo een *-n-* wordt ingevoegd, zo zijn *mager* en *midden* veranderd in *mangri* en *mindri*.

nee(n) → ja.

net, netjes

Het Nederlandse woord *net* ‘keurig’ is ontleend aan het Frans; het is in 1456 voor het eerst in een Nederlandse tekst aangetroffen. Het woord is meegenomen door Nederlanders die zich op andere continenten vestigden: in 1906 merkte F.P.H. Prick van Wely in zijn *Neerlands Taal in 't verre Oosten* op dat het Nederlandse woord *netjes* was geleend door het Soendanees en Ambonees als *netjis*; in die laatste taal werd het volgens hem ‘meer gebruikt in de zin van “mooi”’. Het huidige Indonesisch kent nog steeds de woorden *nét* en *necis* ‘zuiver, schoon, net’; de afleiding *menétkan* betekent ‘een net afschrift maken’. In het Papiaments bete-

kent *nèchi* ‘keurig, verzorgd, ordelijk, beschaafd’: *hende nèchi* zijn ‘nette mensen’. *Nèchi* wordt ook gebruikt voor ‘mooi, knap van uiterlijk.’

Dat talen – waaronder het Nederlands – het begrip ‘net(jes)’ overnemen uit een andere taal, zal waarschijnlijk betekenen dat het oorspronkelijk ging om een bepaalde manier van netheid of fatsoen, een manier die men overnam van een cultuur waar men tegen opkeek: de Nederlanders en Vlamingen hadden in het verleden veel ontzag voor de Franse cultuur, de Indonesiërs voor de Nederlandse.

nou

In het verleden heeft het Nederlandse bijwoord en tussenwerpsel *nou* in het Ambonees de functie van voegwoord gekregen. Althans volgens de Nederlandse onderwijzer F.P.H. Prick van Wely, die in 1906 in *Neerlands Taal in 't verre Oosten* hierover schreef (in de oude spelling):

naoe, waarschijnlijk ons ‘nu’, doch door den Ambonees veelvuldig gebruikt als voegwoord, zooals het ‘en toen’ bij ons; bijv.: ‘naoe beta pergi per dya, maoe tanja itoe perkara’, ‘naoe beta datang di dya bilang par beta’, enz.

De voorbeeldzinnen moeten worden vertaald als ‘En toen ging ik naar hem toe om hem dat te vragen’, respectievelijk ‘En toen ik bij hem kwam, zei hij tegen mij...’ In de moderne lijst van Nederlandse leenwoorden in het Ambonees van Don van Minde staat alleen nog de Ambonese vorm *no* vermeld, die als tussenwerpsel ‘nou’ wordt gebruikt. Ook in het Indonesisch is geen spoor te vinden van een voegwoord *nau*.

nul

Het getal *nul* is een late vondst. Tot de dertiende eeuw gebruikte men in Europa de Romeinse cijfers (I, V, X, etc.). De Arabieren, die van 711 tot 1504 delen van Spanje bezetten en die in de middeleeuwen op het gebied van de geneeskunst, wis- en natuurkunde en sterrenkunde een voor- sprong bezaten ten opzichte van de Europese wetenschappers, hebben in Europa de Arabische cijfers (1, 2, ... 10, 20, ... 100, 200, ...) ingevoerd. Het voordeel van deze cijfers was dat er veel gemakkelijker wiskundige bewerkingen mee konden worden gedaan: als men de cijfers onder elkaar zet, komen automatisch eenheden, tientallen, honderdtallen, etc. op dezelfde positie te staan. Hierdoor kan men bij het optellen of aftrekken van getallen telkens de eenheden, tientallen en honderdtallen et cetera apart optellen of aftrekken, waardoor het rekenen veel eenvoudiger

wordt. Het teken dat aangaf dat een bepaalde positie in een getal (een eenheid, tiental etc.) leeg was, heette in het Arabisch *ṣifr* ‘leeg’. Dit is een letterlijke vertaling van Sanskriet *śūnya* ‘de lege’, namelijk de lege kolom op het rekenbord. Het Arabische woord *ṣifr* werd in het Latijn vertaald door *nulla* ‘niets’, wat in het Italiaans ging betekenen ‘nul, het cijfer 0’. Het Nederlands leende het telwoord *nul* in 1508 uit het Italiaans.

Omdat het begrip ‘nul’ uit het Sanskriet stamt en het Indonesisch van oudsher invloed heeft ondergaan uit het Sanskriet, dat immers in India en ook daarbuiten de taal was en is van religieuze (boeddhistische en brahmanistische), literaire en wetenschappelijke teksten, wekt het verbazing dat het Indonesisch het woord *nul* ontleend heeft aan het Nederlands. In het Indonesisch luidt dit *nol*, gezien de spelling ontleend aan de gesproken taal en niet aan de schrijftaal (dan zou het *nul* zijn geweest, zoals in het Javaans); zo kan men zeggen *tiga-nol* ‘drie-nul’ of *nol koma lima* ‘0,5’. ‘Hij is een grote nul’ is *dia orang yang nol besar* – duidelijk een leenvertaling uit het Nederlands. Andere hoofdtelwoorden (behalve **dozijn** en **gros**, wat bijzondere eenheden zijn) zijn niet door het Indonesisch geleend. Kennelijk is het begrip ‘nul’ door de Nederlanders en de Nederlandse scholen bekend geworden. In de Indonesische spreektaal wordt grappig genoeg het woord *nol* momenteel steeds vaker vervangen door *kosong*, dat ‘leeg’ betekent; zo zegt men bij het uitspreken van telefoonnummers bijvoorbeeld *kosong kosong nem satu* (‘nul nul zes een’) in plaats van *nol nol nem satu*. Daarnaast gebruikt men ook vaak *zéro*, dat, ondanks de Nederlandse uitspraak, uit het Engels moet komen.

Ook in het Sranantongo is *nul* geleend als *nùl*, naast *noti* van Engels *nothing* (zie verder **drie**). In het Papiaments wordt voor het getal *sero* gebruikt; daarnaast komt *nulo* voor, maar dit betekent uitsluitend ‘persoon zonder betekenis’: *ta un nulo a la iskierda* betekent ‘een grote nul zijn’.

of, ofschoon

Het Sranantongo heeft verschillende voegwoorden geleend uit het Nederlands, wat heel bijzonder is omdat voegwoorden bouwstenen van zinnen zijn die meestal niet uit een andere taal worden overgenomen – het Nederlands onder andere kent geen geleende voegwoorden.

Het Sranantongo heeft uit het Nederlands onder andere de onderschikkende voegwoorden *ofskon* ‘ofschoon’ en *solanga, sranga* ‘zolang’ overgenomen, en waarschijnlijk *ofu* ‘of’ (de nevenvormen *efu, efi* zullen teruggaan op het Engelse *if*). Onderschikkende voegwoorden leiden een bijzin in.

Hoe deze voegwoorden in het Sranangtongo gebruikt worden, blijkt uit een gedicht van de Surinaamse volksdichter Trefossa (pseudoniem van Henry Frans de Ziel, 1916-1975). Trefossa schreef het volkslied van Suriname *Opo! Kondreman* (God zij met ons, Suriname) en bezorgde het land een eigen literatuur. Het gedicht is getiteld ‘Gronmama’ (Grondmoeder) en de laatste twee strofen luiden:

Mi a no mi
solang m’no krari
fu kibri, fu tyari
yu gersi na ini mi dyodyo.

Mi a no mi
solanga y’ nê bari
f’ prisir’ ofu pen
na ini mi sten.

In de vertaling van Michel Berchem, Jan Bongers en Michiel van Kempen:

Ik ben niet ik
zolang het mij niet lukt
jouw beeld te bewaren,
te dragen in mijn ziel.

Ik ben niet ik
zolang je 't niet uitschreeuwt
van vreugde of van pijn
in mijn stem.

Hierin vinden we dus de voegwoorden *solanga* 'zolang' en *ofu* 'of'. *Ofu* is in deze zin een nevenschikkend voegwoord (het verbindt woorden van gelijke orde), maar *ofu* wordt daarnaast, net als het Nederlandse *of*, onderschikkend gebruikt.

Het nevenschikkende *of* is tevens geleend in het Papiaments als *òf*: *esaki òf esei* is 'deze of die', *tardi òf tempran* is 'vroeg of laat', *un òf otro candidato* is 'een of andere kandidaat' en *di un òf otro manera* is 'op een of andere manier'. In het Javaans tot slot is het nevenschikkende *of* overgenomen als *op*.

oma, opa → oom.

omtrent

Het woord *omtrent* komt voor in het Nederlands en het (Middel)nederduits (*umtrent*, *umtrint*) als bijwoord en voorzetsel met de betekenissen 'rondom, overal, geheel en al, nabij, omstreeks'. Het woord is al aangetroffen in de dertiende eeuw en is ontstaan uit de oudere Middelnederlandse vorm *ommetrent* en de Middelnederduitse vorm *um den trent* of *trint*. Daaruit blijkt dat het woord oorspronkelijk een samenstelling was van het voorzetsel *om* 'rondom' en een Germaans woord dat in het Middelnederlands al was verdwenen, maar nog wel bestond in het Middelnederduits als *trint*, met de betekenis 'rond' en 'rondte, omtrek, grenslijn'. De Middelnederlandse vorm *ommetrent* was dus oorspronkelijk op dezelfde wijze gevormd als *rondom*.

Het Nederlandse of Middelnederduitse woord is door het Deens en Noors overgenomen als *omtrent*, maar wordt in deze talen alleen gebruikt als bijwoord, niet als voorzetsel. In het Noors kan men bijvoorbeeld zeggen *her omtrent var det jeg mistet klokken min* 'hier ergens verloor ik mijn horloge', of *det skjedde for omtrent en uke siden* 'het is ongeveer een week geleden gebeurd'. Het Deense *de er omtrent lige gamle* betekent 'ze zijn ongeveer even oud'.

onder

Het voorzetsel *onder* is overgenomen door het Sranantongo als *ondro*: *ondro wan afdaki* betekent 'onder een afdak' (zie ook *af*), *ondro makan-*

dra betekent 'onder elkaar' (zie ook *mekaar*), *ondrogron* is 'onder de grond', *ondro en prèis* 'onder de waarde (verkopen)' en tot slot is *go na ondro* 'naar onder gaan, omlaaggaan' – hier heeft *onder/ondro* de functie van bijwoord. **Door**, *onder* en **naar** behoren tot de weinige Nederlandse voorzetsels die door andere talen zijn overgenomen en daarbij de functie van voorzetsel hebben behouden. In het Sranantongo wordt *ondro* overigens ook gebruikt als werkwoord met de betekenissen 'onderdoen' (*mi no e ondro gi yu* 'ik doe niet voor je onder') en 'onderdanig doen'.

In het Russisch is *onder*, of eigenlijk *onderen*, ook geleend, maar dan als bijwoord in de verbinding *van onderen*, een uitroep om uit de weg te gaan wanneer iets naar beneden komt. Het Nederlandse *van onderen* is in het Russisch geleend als *polundra*, *palundra* 'opgepast'. Het woord is als scheepsterm geleend en voor het eerst in 1806 in een geschreven bron aangetroffen. Het negentiende-eeuwse Russische woordenboek van Dal' geeft als grappig voorbeeld: *palundra! sam leču! zakričal matros, padavšij s marsu* 'Van onderen! Daar vlieg ik zelf!, schreeuwde de matroos die uit de mars viel'.

Het Nederlandse woord heeft in het Russisch een forse klankverandering ondergaan. Om te beginnen is de eerste *n* in *van onderen* in het Russisch veranderd in een *l* ter onderscheiding van de tweede *n*. De Nederlandse beginklank klonk als /f/ – in het Russisch is ook de vorm *falunder* aangetroffen. Omdat in het Russisch de *f* vrij zelden voorkomt, en dan alleen in leenwoorden, is *falundra* veranderd in *palundra*. Tot slot is de eerste *a* veranderd in *o*. Dit kwam doordat de klemtoon op de *u* lag: volgens de normale uitspraakregels van het Russisch worden een onbeklemtoonde *o* en *a* vlak vóór de beklemtoonde lettergreep op dezelfde manier uitgesproken, ongeveer zoals bij ons /a/ klinkt. Hierdoor is men *palundra* gaan schrijven als *polundra*: de twee vormen klinken in het Russisch identiek. Het Russische woord *polundra* is overgenomen door het Oekraïens.

De slavist Van der Meulen vermeldt dat men *polundra* ook gebruikt bij het heien; het is hier een vrouwelijk zelfstandig naamwoord geworden, met als bijvoeglijk naamwoord *polundrennyj*: de gewone Russische uitdrukking voor het inheien van palen waarbij men het heiblok door middel van de heimachine in de hoogte trekt en op de paal laat vallen, is *bit' svai* ('palen inslaan') *s polundry* of *polundrennym koprom* (*kopjor* is 'heimachine'); deze zegswijze is uiteraard ontstaan doordat men bij het neervallen van het heiblok *van onderen!* riep.

Ook in het Indonesisch komt het Nederlandse *onder* voor, maar in deze taal is dit de verkorting van een samenstelling als *onderbaas*, *on-*

derdirecteur, onderofficier, want in het Indonesisch betekent *onder* ‘assistent’ – het woord is overigens aan het verouderen. Hiervan afgeleid is *onderan* voor ‘onderdistrict’. Daarnaast heeft het Indonesisch een aantal Nederlandse samenstellingen met *onder* overgenomen, zoals *onderbouw* ‘takken van een politieke organisatie’, *onderdil* ‘onderdeel’, *onderdistrik*, *onderhoud*, *onderneming*, *onderok* ‘onderrok’, *onderstand* ‘ondersteuning’ en *ondersten* ‘financiële ondersteuning voor gepensioneerde militairen’. Het Muna (zie **herendienst**) heeft *onderok* overgenomen uit het Indonesisch; de Munasprekers vatten echter de eerste klinker op als hun lidwoord *o*, vandaar dat bij hen *onderrok* is geleend als *ndoro*. In het Ambonees betekent *ondor* ‘onderdoen voor’ – het is wellicht ontleend aan een zinsnede als ‘hij doet (niet) voor hem onder’, waarin alleen het scheidbare gedeelte van het werkwoord is overgenomen. Voorts heeft het Ambonees *onders’up/ onders’uk* ‘onderzoeken’ aan het Nederlands ontleend.

Tot slot zijn ook in het Papiaments enkele Nederlandse samenstellingen met *onder* geleend: *onderlèger* ‘onderzetter’ en (net als in het Indonesisch) *onderstant* ‘bijstand, bijstandsuitkering’. In het Standaardnederlands is *onderstand* een verouderd woord, maar in Vlaanderen wordt het nog gebruikt.

Grappig is dat het Russisch net als het Indonesisch een verkorting van een Nederlandse samenstelling met *onder* heeft gemaakt: *onderofficier* is in het Russisch namelijk *under* geworden. Het woord dateert van 1720, dus uit de tijd van Peter de Grote; in diezelfde periode is ook de volledige vorm *underoficer* aangetroffen. Zowel *under* als *underoficer* zijn tegenwoordig in het Russisch grotendeels vervangen door het Duitse *unter* en *unter-oficer*. Overigens is het niet onmogelijk dat de verkorting *under* voor een onderofficier of een onderbaas al in het Nederlands is gevormd; we spreken immers ook van *opper* voor *opperman* of *opperwachtmeester*. Wellicht zei men in het verleden bijvoorbeeld ‘vraag het maar aan de onder’. Het *WNT* vermeldt dit gebruik echter niet, misschien omdat het typische groepstaal zou zijn.

ontembaar

Een van de mooiste uitleenwoorden komt uit Azië: het is het Japanse woord *otenba*, dat teruggaat op het Nederlandse *ontembaar*. Verschillende correspondenten hebben op dit woord gewezen, en bijna allemaal stuurden ze commentaar mee: ‘Het wordt gebruikt als een meisje wat gemakkelijk in de omgang met mannen, “wild”, is.’ ‘Het betreft een vrouw die zich ongeremd, vrijpostig gedraagt.’ ‘Voor een vrouw die haar

mannelijke staat.’ Het wordt gebruikt voor een “tomboy”, een wilde meid.’ En tot slot: ‘Ik heb me laten vertellen dat de uitdrukking is overgenomen van de oude zeevaarders. Die namen soms hun vrouwen mee op de schepen en de Japanners vonden de dames brutaal en bemoeizuchtig. De zeelieden zouden gezegd hebben dat ze *ontembaar* (*otenba*) waren.’ Volgens de japanoloog Frits Vos is het niet honderd procent zeker dat het Nederlandse woord *ontembaar* de grondslag vormt van het Japanse *otenba*, maar een andere verklaring is tot op heden niet gevonden.

oom en andere verwantschapstermen

In het Indonesisch zijn verschillende Nederlandse verwantschapstermen overgenomen, die meestal tevens worden gebruikt als aanspreekvorm. Zo kent men het woord *oom* of *om* enerzijds als ‘broer van vader of moeder’ en anderzijds als enigszins familiale en intieme aanspreekvorm. Hetzelfde geldt voor de vrouwelijke tegenhanger *tante*, die gebruikt wordt ter aanduiding van de ‘zuster van vader of moeder’ en als aanspreekvorm. Koningin Juliana werd bij haar bezoek aan Indonesië in 1971 door de studenten met dit woord toegeroepen, en zelfs incidenteel aangesproken. *Om* heeft soms een wat lagere status: prostituees roepen zo hun klanten aan, vooral blanke.

Een informant bericht dat ook de Chinese bevolking op Midden-Java *oom* en *tante* gebruikt als aanspreektitel voor achtenswaardige ouderen – ‘net als in Zuid-Afrika’. In het Afrikaans worden *oom* en *tannie* inderdaad als aanspreekvorm gebruikt, veel vaker dan *meneer* en *mevrouw*. Bovendien zegt men in het Afrikaans zelden *u*, maar men geeft de voorkeur aan een omschrijving, zoals *ken oom hierdie plek?*, wat ongeveer betekent ‘(meneer,) kent u deze plaats?’ of *is tannie vanmiddag by die huis?* ‘(mevrouw,) bent u vanmiddag thuis?’ Dit gebruik van *oom* en *tante* als aanspreekvorm gaat terug op het oudere Nederlands (zie *mekaar*).

In de Molukken worden – net als in een groot deel van de Indonesische Archipel – *oom* en *tante* niet alleen als verwantschapsterm gebruikt, maar ook als algemene aanspreekvorm. Zo is het woord *om* in vrijwel de hele Molukken gebruikelijk als aanspreekvorm van en manier om te verwijzen naar volwassen mannen door onder anderen minderjarigen. In het Gimán, de taal die in de Noord-Molukken wordt gesproken (zie *belet*), heeft de term echter een beperktere betekenis, aldus de antropoloog Teljeur: ‘Het wordt alleen gebruikt als aanspreekvorm voor de broer van iemands moeder; gewoonlijk wordt trouwens het synoniem *bapa tua* gebruikt, dat uit het Indonesisch is overgeno-

men; het oorspronkelijke woord voor moeders broer is hier verdwenen.' Ook in het Papiaments zijn de Nederlandse woorden *oom* en *tante* geleend als verwantschapsterm en als aanspreektitel voor een oom of tante: op Curaçao zegt men *òm* of *òn*, afhankelijk van de beginletter van de daaropvolgende naam, bijvoorbeeld *Òm Amador* en *Òn Gachi*. Ook gebruikt men de vorm *òmpi*, die teruggaat op de Nederlandse verkleiningsvorm *oompje*: *Òmpi Elis*. Op Aruba gebruikt men de vorm *omo*. *Òm* en varianten worden niet voor 'meneer' in het algemeen gebruikt. *Tante* is geleend in de vorm *tanta*; deze vorm, maar ook de vormen *tantan*, *tan*, *tante* en *tanchi*, *tantanchi* (eigenlijk 'tantetje') worden gebruikt als roepnaam, soms ook wel voor een vrouwelijk niet-familielid.

In het Sranantongo wordt *omu* als verwantschapsterm gebruikt, en het is bovendien de algemeen gebruikelijke aanspreekvorm voor een Chinese winkelier die dagelijkse levensbehoeften verkoopt. Men spreekt over hem als *omu snesi* 'meneer Chinees'. *Tante* daarentegen is in het Sranantongo uitsluitend een verwantschapsterm.

De Nederlandse verwantschapstermen *oma* en *opa* worden in het Indonesisch zelden gebruikt voor 'grootmoeder' en 'grootvader', maar voornamelijk als aanspreekvorm tegenover een oudere. De etnomusicoloog Ernst Heins, die veldwerk heeft verricht op Java en Bali, schrijft:

De ouders van een goede Chinese kennis van mij in Solo sprak ik een jaar of dertig geleden heel comfortabel aan met *Oom* en *Tante*, en mijn kinderen zeiden *Opa* en *Oma* tegen ze. Zij spraken mijn vrouw en mij aan bij onze voornamen, zonder voorafgaande titel. Hetzelfde doet zich nu een generatie later weer precies zo voor. Het meest gebruikte, alledaagse keurig-neutrale, enigszins afstandelijke woord is *Bapak* of *Pak* (letterlijk 'vader') voor 'meneer' en *Ibu* of *Bu* (letterlijk 'moeder') voor 'mevrouw'.

Op dezelfde manier worden in het Sranantongo *owma* en *owpa* gebruikt. In het Papiaments daarentegen worden *oma* en *opa* (op Aruba *ompá*) alleen gebruikt voor 'grootmoeder' en 'grootvader', ook om deze personen mee aan te spreken.

In het Ambonees gebruikt men als aanspreekvorm voor een man van de generatie van iemands vader *fader*, van het Nederlandse *vader*; daarnaast worden, net als in het Indonesisch, *om*, *oma*, *opa* en *tante* gebruikt, afhankelijk van de leeftijd en het geslacht van de aangesprokene.

De benamingen *opa* en *oma* bestaan overigens in het Nederlands pas sinds de negentiende eeuw, althans in de geschreven taal. Het zijn verkortingen van *grootpa(pa)* en *grootma(ma)*, wat varianten zijn van *grootvader* en *grootmoeder*. De benamingen *grootvader* en *grootmoeder* ontstonden in het Nederlands omstreeks 1500; het waren leenvertalingen van het Franse *grand-père* en *grand-mère* die werden gevormd in kringen rond de adel. Daarnaast werden eind zestiende eeuw als gemeidelijke benamingen voor 'grootvader' en 'grootmoeder' *bestevader* of *bestevaar* en *bestemoeder* of *bestemoer* gebruikt. Ook deze woorden zijn leenvertalingen uit het Frans, namelijk van Frans *bon-papa* en *bon-maman*, waarmee grootouders werden aangesproken. Het Franse *bon* 'goed' werd echter in het Nederlands door de overtreffende trap *beste* weergegeven. Al deze benamingen ontstonden doordat het in de middeleeuwen gebruik werd om verwanten en vrienden beleefd aan te spreken met 'goede' of 'beste', vergelijk de tegenwoordig oubollige of ironische aanspreekvormen (*mijn*) *goede vriend*, *beste man*. Geleidelijk ging men in het Nederlands *bestevaar* gebruiken als een vertrouwelijk-eerbiedige naam voor een leider: de twee zeehelden Maarten Tromp en Michiel Adriaansz. de Ruyter kregen beiden van hun bemanningslieden de bijnaam en koosnaam *Bestevaar* 'grootvadertje'. *Bestemoer* werd op den duur verkort tot *bestje*, *besje* en dit werd en wordt voor 'oude vrouw' in het algemeen gebruikt – in tegenstelling tot *bestevaar* meestal als denigrerende benaming.

Terwijl in het Nederlands *bestevaar* en *bestemoer* geleidelijk zijn verdrongen door *grootmoeder* en *grootvader*, bleven *bestevaar* en *bestemoer* in het Deens en Noors voortleven. In het Deens werden de Nederlandse woorden geleend als *bedstefar* en *bedstemor* (het Deense *bedste* is 'beste'), in het Noors als *bestefar* en *bestemor*. De nieuwe aanspreekvorm voor grootouders, die begon in Frankrijk, is dus eerst door het Nederlands overgenomen en vandaar door het Deens en Noors. Misschien gold deze nieuwe aanspreekvorm als deftig of modieus. Inmiddels zijn *bedstefar/bedstemor* en *bestefar/bestemor* in het Deens en Noors de normale woorden voor 'opa' en 'oma' geworden.

Tot slot werden vroeger in het Indonesisch *sis*, *zus* en *sisye* (van Nederlands *zus*, *zusje*) gebruikt voor 'meijuffrouw': dit zei een mannelijke spreker als hij vriendelijk en met respect een meisje of vrouw van ongeveer zijn eigen leeftijd aansprak, en men gebruikte het tegen telefonistes en dergelijke. In de postkoloniale tijd is dit gebruik verdwenen. In plaats daarvan spreekt men tegenwoordig een telefoniste, winkeljuffrouw of jonge (ongetrouwde) vrouw aan met het Javaanse equivalent *mbak* 'jon-

gere zuster'. Wel is *sister*, *suster*, *zuster* nog steeds een aanspreekvorm voor een verpleegster of doktersassistente.

Het is grappig te zien dat de Nederlandse verwantschapstermen met name gebruikt worden in de intieme sfeer. Saillant detail is nog dat het Indonesische *tante girang* 'vrolijke tante' een algemeen bekende omschrijving is voor een dame uit de betere kringen die er graag diverse jonge minnaars op na houdt.

oranje → blauw.

over

Het Nederlandse woord *over* is door het Indonesisch geleend als *oper*: de Nederlandse *v* is vervangen door een *p* omdat de klank /v/ in het Indonesisch oorspronkelijk niet voorkwam. *Oper* is een werkwoord met de betekenis 'overspelen, overgeven' bij het voetballen, en 'overnemen' van een zaak. Men kan ook zeggen *mengoper bola* 'de bal overgeven' en *mengambil oper* 'een zaak overnemen'. 'Ter overname aangeboden', in advertenties, wordt *di oper kan*. Waarschijnlijk hebben de Indonesiërs de Nederlandse scheidbare werkwoorden leren kennen in verbindingen als *hij geeft de bal over*, *hij neemt de zaak over* en in deze verbindingen het woord *over* opgevat als het hele werkwoord. Dat is overigens niet gebeurd bij andere scheidbare werkwoorden, vergelijk *antré* 'aantreden', *inréyen* 'het inrijden van een auto' en *opsét* 'opzetten' (van dier). In 1906 vermeldde Prick van Wely voor het Ambonees een gedeeltelijke vertaling van het Nederlandse *overgeven*, namelijk *kasi over* 'overgeven, overdoen' (*kasi(h)* betekent 'geven'), met als voorbeelden: *dija kasi over kaparintahan* 'hij geeft het bestuur over' en *kasi over itoe par beta* 'geef mij dat over (namelijk voor de prijs waarvoor jij het gekocht hebt)'. Het Indonesische *oper* zou dus ook een verkorting kunnen zijn van een oudere vorm *kasih oper/over* – daarover bezitten we echter geen informatie.

In het Papiaments is het Nederlandse *over* geleend in vaste verbindingen zoals *bai over* 'overgaan naar een hogere klas' (*bai* betekent 'gaan') en *bai over pa* 'ertoe overgaan om'. Voorts is het Nederlandse *overlopen* geleend als *overlop*: *tualèt ta overlop* 'het toilet loopt over'. Het scheidbare Nederlandse werkwoord is in het Papiaments dus onscheidbaar geworden.

In het Sranantongo zijn *owferhor* 'overhoren' en *go owfer* 'overgaan' geleend uit het Nederlands, niet toevalligerwijs schooltermen, net als het Papiamentse *bai over* 'overgaan': omdat het onderwijs in Suriname

en op de Antillen in het Nederlands wordt gegeven, zijn er juist op dit terrein veel Nederlandse woorden geleend.

overall

Wigardus van Winschooten beschreef in zijn zeemanswoordenboek uit 1681 *overall* als volgt: 'dit is een scheepswoord en beteekend, dat ieder (geen uitgesonderd) te voorschijn moet koomen, roepende *overall!*', en Nicolaas Witsen schreef in zijn *Aeloude en hedendaegsche Scheeps-bouw en bestier* uit 1671: '*Overall!* uitroep waarmee de geheele scheepsbemanning gelast wordt aan dek te komen.' (In het Terschellingse dialect luidt 'overall' *oerol*, bekend uit de benaming voor het jaarlijkse Oerol Festival.) Het woord *overall* is overgenomen door het Russisch, aanvankelijk in de vorm *ovral*, momenteel veranderd in *avral*, met als betekenissen 'alle hens aan dek', 'werk waarbij alle manschappen met spoed aan dek moeten komen' en vandaar overdrachtelijk 'spoedwerk'. De vormverandering is te danken aan de Russische uitspraak: de klemtoon van het woord *ovral* lag op de laatste lettergreep, waardoor de begin-*o* volgens de normale uitspraakregels van het Russisch gereduceerd werd uitgesproken en ongeveer klonk als *a*: /avrál/. Omdat het woord mondeling werd overgenomen, ging men het op de klank schrijven als *avral*. Het woord is pas in 1803 aangetroffen in een Russisch woordenboek, maar het stamt ongetwijfeld uit de periode van Peter de Grote. Het is pas zo laat genoteerd, omdat het een spreektaalwoord is. Het Oekraïens, Wit-Russisch en Bulgaars hebben het woord overgenomen uit het Russisch.

De Oekraïense taalkundige Dovhopolyj is bezig met een uitgebreid onderzoek naar het gebruik van Nederlandse leenwoorden in het Russische Bargoens. Uit dit onderzoek blijkt dat zeer veel Nederlandse leenwoorden in het Bargoens een bijzondere betekenis hebben gekregen: dat geldt voor maar liefst tweehonderdvijftig Nederlandse leenwoorden of afleidingen daarvan. Het stilistische bereik van de Nederlandse omleningen in het Russisch is groot: van obscene tot pathetisch, en ook in het communistische jargon gaf men diverse Nederlandse leenwoorden nieuwe betekenissen. Het ruime gebruik van woorden van Nederlandse herkomst komt enerzijds doordat de overheid en het wetenschappelijke leven de militaire hiërarchie overnamen, inclusief de daarin gebruikelijke terminologie, anderzijds doordat het aantal personen dat maritieme termen gebruikte, erg groot was, aldus Dovhopolyj. Zo spraken omstreeks 1928 de bolsjewieken uit Archangelsk met hun naaste omgeving het dialect van Archangelsk, als zeelui gebruikten ze de maritieme vak-

taal, en met partijgenoten gebruikten ze een ideologisch gekleurde taal, waarin veelvuldig woorden uit de maritieme vaktaal een overdrachtelijke betekenis kregen. Dovichpolyj veronderstelt dat het aantal personen dat ten tijde van de Sovjet-Unie op een of andere manier met de (marine-, handels- of industrie)vloot was verbonden, aanzienlijk hoger was dan het huidige inwonertal van Nederland! Dit alles leidde ertoe dat een deel van de aan het Nederlands ontleende maritieme termen in het Russisch nieuwe betekenissen erbij kregen.

Dat geldt bijvoorbeeld voor *avral*, dat, als gezegd, teruggaat op het Nederlandse *overal*. In de Sovjettijd kreeg dit in de informele taal de betekenis ‘voorlichtingscampagne, politieke campagne’. Voor andere voorbeelden zie *rang* en *ruim*.

Ook het Noors heeft in de maritieme sfeer het Nederlandse *overal* geleend als *overalt*; het wordt onder andere gebruikt in de verbinding *lengde overalt* ‘over de hele lengte (van een schip)’.

P

pap

De taal Xhosa (ook wel isiXhosa genoemd) is een Bantoetaal. In het prachtige *Ethnologue: Languages of the world*, waarin informatie is te vinden over alle talen van de wereld (ook op internet: <http://www.ethnologue.com>), staat vermeld dat Xhosa voornamelijk wordt gesproken in het zuiden van Zuid-Afrika, en tevens in Botswana en Lesotho. In 1995 sprak 17,5 procent van de Zuid-Afrikaanse bevolking deze taal, 6.858.000 personen; het is de moedertaal van Nelson Mandela en de huidige president Thabo Mbeki. In totaal waren er in dat jaar 6.876.000 sprekers van het Xhosa in de wereld.

Omdat in Zuid-Afrika velen meer dan één taal spreken, en omdat het Afrikaans in het verleden invloedrijk is geweest, wekt het geen verbazing dat het Xhosa Afrikaanse leenwoorden heeft opgenomen, en daarmee indirect Nederlandse woorden; het Afrikaans is immers een dochters taal van het Nederlands en de woordenschat is voor een belangrijk deel op het Nederlands gebaseerd. Zo gaat bijvoorbeeld het Xhosa-woord *ipapa* terug op 'de pap'. De Nederlandse internet-encyclopedie *Wikipedia* geeft voorts (onder Xhosa) nog de volgende voorbeelden: *ihempe* 'het hemd' (Afrikaans *die hemp*), *ilokhwe* 'de rok' (Afrikaans *die rok*), *isilarha* 'de slager' (Afrikaans *die slagter*; de /ch/-klank wordt als *rh* geschreven), *itafile* 'de tafel' (Afrikaans *die tafel*), *itapile* 'de aardappel' (Afrikaans *die aartappel*), *ivasilaphu* 'de waslap' (Afrikaans *die waslap*), *torhu* 'toch' (Afrikaans *tog*), *ukudeka* 'dekken' (Afrikaans *dek*) en *ukulesa* 'lezen' (Afrikaans *lees*). De zinnen *Isilarha sideka itafile ngevasilaphu? Hayi torhu!* 'Heeft de slager de tafel gedekt met een waslap? Nee toch!', bestaan dan ook geheel uit woorden die teruggaan op het Nederlands, met uitzondering van *hayi* 'nee'!

Het Nederlands heeft het woord *pap* 'halfvloeibaar voedsel' in het verleden, in de Romeinse tijd, uit het Latijn geleend: op schrift is het in het Nederlands in de dertiende eeuw aangetroffen. Het woord is waarschijnlijk een klanknabootsing: het geeft de klank weer die kleine kinderen met hun lippen maken als ze halfvloeibaar voedsel tot zich nemen. Het Nederlandse woord *pap* is door meerdere talen geleend. Om te beginnen gaat het Engelse *pap* wellicht terug op het Nederlands

of Middelnederduits. De geleerden zijn het hier echter niet over eens: omdat het woord als gezegd een klanknabootsing is, bestaat de mogelijkheid dat het woord in de verschillende talen (vergelijk ook de Duitse vorm *Pappe*) onafhankelijk van elkaar is gevormd. Toch valt op dat het Engelse woord *pas* is gevonden vanaf de vijftiende eeuw, toen er veelvuldige contacten met het Nederlands en het Middelnederduits waren.

Zeker is wel dat het Nederlandse *pap* ontleend is door het Moluks (*pap*), het Japans (*pappu*), het Singalees (*pāppa*), het Sranantongo (*papa*) en het Papiaments (*papa*). In al deze talen betekent het 'halfvloeibaar voedsel', behalve in het Singalees, waar *pāppa* wordt gebruikt voor 'lijm, gemaakt van meel' – een betekenis die ook het Nederlandse *pap* bezit. In het Papiaments gebruikt men *papa* ook voor een slappeling: *e ta papa* is 'hij is een sul'.

Pas op!

Een woord dat in Afrika ruime verbreiding blijkt te hebben, is de waarschuwing *pas op!* Zo wordt *pasopo* gebruikt in Rwanda, een land waar men de Bantoetalen Kinyarwanda en Swahili spreekt. Iemand schrijft:

Mijn vrouw komt uit Rwanda, en ze vertelt dat iedereen daar de term *pas op* kent. Rwanda is decennialang door België bestuurd. Ook na de onafhankelijkheid in 1962 waren er nog veel Belgische ontwikkelingswerkers actief. *Pas op* is ook voor veel Franstalige Belgen (onder andere Brusselaars) geen onbekende uitdrukking.

Het overnemen van dit Nederlandse woord is overigens opmerkelijk, omdat de bestuurstaal in de Belgische koloniën Frans en niet Nederlands was. Een chef technische dienst heeft *pasopo* ook in de voormalige Belgische kolonie Kongo gehoord; hier worden de Bantoetalen Lingala en Swahili gesproken. Maar deze zelfde chef heeft het woord tevens in het veel noordelijker gelegen Tsjaad gehoord (ook hier wordt Swahili gesproken). Hij voegt hieraan toe:

Gewoonlijk is de bevolking flegmatiek en men waarschuwt zelden voor gevaarlijke situaties (die de meeste mensen, behalve hoogopgeleiden, trouwens zelden herkennen). Ik hoorde *pasopo* van mijn werknemers, en zag het bij een grensovergang, naar Uganda en Kameroen, ook op een bord staan (veronderstelde eerst dat mijn waarschuwing verbasterd werd).

Ook in Zambia, waar eveneens Bantoetalen worden gesproken, hebben

twee inzenders herhaaldelijk *pasop(o)!* gehoord, bijvoorbeeld van kinderen op straat. Een informant vertelt:

Men riep het als waarschuwing wanneer bijvoorbeeld een slang of gemene hond werd gesignaleerd. De betrokkenen spraken verder geen Nederlands of Engels maar *pasop!* was duidelijk hoorbaar. Onze hulp in de huishouding legde uit dat het ‘be careful’ betekende. Waarschijnlijk toch via Zuid-Afrika erin geslopen, maar bijzonder omdat van invloed daarvan verder erg weinig te merken is.

Een andere informant specificert: ‘Het woord is overgenomen uit het (verre) Zuid-Afrika in de periode tussen 1915 en 1940.’ *Pasopo* betekent ook: ‘ik waarschuw je voor de laatste maal!’ Inderdaad is *pasop* een veelgebruikt woord in het Afrikaans, de taal van Zuid-Afrika: ‘jy moet pasop, hoor!’ Dit Afrikaanse *pasop* is in de vorm *bassopa!* ook terechtgekomen in de lokale talen van Zuid-Mozambique, zoals de Bantoetalen Shona en Ronga, zo bericht een expat:

Mijnwerkers uit Mozambique maakten in de mijnen in Zuid-Afrika voor het eerst kennis met de Nederlandse term. *Bassopa!* is ‘pas op!, van anderen!’ Deze mijnwerkers gaan al honderd jaar naar Zuid-Afrikaanse mijnen.

Genoemde expat heeft het woord van collega’s op het werk gehoord, maar vond het ook in de schrijftaal. Hij voegt eraan toe: ‘Ongetwijfeld komen deze woorden ook voor in Zimbabwe, Swaziland, Botswana en Lesotho, landen die ook veel mijnwerkers hebben geleverd aan de Zuid-Afrikaanse mijnen.’

Zijn veronderstelling over Zimbabwe wordt door een andere inzender bevestigd. Deze heeft als zendeling/ontwikkelingswerker gewerkt in Nkayi in Zimbabwe. Men spreekt daar IsiNdebele, een Zoeloe-taal: “‘Pas op’ werd eens gebruikt om een vrouw te waarschuwen die in het water dreigde te vallen.’

Kennelijk is het Nederlandse *pas op* via twee wegen bekend geworden in Afrika: enerzijds via de Belgische koloniën en anderzijds via het Afrikaans. Met als gevolg dat Nederlanders en Vlamingen hier overal, behalve in de noordelijke, Arabisch-sprekende landen, anderen in hun moedertaal kunnen waarschuwen voor gevaar.

pispot

Sinds de middeleeuwen was het gebruik van een *pispot* normaal. Nederlanders namen de *pispot* mee naar de landen waar zij zich tijdelijk vestigden. Hierdoor kent het Sranantongo de *pispatu* en het Indonesisch de *pispot* voor 'kamerpot'. Verschillende informanten wijzen er echter op dat het woord *pispot* in het Indonesisch een nieuwe betekenis erbij heeft gekregen. Een lezer schrijft dat hij *pispot* is tegengekomen in de betekenis 'oliespuit', een ander heeft langs de weg *pispot* gelezen in de betekenis 'olie verversen' (in het Indonesisch is vaak geen verschil te zien tussen zelfstandige naamwoorden en werkwoorden). Dat het bakje voor de oude olie (die daar met een straaltje in loopt uit een plastic buisje uit de motor) *pispot* heet, is vanwege de vormgelijkenis.

plee → **kakhuis**.

poes

Toen Nederlanders begin zeventiende eeuw naar de oostkust van Amerika trokken, kwamen zij in contact met de indianen die er al woonden, met name langs de rivieren Hudson, Mohawk, Delaware en Housatonic in de huidige staten New York, New Jersey, Delaware en Connecticut. Omstreeks 1600 waren de Nederlanders aan de kust belangrijke handelaren, met wie de indianen graag producten uitwisselden. Voor het drijven van handel was enige elementaire kennis van de taal van de ander nodig, en de indianen leerden dan ook diverse Nederlandse woorden, die zij als leenwoorden opnamen in hun taal. De taalkundige Peter Bakker heeft een inventarisatie gemaakt van de Nederlandse leenwoorden in Noord-Amerikaanse indianentalen. Overigens bestaan alleen het Munsee Delaware en het Mohawk nog; de andere indianentalen waarmee de Nederlanders contact hadden, zijn inmiddels verdwenen.

Interessant is dat alle indianentalen waarvan bekend is dat zij Nederlandse leenwoorden hebben opgenomen, het Nederlandse woord *poes* kennen: in het zogenoemde Loup kende men *puspus*, wat duidelijk de Nederlandse roepnaam *poespoes* is. In het Mahican kende men *póschees*, *poschéh*, teruggaand op 'poesje', in het Munsee Delaware was *pó:šiš* bekend (uitgesproken met een lange /o/), en in het Mohawk ten slotte kende men *takús*, waarin de *p-*, die in die taal onbekend is, vervangen is door *k*; het element *ta-* is een voorvoegsel. Het is begrijpelijk dat de indianen het woord *poes* voor een bij hen tot dan toe onbekend dier hebben overgenomen, maar wat mij verraste was dat de Nederlanders

kennelijk onmiddellijk hun poezen meenamen op de lange zeetochten naar een nieuw continent, ongetwijfeld als muizenvangers.

Het woord *poes* is relatief jong in het Nederlands: het wordt op schrift pas sinds 1561 vermeld, hoewel het waarschijnlijk wat ouder zal zijn. Het woord is klanknabootsend gevormd, naast de vorm *puus*, *puis*; daarbij is het dier ofwel genoemd naar de lokroep van de mens (*psss*, *psss*), ofwel naar het geluid dat het dier produceert als het blaast. Het Nederlandse woord is verwant met het Middelnederduitse *pus*. Kennelijk hadden de bewoners van de Lage Landen al eerder hun katten en de liefkozende benaming hiervoor meegenomen naar andere landen, want het Engelse *puss* gaat waarschijnlijk terug op het Nederlandse *poes*. In het Engels komt *puss* pas sinds de zestiende eeuw voor, juist in de periode dat er veel Nederlandse en Vlaamse handelslieden naar Engeland trokken, met medeneming van allerlei nieuwe technieken (waardoor het Engels veel Nederlandse leenwoorden overnam, zie *zwengel*). Omstreeks 1530 is sprake van ‘pus my cat’, en in 1565 van ‘Pusse pusse, where art thou’. In het Engels wordt *puss* vooral gebruikt als roepnaam, niet als algemene naam voor de kat. Omdat het woord in het Engels eerder wordt vermeld dan in het Nederlands, vermoed ik dat het woord in het Nederlands ouder moet zijn dan 1561. Anderzijds zijn niet alle bronnen er zeker van dat het Engelse woord ontleend is aan het Nederlands. In het Noors en Deens is *pus* (ook in *kattepus* en *pussekat*) geleend uit het Middelnederduits of het Nederlands.

De Nederlanders namen hun poezen natuurlijk niet alleen mee naar Noord-Amerika, maar ook naar de andere nieuwe continenten waarheen zij in de zeventiende eeuw trokken. Ook hier werd het Nederlandse woord geleend: in het Sranantongo noemt men een poes *pus-pusi* (of is dit uit het Engels, dus indirect geleend?); ook *mispoes* is hier geleend, als *mawpusi*! In het Papiaments van de Nederlandse Antillen kent men *pushi*. Tot slot is het Nederlandse *poes* in Azië bekend geworden: in het Indonesisch is *pus* of *pus-pus* geleend als lokroep voor een kat. In het Singalees kent men *pūs*; dit kan ook ontleend zijn aan het Engels, omdat de Engelsen vanaf 1796 de heerschappij over Sri Lanka van de Nederlanders overnamen – het woord is dan indirect aan het Nederlands ontleend.

Mede dankzij de Nederlanders hebben katten – en hun loknaam – dus vele landen en werelddelen veroverd.

poffertjes → broeder.

polder

Een *polder* is een door waterscheidingen begrensd stuk land waarin de waterstand kan worden beheerst door bemaling, wat vroeger met molens gebeurde. In 1407 werd de eerste poldermolen in de Lage Landen neergezet: een windmolen die voor bemaling gebruikt werd in de laaggelegen kustgebieden. Maar het woord *polder* is al ouder: in een goederenregister van het Noord-Hollandse klooster Egmond, dat tussen 1130 en 1161 in het Latijn is geschreven, is sprake van ‘unum hond in polre’ (‘hond’ was een bepaalde landmaat). Het woord kwam later ook voor in de modern-Latijnse vormen *polra*, *polrum*. Dat bewijst dat er in het Latijn geen equivalent bestond.

De oudste Nederlandse vorm was *polre*. Tussen een *l* en een hierop volgende *r* werd vroeger dikwijls een *d* toegevoegd, en de *r* werd uitgesproken als /er/, waardoor *pol(le)re* veranderde in *polder*. Deze nieuwe vorm was namelijk makkelijker uit te spreken. Dezelfde verandering heeft bijvoorbeeld plaatsgevonden in *daalder*, *kelder* en *zolder*.

Het *WNT* veronderstelt dat het woord *polder* is afgeleid van *pol* met hetzelfde achtervoegsel dat we vinden in *kladder* (naast *klad*) en *klodder* (naast *klodde*). De oorspronkelijke betekenis van *polder* moet dan (net als van *pol*) zijn geweest: stuk land dat zich boven zijn omgeving verheft; vervolgens: stuk land dat om zijn hoger niveau werd omgeven door dijken of kaden, om het tegen mogelijke overstromingen van zee- of binnenwater te beveiligen. De geschiedenis steunt deze opvatting, aldus het *WNT*, want volgens A.A. Beekman in *Nederland als Polderland* ‘zijn de bedijkingen aan de zee of de benedenrivieren de oudste soort van polders geweest, en, naar men weet, worden (en werden) die eerst dan aangelegd, wanneer de grond een voldoende hoogte boven den normalen vloedstand heeft. Ook zijn de eerste binnendijsche polders gemaakt van die stukken land die in den lagen, moerassigen grond het hoogst lagen. Dat later ook meren en uitgeveende plassen, na te zijn drooggemalen, polders zijn genoemd, terwijl de bodem daarvan toch vaak zeer diep ligt, doet aan de etymologie niets af: die benaming berust op een overdracht der betekenis, waarbij het oorspronkelijke begrip verloren is gegaan.’

De bewoners van de Lage Landen waren de eersten in de wereld die zich bezighielden met het inpolderen van land. Als gevolg hiervan is het woord *polder* in vele talen overgenomen. In het Frans komt het woord in de dertiende eeuw voor als *polre*, in 1835 als *poldre* en sinds

1835 als *le polder*. In het Italiaans is in 1640 *poldro* genoteerd en in 1838 *polder*. Hieruit blijkt dat het woord in het Frans en Italiaans tweemaal is geleend. In het Engels bestaat *polder* sinds 1604, in het Duits sinds begin achttiende eeuw. Waarschijnlijk via het Frans is het woord in het Portugees beland als *pôlder* (sinds 1899). Ook in andere Europese talen is het woord geleend, vergelijk Baskisch, Bulgaars, Deens, Ests, Hongaars, Kroatisch, Noors, Pools, Roemeens, Servisch, Sloveens, Spaans, Tsjechisch, Zweeds (de laatste taal sinds 1863) *polder*, Russisch *polder*, Lets *polderis*, Litouws *pôlderis*, Fins *polderi* en Grieks *polnter*. Het Macedonisch heeft het woord alleen als meervoud geleend: *polderi*. Een student Spaans aan de universiteit van Santander merkt op: 'In het Spaans wordt *el polder* uitgesproken met de klemtoon op de eerste lettergreep; Spaanse woorden die eindigen op *-r* hebben normaal de klemtoon op de laatste lettergreep. Het meervoud luidt *los polders*.' Het woord wordt dan ook in het Spaans vaak gespeld als *pôlder*.

De Nederlanders hebben het woord ook buiten het Europese continent bekendgemaakt. In het Japans kent men *porudâ*, dat door professor Frits Vos in 1963 als het meest recente Nederlandse leenwoord werd beschouwd (inmiddels ingehaald door in ieder geval *klapschaats*). In het Indonesisch, Sranantongo en Papiaments is het Nederlandse woord *polder* ongewijzigd overgenomen.

Overigens merkt Peter Starman, gepensioneerd universiteitsdocent voor Nederlandse taal en cultuur te Helsinki, over het Finse *polderi* op:

De meeste Finnen weten niet wat ze met het woord aan moeten, want ze kennen het niet in de juiste betekenis. Dus veelgebruikt wordt het niet zo, maar voorkomen doet het toch wel in geschriften, discussies of gesprekken, die zich met 'De Lage Landen aan de zee' bezighouden.

Die opmerking zal waarschijnlijk voor meer talen gelden. Dat neemt niet weg dat het Nederlandse begrip *polder* in het grootste gedeelte van de wereld bekend is.

potjevlees

Een informant wijst erop dat in Noord-Frankrijk en Picardië het Vlaamse *potjevleesch* bekend is. Hierover heeft de specialist op het gebied van het Frans-Vlaams, Hugo Ryckeboer, het volgende geschreven:

Overal in de Westhoek van Veurne tot Ieper, over Belle, Hazebroek en Duinkerke wordt de zomertoerist in elk restaurant *potjevlees(ch)* geserveerd. In Frankrijk kan men soms vreemde spellingen ontmoeten, zoals *potchevlesh*. Dat wijst er o.m. op hoezeer de Frans-Vlamingen van de Nederlandse standaardtaal en een traditionele spelling vervreemd zijn geraakt. *Potjevlees* is een koude vleesschotel, bestaande uit een mengsel van gebraden kippen-, konijnen- en soms ook varkens- of kalfsvlees, opgelegd in gelatine en azijn en vermengd met verschillende kruiden en laurierbladen. Het is een typisch streekgerecht dat vroeger op de hoeven tijdens de oogsttijd werd geserveerd aan de veldwerkers. Met deze bereiding en bewaring van het vlees in een aarden pot – vandaar de benaming – kon men vermijden om in de warme dagen overdag vuur te moeten maken ter bereiding van een vleesgerecht. Toen dat ongemak door de invoering van het gasfornuis of het elektrische fornuis wegviel, werd het potjevlees een lekkernij voor de feesttafel en een attractie op het restaurantmenu.

Op internet zijn inderdaad een groot aantal spellingen in het Frans te vinden, zoals *potjevleisch*, *potjesvlees* en *potjesvleesch*. Het wordt als regionale specialiteit (uit grootmoeders tijd) aanbevolen in vele Noord-Franse restaurants, en de receptuur krijgt ruim aandacht.

p

Q

quitte

Het Nederlands kent weinig woorden die met een *q* beginnen, en dat zijn allemaal leenwoorden. Daardoor is het aantal Nederlandse uitleenwoorden met *q*- verwaarloosbaar klein, en bovendien is het niet altijd zeker of een vreemde taal ze heeft ontleend via het Nederlands of direct uit de oorspronkelijke brontaal. Potentiële Nederlandse uitleenwoorden met *q*- komen slechts voor in de gebieden waar het Nederlands bestuurstaal is geweest of is. Zo komt in het Sranantongo het woord *kit* 'quitte' voor. Het Sranantongo is een creooltaal die is gebaseerd op het Engels; het is dan ook niet uitgesloten dat Sranantongo *kit* teruggaat op Engels *quits*, maar gezien het ontbreken van de slot-*s* is Nederlandse herkomst aannemelijk. Ook het Papiamentse *kit* zal waarschijnlijk op het Nederlandse woord teruggaan: *ta kit* betekent 'quitte zijn'. In het Indonesisch komt *quitte* voor zover mij bekend niet voor; Nederlandse uitleenwoorden met een *q*- in deze taal zijn bijvoorbeeld *quarantaine*, *quasi* en *quota*, in het Indonesisch gespeld als *karantine*, *kuasi* en *kwota*.

R

ra

Het rondhout dat dwars voor een mast of steng wordt opgehangen en dient om er een vierkant zeil aan vast te maken, heet een *ra*. Het woord komt ook in andere Germaanse talen voor en gaat terug op een Germaanse grondvorm die in het algemeen ‘stang’ betekende. Het Nederlandse woord is geleend in alle Baltische talen: in het Lets als *rāja*, in het Litouws als *rėja* en in het Ests als *raa*. Het is helemaal niet vreemd dat er Nederlandse woorden zijn overgenomen door de Baltische talen, want in de middeleeuwen heeft de Oostzee, onder andere door de Hanze, een belangrijke functie vervuld als waterwegverbinding tussen de omliggende landen; de Oostzeehandel was voor de Lage Landen in de zestiende en zeventiende eeuw van groot belang. De Litouwse taalkundige Aušra Trumpickaitė heeft een artikel geschreven over de Nederlandse maritieme termen die zijn geleend door het Lets, Litouws en Ests. Zij vermeldt tweeënveertig woorden, die veelal in alle drie de Baltische talen zijn geleend, waaronder *ra*. Een ander voorbeeld is *luik*, zie aldaar. Wel geldt voor alle door haar genoemde woorden dat ze eveneens in het Russisch zijn geleend, zodat ook dit de bron zou kunnen zijn van de Baltische woorden. Jammer genoeg bestaan er voor de Baltische talen nog geen woordenboeken waarin de oudste vermeldingen van de woorden zijn opgenomen, zodat niet uit te maken valt in welke periode de woorden zijn geleend.

In het geval van *ra* heeft het Russisch echter een Nederlandse nevenvorm geleend, namelijk *ree*. De vorm *ree* was in het Nederlands tot in de achttiende eeuw zeer gebruikelijk; het was de Hollandse, Zeeuwse en West-Vlaamse vorm van *ra*. De vorm *ree* is door het Russisch geleend als *rej* of *reja*. In de periode van Peter de Grote gebruikte men in het Russisch ook de vorm *ra*, maar die is inmiddels verouderd geraakt en vervangen door *rej*. Dit *rej* komt in een groot aantal samenstellingen voor, onder andere in *fokarej* ‘fokkenra’, *grotarej* ‘grote ra’, *beginrej* ‘beginnenra’, *marsarej* ‘marsenra’ en *bramrej* ‘bramra’. Ook het Pools kent de vorm *reja*.

Gezien de Russische vorm *rej* lijkt het waarschijnlijk dat het Letse *rāja* en het Estse *raa* rechtstreeks zijn geleend uit het Nederlands, terwijl

het Litouwse *rėja* ofwel ontleend is aan het Nederlandse *ree* ofwel via het Russische *rej* is geleend.

rang

Ook bij andere trefwoorden komt ter sprake dat de Russische tsaar Peter de Grote een belangrijke rol speelde voor de overname van Nederlandse leenwoorden in het Russisch. De tsaar wilde 'prorubit' okno v Jevropu' (letterlijk: een raam naar Europa uithakken). Toen Peter eind zeventiende eeuw in Nederland verbleef, ontmoette hij Cornelis Cruys, een Nederlandse zeeman van Noorse afkomst die op dat moment in dienst was van de Amsterdamse Admiraliteit als equipagemeester. Peter benoemde Cruys tot vice-admiraal van de Zwarte Zeevloot en de Oostzeevloot. Nog steeds staat op de Russische admiraalsvlag een kruis! Dankzij Cruys kwamen er veel Nederlandse marineofficieren naar Rusland. Cruys ontwierp in 1698 een Zeereglement in het Nederlands en het Russisch, dat Peter de Grote in 1720 liet verschijnen in een tweetaalige uitgave. Het reglement bleef tot 1797 van kracht, en de vele herdrukken ervan bleven tweetalig Russisch en Nederlands. In dit reglement, en in de scheepvaart in het algemeen, speelde het begrip *rang* een belangrijke rol, in de betekenis 'rangorde, klasse, afdeling, categorie'. Dit woord is dan ook overgenomen in het Russisch, net als het Nederlandse woord *tabel* 'lijst, register, opsomming'. Op 1 februari 1721 ondertekende Peter de Grote namelijk de zogenoemde *tabel' o rangach* 'rangentabel', waarop de veertien rangen in het leger, op de vloot en in het civiele leven stonden; dit overzicht werd uitgevaardigd op 24 januari 1722 en bleef, met wijzigingen, tot aan de Revolutie in 1917 van kracht. Als zesde en zevende rang op de vloot stonden vermeld *kapitan pervogo ranga* (kapitein van de eerste rang) en *kapitan vtorogo ranga* (kapitein van de tweede rang).

Uit het Russisch is *rang* overgenomen door het Oekraïens, Wit-Russisch en Bulgaars. Het woord komt ook voor in andere Slavische talen, zoals het Kroatisch, Macedonisch, Servisch en Pools, maar zal daar zijn geleend uit het Duits of Frans.

Het woord *tabel'* heeft in de Russische dieventaal een bijzondere betekenis gekregen, zo blijkt uit onderzoek van Dovichpolyj (zie ook *overal*), namelijk 'tijdens een inbraak gestolen goederen'. De afleiding *tabel'nyj* wordt in de dieventaal gebruikt voor 'eerlijk', en *tabla* heeft in jongerentaal de betekenis 'gezicht' gekregen.

rijsttafel

Het woord *rijsttafel* heeft een interessante geschiedenis. Onder de Nederlanders in Indonesië bestond de gewoonte om tussen de middag een maaltijd te nuttigen die bestond uit rijst als hoofdgerecht met vele bijgerechten; de rest van de bevolking at drie keer per dag een eenvoudige rijstmaaltijd met weinig of geen bijgerechten. De Nederlanders gaven deze hoofdmaaltijd de naam *rijsttafel*. Die benaming is vervolgens overgenomen in het Indonesisch. Ook andere talen hebben het Nederlandse woord geleend, bijvoorbeeld het Engels: ‘Het was bizar dit Nederlandse woord tegen te komen op de menukaart tegen de gevel van een Londens restaurant,’ zo bericht iemand, terwijl een ander schrijft: ‘Ik heb het gelezen op de menukaart van een Aziatisch restaurant in Darwin, Australië.’

Voor Engelstalige spellers blijkt *rijsttafel* te zijn wat het *przewalski-paard* voor ons is. De Scripps National Spelling Bee, de Amerikaanse versie van het Groot Dictee, voor kinderen onder de zestien jaar, bevatte in 2004 het woord *rijsttafel* (‘Yes, it’s a real word, not a Scrabble accident,’ aldus *The Charlotte Observer*). De spelling hiervan bracht de deelnemers in grote verlegenheid, of zoals een andere krant opmerkte: ‘“Rijsttafel” might be a delicious Indonesian dinner, but on Tuesday it upset the stomachs of the 275 youngsters attempting to spell it correctly.’ Ook voor Nederlanders levert de spelling van het woord overigens problemen op: een veel gemaakte fout, honderden malen op internet te vinden, is de spelling *rijstafel*.

Samen met de *rijsttafel* verbreidden de Nederlanders ook enkele Indonesische specialiteiten, met hun Indonesische naam. Zo schrijft een expat, woonachtig in Houston, Texas, Verenigde Staten:

Men kan vandaag de dag hier in iedere normale supermarkt een hele rij potjes met het etiket *sambal oelek* aantreffen. *Sambal oelek* is uiteraard een Indonesisch (Maleis) woord, maar het is door de Indische Nederlanders naar de Verenigde Staten geïmporteerd. Ik ben het al tegengekomen direct nadat ik hiernaartoe emigreerde in 1992. Naar mijn mening hebben de Indische Nederlanders in de jaren vijftig en zestig, toen het gros zich in Californië vestigde, verschillende Indische artikelen geïmporteerd.

Uit de spelling *oe* in plaats van *u* blijkt dat het woord in de oude spelling is overgenomen; tegenwoordig spelt men in het Indonesisch *sambal ulek*. Ook in het Nederlands vindt men bijna altijd de oude spelling

sambal oelek. Het product is, zo blijkt uit internet, in meerdere landen bekend, bijvoorbeeld in het Frans en Spaans, maar dan met de spelling *ulek* die waarschijnlijk bewijst dat het woord in die talen rechtstreeks uit het Indonesisch is geleend en niet via het Nederlands.

rollator

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw verkocht de Engelse firma Zimmer een looprekje (in het Engels *a wheeled walker*), onder de naam *Zimmer frame* of *Zimmer walking frame*. Op een bepaald moment werden hier wielrijes onder gezet, waardoor men het rekje kon voortrollen. Het rolrekje kreeg nu de naam *rollator*. Maar in welk land ontstond die naam? Volgens Ronald Keuning, directeur van Premis Medical, een Nederlandse fabrikant van medische hulpmiddelen, stamt deze naam uit het Engels. *Rollator* is dan gevormd van het Engelse *to roll* 'rollen' met het Latijnse achtervoegsel *-ator* waarmee zaaknamen worden gevormd die betekenen: instrument waarmee de in het grondwoord bedoelde handeling wordt verricht, vergelijk *condensator*, *perforator*, *stabilisator*.

Keuning constateerde eind jaren zeventig, begin jaren tachtig dat er behoefte was aan beter materiaal, sterker, goedkoper en vooral: geschikt voor dagelijks gebruik. Want tot dat moment werden de loop- en rolrekjes vrijwel uitsluitend gebruikt in ziekenhuizen en verzorgingstehuizen en hadden daardoor een ziekenhuisachtige uitstraling. Keunings firma Premis Medical ging uit van de bestaande ontwerpen en, volgens Keuning, van de bestaande naam *rollator*, en ontwikkelde de Provo rollator, een blauw rolrek met remmen, parkeerrem, zitje, dienblad, stokkenbak en mand. Het nieuwe ontwerp zag in 1986 het licht. Daarmee was de moderne rollator geboren. Sindsdien is het ontwerp verfijnd, en door ouderen omarmd als een handig hulpmiddel. Op de website van het bedrijf wordt vermeld:

Sinds de introductie van de eerste generatie Provo rollators in 1986, is de Provo rollator een niet meer weg te denken hulpmiddel in Europa, Canada en de us, met honderduizenden tevreden gebruikers.

Helaas kan ik nergens bevestiging vinden dat het woord *rollator* in het Engels al bestond voor de Nederlandse vinding. Volgens de Duitse *Wikipedia* (een vrij beschikbare encyclopedie op internet) werd in Zweden begin jaren tachtig een soort rollator met wielen ontwikkeld voor het gebruik in ziekenhuizen en verzorgingstehuizen. Het Zweedse *Nationalencyklopedins ordbok* vermeldt dat *rollator*, *rullator* sinds 1985 in het

Zweeds bekend is en dat de vorming gebaseerd is op het modern Latijn of het Engels – het normale woord voor ‘rollen’ in het Zweeds is *rulla*. Wellicht is het woord *rollator* dus niet in het Engels maar in het Zweeds gevormd.

Hoe het ook zij: het Nederlandse ontwerp van de firma Premis Medical werd naar een groot aantal landen uitgevoerd, en de naam *rollator* werd ook elders een begrip. Gezien de vooraanstaande positie van Nederland in de rollatorindustrie lijkt het waarschijnlijk dat het woord *rollator* door de meeste andere talen is overgenomen uit het Nederlands. Zo zal in het Frans en Duits – en waarschijnlijk in nog veel meer talen – de *rollator* als zaak en naam ontleend zijn aan het Nederlands: uit de beschrijvingen op internet blijkt namelijk telkens dat het om het bekende blauwe rolrek gaat.

Terwijl in Nederland de *rollator* vanaf 1986 algemeen bekend is, lijkt hij in het Engels – waar de naam naar verluidt ontstaan zou zijn – pas later verbreid te zijn. In papieren woordenboeken is het woord niet te vinden. Wel is het opgenomen in het internetwoordenboek ‘Double-Tongued Word Wrestler Dictionary: a growing dictionary of old and new words from the fringes of English’ – een woordenboek dus met oude en nieuwe woorden die niet tot de algemene woordenschat van het Engels behoren. Het trefwoord *rollator* is in 2004 in dit woordenboek beschreven. Het oudste citaat dateert van 1996: ‘Therapy staff taught him how to use a rollator walker.’ Het volgende citaat, uit 1998, spreekt van ‘a so-called rollator’. Het laatste citaat, uit 2004, vertelt hoe iemand een ander verrast ‘with a device she mistakenly believed to be a wheelchair. In fact, it is something called a “rollator”, or a wheeled walker.’ Uit deze citaten blijkt wel dat het woord in het Engels nog steeds erg onbekend is. Als het woord inderdaad in die taal is bedacht, dan is het lange tijd uitsluitend in medische kringen bekend geweest. Pas sinds de uitvinding van de Nederlandse variant is de *rollator* populair geworden en in bredere kringen bekend. Toen pas heeft de naam zich uitgebreid, en wel als aanduiding van het Nederlandse product. In die zin is het woord dan óók in het Engels een Nederlands leenwoord: als er voordien al een woord *rollator* in het Engels bestond, dan duidde dit in ieder geval een ánder loophulpmiddel aan.

rolmops → haring.

roze → blauw.

rugzak

Het is me gebleken dat veel mensen denken dat het Nederlandse woord *rugzak* ten grondslag ligt aan het Duitse *Rucksack*, het Engelse en Franse *rucksack*, het Kroatische, Macedonische, Servische, Slowaakse en Tsjechische *ruksak*, het Russische *rjukzak*, het Roemeense *rucsac* en het Japanse *ryukkusaku*. Toch is dat onjuist. Het woord is in de zestiende eeuw in Zwitserland gevormd als *ruggsack*: het beklimmen van de Alpen wordt een stuk gemakkelijker als men een last in een zak op de rug draagt. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw drong het woord door in het Hoogduits, waarschijnlijk omdat in die periode het wandelen onder het zingen van opgewekte liederen gecultiveerd werd, resulterend in de in 1901 opgerichte beweging 'Der Wandervogel'. Het woord werd gedeeltelijk aangepast aan het Hoogduits: het werd veranderd in *Rucksack*, met *Ruck-* in plaats van *rugg-*. Het Hoogduitse woord voor 'rug' is echter *Rücken* met umlaut – uit het ontbreken van de umlaut blijkt dat het woord aanvankelijk een dialectwoord is geweest.

Uit het feit dat het eerste deel van het woord in alle talen wordt geschreven met een /k/-klank, blijkt dat het Duits en niet het Nederlands eraan ten grondslag ligt. In het Nederlands is het Duitse woord *Rucksack* namelijk aan de eigen taal aangepast, vandaar *rugzak* met een *g*. In sommige talen zal het woord niet rechtstreeks aan het Duits zijn ontleend, maar via het Engels: dat geldt bijvoorbeeld voor de Japanse vorm, want het Japans heeft veel Engelse woorden overgenomen en nauwelijks Duitse. Het eerste deel van het Deense *rygsaek*, het Noorse *ryggsekk* en het Zweedse *ryggsäck* heeft weliswaar een /g/-klank, maar ook deze vormen zijn ontstaan onder invloed van het Duits: in de periode dat zij zijn overgenomen of gebruikelijk zijn geworden – de negentiende eeuw –, stonden Deens, Noors en Zweeds onder sterke Duitse invloed, niet onder invloed van het Nederlands: de /g/-klank is verklaarbaar door het feit dat het Duitse woord voor 'rug' (net als dat voor 'zak') letterlijk is vertaald in de Deense, Noorse en Zweedse variant, precies zoals ook het Nederlandse *rugzak* een vertaling van het Duitse woord is. Overigens is het Zweedse woord al in de achttiende eeuw vermeld.

Alleen de Afrikaanse vorm *rugsak* gaat terug op het Nederlands. Het is een latere ontlening; het woord is niet meegenomen met de eerste Nederlandse kolonisten naar Zuid-Afrika, want in de zeventiende eeuw waren zaak en naam in het Nederlands nog niet bekend: *rugzak* komt pas sinds eind negentiende eeuw in het Nederlands voor.

ruim

Een van de vele Nederlandse scheepstermen die het Russisch heeft overgenomen, is *ruim* 'inwendige ruimte onder het (onderste) dek, binnenste gedeelte van een schip'. De ontlening is mondeling gegaan, via de spreektaal. Het woord wordt in het Nederlands altijd voorafgegaan door het lidwoord 't, en de Russen vatten dit op als onderdeel van het woord: vandaar dat het ruim in het Russisch *trjum* heet. In het verleden kende men ook *rjujm*, zonder lidwoord, en *intrjum* 'in het ruim'. Uit het Russisch is *trjum* overgenomen door het Bulgaars en Oekraïens. In het Russische criminele jargon heeft *trjum* de betekenis 'gevangenis' gekregen.

S

schaats

De Lage Landen staan bekend om hun schaatstraditie en ijspret, en op vijftiende- en zestiende-eeuwse schilderijen staan dan ook veelvuldig schaatsende personen afgebeeld. Daarom zijn mensen vaak verbaasd wanneer zij horen dat het woord *schaats* van oorsprong een Noord-Frans, Picardisch leenwoord is, in het Nederlands bekend sinds 1567. Het woord gaat terug op de Noord-Franse variant van het Standaardfranse *échasse*, dat echter ‘stelt’ betekent en niet ‘schaats’ (een schaats heet in het Frans *patin*). In het Nederlands had *schaats* ook korte tijd de betekenis ‘stelt’, maar al spoedig ging men er de ijzeren voetsteun mee aanduiden waarmee men over het ijs gleed – een dergelijke voetsteun vormde immers een verhoging van de benen. Waarschijnlijk zal de Franse *schaats* een technische vernieuwing hebben bezeten, waardoor men oudere Nederlandse woorden voor ‘schaats’ (zoals *iserine scoe*, letterlijk ‘ijzeren schoen’) heeft verworpen ten gunste van *schaats*.

Het woord *schaats* is door het Engels uit het Nederlands overgenomen, aanvankelijk in de vorm *schates*, *scates*: deze vorm werd als een meervoudsvorm opgevat, waarvan de enkelvoudsvorm *skate* werd afgeleid. In de zeventiende eeuw werd het leenwoord in het Engels nog verbonden met een Nederlandse gewoonte; in 1684 is sprake van ‘The Rotterdam Dutchmen with fleet-cutting scates’ en in 1688 van ‘The nimble Dutchmen on their Scates’. In de zeventiende eeuw namen de Nederlanders hun schaatsen mee naar New York, en vanaf dat moment raakte het woord *skate* in het Brits- en Amerikaans-Engels geleidelijk ingeburgerd. De Engelse vorm *skate* werd overgenomen in Scandinavische talen: in het Noors heet een schaats *skøyte* en in het Deens *skøjte*.

In de achttiende en negentiende eeuw experimenteerde men met schoenen met wieljes eronder. In de negentiende eeuw vonden er technische vernieuwingen aan deze rolschaatsen plaats in Amerika die leidden tot een rolschaatsrage in West-Europa. In deze eeuw kregen de schoenen in het Nederlands de naam *rolschaatsen* en in het Engels de naam *roller-skates* – onduidelijk is of die benamingen onafhankelijk van elkaar zijn gevormd of dat het Engels de Nederlandse naam heeft beïnvloed. Eind twintigste eeuw werden in Amerika opnieuw allerlei

nieuwe, snelle en verbeterde varianten van de rolschaats uitgevonden, zoals de *inline skate* met vier wielletjes achter elkaar. Deze rolschaatsen werden in het algemeen *skates* genoemd, een verkorting van *roller-skates*, *inline skates* etc. Ter onderscheiding worden 'schaatsen' *ice skates* genoemd. De vernieuwde *skates* zijn, als zaak en als woord, door Nederland en België uit Amerika overgenomen, en zo heeft het oorspronkelijk Nederlandse woord *schaats* eind twintigste eeuw zijn comeback in het Nederlands gemaakt in de vorm *skate*. En in de Engelse vorm *skate* is het woord in veel andere talen overgenomen voor de moderne variant van de rolschaats, bijvoorbeeld in het Deens, Duits, Frans, Noors en Zweeds. Dat betekent overigens dat het Engelse woord *skate* tweemaal is overgenomen door het Noors en Deens, eenmaal in de vorm *skøyte/skøjte* en vervolgens in de vorm *skate*.

Inmiddels heeft in Nederland de 'echte' schaats, waarmee men over het ijs gaat, ook een verbetering ondergaan, zoals blijkt onder het trefwoord *klapschaats*; zie ook *Brussel*.

schellak

Schellak is een oorspronkelijk organische hars, een bestanddeel van onder andere vernis, coating en politoer. De stof ontstaat als afscheidingsproduct van een schildluis die leeft op de takken van sommige Indische vijgensoorten: de bevruchte wijfjes scheiden namelijk een stof af die dikke korsten vormt waarin de diertjes zelf worden ingesloten. Hieruit kan men de schellak winnen. De benaming *schellak* is in het Nederlands gevormd, en wel van *schel* 'schil' en *lak*, dus lak in dunne lagen. De eerste vermelding van *schellak* die ik in het Nederlands heb gevonden, is van 1766, maar het woord zal zeker ouder zijn: dergelijke technische termen komen nu eenmaal relatief laat in de woordenboeken terecht.

De Nederlanders brachten de schellak uit Indonesië naar Europa, en daarbij importeerden ze niet alleen het product maar ook de naam. Zo nam het Engels de Nederlandse vorm over als *shellac* – het feit dat deze vorm al in 1713 in het vakblad *Mercator* is vermeld, bewijst dat de vorm in het Nederlands ouder moet zijn dan 1766. Ook in het Duits is *Schellack* al vroeg geleend, namelijk in 1721. Het Nederlandse woord is verder geleend door het Deens als *schellak*, *skjellak*, door het Noors als *skjellak(k)*, door het Zweeds als *schellack* (sinds 1793), door het Russisch als *shellak*, door het Bulgaars als *shellak* (waarschijnlijk via het Russisch), door het Lets als *shellaka*, door het Litouws als *šelakas*, en door het Kroatisch, Macedonisch en Sloveens als *šelak*.

Tegenwoordig wordt schellak ook synthetisch vervaardigd. Begin twintigste eeuw kreeg het gebruik van het product en het woord in het Engels een belangrijke impuls, omdat men *shellac* ging gebruiken om er grammofoonplaten mee te vervaardigen voor de in de Verenigde Staten uitgevonden grammofoon. In het Engels werd *shellac* ook de naam voor een grammofoonplaat van schellak, de voorganger van vinyl. Dergelijke platen vormen tegenwoordig een interessant verzamelobject. Zo zegt iemand op internet: 'You can get all of these albums on CD if you want to, but Shellac really sounds best in the analog glory of the vinyl record.' In deze betekenis is het Engelse woord *shellac* in verschillende landen overgenomen, en ook in het Nederlands wordt het wel zo gebruikt, al heeft het de woordenboeken niet gehaald. Het woord is dus in de Engelse vorm door het Nederlands teruggeleend, net als bijvoorbeeld *boss* en *skate*, waaraan *baas* en *schaats* ten grondslag liggen.

schijtgroen

De Franse benaming voor een groengele verfstof is *stil-de-grain*. De herkomst van dit woord is niet op het eerste gezicht duidelijk. De oudste vorm van dit woord, uit 1664, luidde *stil de grun*. Hierin is het Nederlandse woord *groen* herkenbaar. Het eerste deel van het woord, *stil de*, is een vervorming van het platte Nederlandse *schijt*-. *Stil-de-grain* was dus oorspronkelijk de groenige kleur van uitwerpselen. Hoewel het Nederlandse woord *schijtgroen* niet vermeld staat in het *WNT* of in de Grote Van Dale, wordt het op internetfora regelmatig gebruikt ('een schijtgroen blaadje, schijtgroene lak').

Ook in het Engels is het Nederlandse onwelvoeglijke woord *schijt* in kleine kring wel bekend of bekend geweest. Zo kende men in de zeventiende eeuw de *skitterbrook*, de lafaard wiens naam teruggaat op het Nederlandse *schijtebroek*. Een recenter woord vermeldt een informant:

In Stokes-on-Trent en Londen heb ik het woord *schijtlijster* gehoord. Zeker vijf mensen gebruikten dit woord onafhankelijk van elkaar, en ik weet van één man dat hij het zowel in de jaren tachtig als omstreeks het jaar 2000 zei. De mensen zeiden dingen als: 'He is a real schijtlijster.' Het gebruik van dit woord moet teruggaan op het 'beestenkwartet' van Peter Vos. Ik heb dit kwartet een paar keer aan buitenlandse gezinnen cadeau gedaan, en jaren later bleek de *sjaitlaister* onderdeel te zijn van de woordenschat van alle leden uit die gezinnen. Vreemd genoeg is de schijtlijster het enige dier van het beestenkwartet dat het gesproken Engels heeft gehaald.

Het 'beestenkwartet' van Peter Vos kreeg inderdaad begin jaren zeventig grote bekendheid in Nederland en daarbuiten. Voor de jeugdige lezers: het spel bestond uit twaalf kwartetten, namelijk Sloddervos, Mafkikker, Kamerolifant, Klavierleeuw, Landrot, Huismus, Belhamel, Schijtlijster, Werkezel, Snotaap, Kloothommel en Luistervink. Deze namen, die allemaal in een typering of scheldwoord voorkwamen, waren steeds op iedere kaart van het kwartet gedrukt. De *schijtlijster* stond voor de bangerik, iemand die van angst in z'n broek schijjt; *lijster* waarschijnlijk vanwege het rijm. De vier kaarten van elk kwartet zijn steeds: hoofd, buik, benen en voeten. Leg je die kaarten onder elkaar, dan heb je het complete dier – dat dan de handeling verricht die in zijn naam staat. Dus de schijtlijster schijjt echt, de snotaap is een aap met een snottebel, enz. Het hoofd is steeds dierlijk, de andere lichaamsdelen zijn menselijk. Op 'benen' van de Schijtlijster is de ontlasting uit een menselijk achterwerk op weg naar de po die op 'voeten' tussen twee menselijke voeten is geplaatst.

Interessant is dat het woord *schijtlijster* op internet opgenomen is in de zogenoemde *Urban Dictionary*, een 'slang dictionary with your definitions'. Lezers worden nadrukkelijk uitgenodigd een bijdrage aan dit woordenboek te leveren. Het woordenboek is geheel Engelstalig, maar desondanks is *schijtlijster* als ingang opgenomen; dit suggereert dat de hierboven geciteerde informant gelijk heeft dat het woord in Engeland een zekere verbreiding heeft gekregen. De omschrijvingen van *schijtlijster* in het woordenboek zijn 'the coolest bird of them all' en 'produces a lot of shit'.

snipperdag

Een informant schrijft:

Britse collega's in het Shell-laboratorium Amsterdam vonden het woord en het begrip *snipperdag* prachtig. Dat was eind jaren zeventig van de twintigste eeuw. Ze namen dat woord ook mee naar Groot-Brittannië.

Inderdaad is incidenteel op Engelse websites *snipperdag* te lezen, bijvoorbeeld 'yesterday was a snipperdag'. Maar in het Engels blijft het gebruik van dit woord toch eigenlijk beperkt tot een context van personen die althans enige kennis van het Nederlands bezitten. In het Papiaments daarentegen is *snipperdag* een heel normaal leenwoord.

snoezelen

Het therapeutische *snoezelen* is in Nederland uitgevonden. De therapie is bedoeld voor verstandelijk gehandicapten en demente bejaarden, die in een ruimte worden geplaatst met voorwerpen, beelden, kleuren, geuren en geluiden die de zintuigen aangenaam prikkelen. Een relaxatietherapeut schrijft:

Het woord *snoezelen* is een neologisme, een samentrekking uit *snuffelen* en *doezelen*; hier wordt gepoogd door het aanbieden van zintuiglijke prikkels mensen te bewegen zich naar buiten te richten en te gaan onderzoeken (*snuffelen*) en dat veroorzaakt een ontspanning (*doezelen*). De ruimte waarin dit plaatsvindt, heet *snoezelkamer* of *snoezelruimte*.

In een lezing van Frank Notenboom die te vinden is op www.worldwidesnoezelen.com wordt de exacte ontstaansgeschiedenis van het woord *snoezelen* beschreven. In 1974 werd binnen het instituut Haarendael te Haaren de recreatie voor de verstandelijk gehandicapten verzorgd door een zogenoemde ontspanningsdienst, bestaande uit een ontspanningsleider en twee tewerkgestelde gewetensbezwaarden, te weten R. Staps, K. Schenk en N. Snoek. Zij verzonden nieuwe activiteiten die werden uitgevoerd op wat zij in het publicatieblad voor personeel en familie *Het Venster* noemden *snoeseldagen*. De activiteiten sloegen aan, waardoor ook de naam een blijvertje werd. Notenboom schrijft:

Het woord 'Snoeselen' met de letter S in het midden is voortgekomen uit de woorden 'snuffelen' en 'doezelen'. Het snuffelen was afgeleid van het feit dat bewoners veel dingen naar hun gezicht brachten, wat leek op snuffelen + het feit dat ze van alles onderzoeken, ontdekken en experimenteren maakt dit snuffelen, en het doezelen komt van het ontspannen zijn en wegdromen. De letter S in het midden was in feite een grapje van de dienst ontspanning want ze noemden zich ook de drie s-en i.v.m. hun achternamen. Het 'Snoeselen' was ontstaan.

En verderop schijft hij over de verandering van *snoeselen* in *snoezelen*:

Het snoezelen werd al snel overgenomen door andere instellingen in de omgeving o.a. 'Piusoord' nu 'Amarant' ging ook experimenteren met deze nieuwe ontspanningsactiviteit en werd al snel weer

gevolgd door meerdere instellingen. Men nam ook de term ‘snoezelen’ over, maar verving de middelste S door een Z. Taalkundig gezien is dat waarschijnlijk beter.

Verschillende informanten vermelden het woord als Nederlands uitleenwoord in het Engels. Zo schrijft iemand:

Mijn oudste dochter is dubbel gehandicapt en toen wij van 1981 tot 1995 in Oxford woonden, ging ze wel eens *snoezelen*. Ik hoorde dit Nederlandse woord van haar begeleiders/onderwijzers op de school waar zij zat in Oxford.

In het Engels kan men inderdaad bijvoorbeeld lezen: ‘snoezelen (or multi-sensory stimulation) has become a popular intervention in dementia care’, ‘the effect of snoezelen’ en: ‘Not only people who are mentally disabled like to snoezel’. Engelsen verbinden het woord ongetwijfeld met *to snooze* ‘duttten’; hiervan afgeleid is de merknaam *snoozle* voor een oprolbare deken die als bed kan dienen. Hoewel je zou verwachten dat het Nederlandse *snoezelen* wordt verengelst tot *snoozle*, is die spelling op internet niet te vinden. De ruimte waar het snoezelen plaatsvindt, heet in het Engels *snoezelen room*, *snoezel room* of *snoezel unit*. In samenstellingen gebruikt men zowel *snoezel* (*snoezel activities*, *snoezel materials*, *snoezel music*, *snoezel therapy*) als *snoezelen* (*snoezelen therapy*).

De Nederlandse woorden *snoezelen* en *snoezel* zijn in veel meer talen dan alleen in het Engels overgenomen. De voorbeelden zijn gevonden via internet. In het Duits kent men het werkwoord *snoezelen* en *snoezeln*, en de *Snoezel-Raum*, *Snoezel-Einrichtungen* en dergelijke. In het Frans schrijft men over *le concept snoezelen*, *les espaces destinés au snoezel*, *la salle Snoezel* en *la chambre Snoezelen*. Ook op Deense, Finse, Noorse, Poolse en Zweedse websites is te lezen over *snoezel* of *snoezelen*. Het Nederlandse woord wordt zowel gebruikt in buitenlandse wetenschappelijke literatuur als op websites voor familieleden van mensen met een verstandelijke handicap of dementie. En ondanks het feit dat *snoezelen* als therapie niet geheel onomstreden is, is het duidelijk dat het in andere talen als wóórd in ieder geval volkomen geaccepteerd is.

steenbreek

Bepaalde soorten sierplanten heten in het Nederlands *steenbreek*. Deze Nederlandse naam is overgenomen door het Engels, echter niet als leenwoord, maar als leenvertaling. Bij een leenvertaling wordt het

buitenlandse woord – altijd een samenstelling of afleiding – letterlijk, woorddeel voor woorddeel, in de ontvangende taal vertaald. *Steenbreek* luidt dan ook in het Engels *stone-break*. Grappig is dat de naam ook in het Nederlands een leenvertaling is, en wel van de Latijnse wetenschappelijke naam van het geslacht, *Saxifraga*, een samenstelling van *saxum* ‘steen, rots’ en de stam *frag-* ‘breken’. De plant werd zo genoemd omdat hij gold als geneesmiddel tegen nierstenen: men meende dat deze stenen verpulverden als men de plant at.

Andere leenvertalingen van Nederlandse woorden die voorkomen in het Engels zijn *master-piece* voor *meesterstuk*, wellicht *hare-lip* voor *hazenlip*, en *nine-killer* voor *negendoder*; *negendoder* is een Nederlandse dialectnaam voor de grauwe klauwier en voor de klapekster. De vogel is zo genoemd omdat hij volgens het volksgeloof iedere dag negen dieren zou doden, wat veel meer is dan hij nodig heeft, of omdat hij na het doden van negen jonge vogels zou ophouden met vogels vangen.

Ook andere talen hebben leenvertalingen gemaakt van Nederlandse woorden. Zo kent het Frans *pomme de terre* voor *aardappel*, het Indonesisch spreekt van *luar negeri* voor *buitenland*, van *mengambil alih* voor *overnemen*, en van *ilmu pisah* voor *scheikunde* (zie ook *over*, *ja*). Daarnaast kent het Indonesisch halve vertalingen, bijvoorbeeld *pemegang buku* ‘boekhouder’, waarin het gedeelte *buku*/boek als leenwoord is overgenomen en het gedeelte *pemegang*/houder als leenvertaling. Op dezelfde manier is *kol kembang* een halve vertaling van *bloemkool* (*kembang* is ‘bloem’), *kerja sama* een halve vertaling van *samenwerking* en *multijutawan* een halve vertaling van *multimiljonair*.

Het Japans bezit veel leenvertalingen van Nederlandse woorden, vooral van wetenschapstermen. Dat is niet zo vreemd: het verschil tussen het Japans en het Nederlands is zo groot, ook in het schrift, dat het overnemen van leenwoorden altijd onbegrijpelijke of moeilijke klankcombinaties oplevert. Vaak zijn Nederlandse woorden wel eerst als klankcombinatie geleend, en is later een leenvertaling gemaakt. Daarvoor moet men weten uit welke woorddelen een Nederlandse samenstelling of afleiding bestaat. In de periode dat de Nederlanders een handelspost bezaten aan de kust van Japan, tussen 1638 en 1854, werden de contacten tussen de Nederlanders en de Japanners onderhouden door een team Japanse tolken die Nederlands hadden geleerd. Japanse medici en andere geleerden verdiepten zich in de Nederlandse – eigenlijk natuurlijk de westerse – wetenschappelijke kennis. Deze werden *Rangakusha* ‘hollandologen’ genoemd, zij kenden Nederlands en konden dus leenvertalingen maken. Voorbeelden van Nederlandse samenstellingen

die letterlijk in het Japans zijn vertaald, zijn *bi-yoku* ‘neusvleugel’ (ik heb in het Japanse woord met een streepje de woorddelen aangegeven), *bo-han* ‘moedervlek’, *kai-gun* ‘zeemacht’, *shojo-maku* ‘maagdenvlies’ en *tan-san* ‘koolzuur’.

sterfput

Wat in Nederland een *rioolput* heet, wordt in Vlaanderen een *sterfput* genoemd, waarin *sterven* gebruikt wordt in de betekenis ‘tenietgaan, verdwijnen’; een *sterfput* is dus een putje waarin de rotzooi wegloopt of verdwijnt. Een architect schrijft:

Het Vlaamse woord *sterfput* is overgenomen door de Franstalige Belgen; deze spreken van *un sterfput* voor een ‘rioolputje’. Ik zag zelfs het woord *sterfput* op plannen van architecten.

Ook op internet blijkt dat *sterfput* in Franstalige teksten zeer regelmatig gebruikt wordt; zo kan men lezen over *un sterfput dans le garage*, *un sterfput devant l’escalier à l’arrière*, *un sterfput en PVC*. Het gebruik is beperkt tot Wallonië; in Frankrijk is het woord onbekend.

Sterfput is bovendien de naam van een computerspel dat in België is verzonnen maar Engelstalig is, en waarbij *Sterfput’s awards* en *Sterfput’s trophies* zijn te verdienen. Als dit spel populair wordt, kan het woord *sterfput* ook in het Engels een begrip worden.

stoel

Het Nederlandse woord *stoel* is verwant met het Engelse *stool*, het Duitse *Stuhl* en het Russische *stol* ‘tafel’. Waarschijnlijk zijn al deze woorden afleidingen van het werkwoord *staan*. De Russische betekenis ‘tafel’ is opvallend; in andere Slavische talen betekent het woord meestal net als in de Germaanse talen ‘zitmeubel’ (behalve in het Kroatisch en Servisch, waar *stol* net als in het Russisch ‘tafel’ betekent).

Terwijl de vorm – maar niet de betekenis – van het Russische woord *stol* dus overeenkomt met ons *stoel*, kent het Russisch ook een woord *stul* ‘stoel’. Wel vijftien mensen die hebben gereageerd op mijn oproep naar Nederlandse uitleenwoorden, noemden dit Russische woord *stul* ‘stoel’ als Nederlands leenwoord. Een van de inzenders zegt:

Stoel is een klassiek voorbeeld van Nederlands in het Russisch. Tot Peter de Grote in de achttiende eeuw naar Nederland kwam, ken-

den ze in Rusland alleen krukken met drie poten. en het woord stoel voor een kruk met vier poten is rechtstreeks overgenomen.

De taalkundigen zijn daar minder zeker van. Dat komt onder andere doordat het woord in het Russisch al in 1573 is genoemd door Ivan de Verschrikkelijke, die in een brief schreef over een *stul drevjanyj* 'een houten stoel'. Dat is dus een eeuw vóór Peter de Grote (1672-1725). De etymologen hebben allerlei oorsprongen gegeven van het Russische *stul*, waarbij men meestal wel veronderstelt dat een Germaanse taal eraan ten grondslag heeft gelegen. Volgens sommigen gaat het woord terug op het Oudnoorse *stóll*, volgens anderen op het Duitse *Stuhl*. Zelfs is er wel een echte Russische oorsprong voorgesteld: men wijst er dan op dat het woord *stol* in het Oudrussisch zowel 'tafel' als 'stoel' betekende, en men veronderstelt dat er contaminatie heeft plaatsgevonden tussen dit woord en dialectwoorden zoals *tulo* 'romp' en *tulit* 'beschermen, beschutten'. Hierdoor zou er een splitsing zijn ontstaan tussen enerzijds *stol* 'tafel' en anderzijds *stul* 'stoel'.

Persoonlijk vermoed ik echter dat het Nederlandse woord *stoel* verantwoordelijk is geweest voor de definitieve splitsing tussen enerzijds *stol* met de betekenis 'tafel' en anderzijds *stul* met de betekenis 'stoel'. Door de intensieve contacten met Nederlandse scheepslieden en ambachtshuizen hoorden de Russen telkens dat het zitmeubel werd aangeduid met *stul*, en daarmee kreeg dit woord een plaatsje in de Russische woordenschat. Om verwarring te vermijden werd *stol* alleen nog gebruikt voor 'tafel'. Zeker is ook dat *stul* niet is ontleend aan het Duits, zoals wel is gesuggereerd, want de Duitse uitspraak is /sjtoel/, zodat het Russische woord dan *štul* zou moeten luiden. De klank *š* is in het Russisch namelijk zeer gebruikelijk en geeft in andere gevallen de Duitse medeklinikercombinatie *st-* weer: het Duitse *Staat* bijvoorbeeld is in het Russisch ontleend als *štat* en het Duitse *Stoff* luidt in het Russisch *štof*.

Daarmee is het Russische *stul* niet een Nederlands leenwoord, maar de vorm en betekenis van het woord zijn in het Russisch vast komen te liggen dankzij Nederlandse invloed. Twee talen waarin *stoel* wél is geleend, zijn het Sranantongo (*sturu*) en het Papiaments (*stul*).

stokvis

Onder het trefwoord *haring* bleek al dat de Nederlandse visvangst en visexport hebben geleid tot een groot aantal Nederlandse uitleenwoorden. Ook het Nederlandse woord *stokvis* is aan diverse talen uitgeleend. *Stokvis* is eigenlijk 'harde, op een stok gedroogde en gezouten vis, die

Illustratie 19.
Stokvis in het Italiaans

na gebeukt en in water geweekt te zijn, gekookt gegeten wordt'. Het *WNT* merkt op: 'De naam is blijkbaar ontleend aan het drogen aan stokken, doch is voor het gevoel meer verbonden aan het harde en droge voorkomen en de lange en smalle stukken.'

Het Nederlandse woord is in de dertiende eeuw geleend door het Engels als *stock-fish*, in de veertiende eeuw door het Duits als *Stockfisch* en door het Frans als *stockfish* (met als oudste vorm *stocqvisch*). In het Italiaans is *stoccafisso* bekend sinds de vijftiende eeuw (1432; zie illustratie 19). Het wordt niet alleen gebruikt voor 'in de buitenlucht gedroogde vis', maar ook figuurlijk voor een 'magere persoon' (die vergelijking ligt voor de hand; in het Nederlands zegt men wel: *hij is zo mager als een stokvis*). In het Sranantongo tot slot is *tokofisi* bekend, dat ook terug kan gaan op het Engels.

In de Scandinavische talen is het woord ook bekend, vergelijk Noors *stokkfisk*, Deens *stokfisk* en Zweeds *stockfisk*; aangezien de vis in de Nederlanden oorspronkelijk werd aangevoerd uit Scandinavië, ligt het voor de hand om te veronderstellen dat het Nederlandse woord aan een van de Scandinavische talen is ontleend en niet andersom.

straf

Een correspondent schrijft:

Aangehouden halverwege tussen Moskou en Sint-Petersburg voor te snel rijden, wees de diender door het portierraam naar de kilometer teller en maakte duidelijk dat ik voor te snel rijden *štraf* ofwel een boete kon krijgen.

Het is niet helemaal zeker of het Russische *štraf* 'boete' (niet 'straf')

ontleend is aan het Nederlands of aan het Duits. Misschien lijkt het vanwege de medeklinkercombinatie *št-* waarschijnlijker dat het Duits de bron vormt – in het Duits spreekt men het woord immers als /sjtraf/ uit. Toch zegt die Russische medeklinkercombinatie niets, want ook Nederlandse leenwoorden met *st-* worden soms in het Russisch gespeld als *št-*, vergelijk *števen* en *šturman* naast *stapel* ‘stapelplaats’ en *strop*. Wel is het inderdaad zo dat alle Duitse leenwoorden op *st-* in het Russisch de medeklinkercombinatie *št-* hebben, zie wat hierover gezegd wordt onder *stoel*. Op grond van de beginklank van *štraf* valt dus niet uit te maken aan welke taal het Russische woord is ontleend, maar de ouderdom van het woord doet de balans doorslaan naar het Nederlands: het woord is namelijk geleend in de periode van Peter de Grote – het is voor het eerst gevonden in 1718. En in die periode hadden de Russen contact met de Nederlanders en nauwelijks met de Duitsers. Het Russische woord is doorgeleend aan het Oekraïens en Bulgaars.

Gezien het feit dat de Nederlanders lange tijd de wet uitmaakten in Indonesië, ligt het voor de hand dat diverse Nederlandse juridische termen in het Indonesisch zijn overgenomen. Een daarvan is *straf*. In het Indonesisch luidt dit *strap*, met als afleiding *menyetrap* ‘straffen’. (Zie ook *haatzaaien*.) Ook op de Nederlandse Antillen en in Suriname, waar het Nederlandse rechtssysteem van kracht is, is het woord *straf* overgenomen. In het Sranantongo betekent *strafu* zowel ‘straf’ als ‘straffen’ (*koti strafu* is ‘gevangenisstraf krijgen, een straf uitzitten’), terwijl in het Papiaments *straf* vooral gebruikt wordt tegen kinderen: *na straf* is ‘voor straf’. Ook spreekt men in het Papiaments van *strafwèrk*.

stront

Grappig is dat in het Ambonees het Nederlandse *stront* gebruikt wordt als uitroep van afkeer of ergernis. In het moderne Ambonees roept men *istrong!*, in 1906 was het nog *stron!*, althans volgens F.P.H. Prick van Wely in zijn *Neerlands Taal in 't verre Oosten*. Prick van Wely voegt hieraan toe dat *stron par oes* een ‘zeer veelvuldig gebezigde verwensing’ was; letterlijk betekent dit ‘stront op u/jou’, dat wil zeggen: ‘ik schijt op je’. De krachtterm is in het Ambonees dus al meer dan een eeuw oud. De betekenis zal in het Ambonees gevormd zijn, want in het Nederlands is *stront* geen krachtterm.

Dat men een krachtterm ontleent aan een vreemde taal komt door taboe: het noemen van het woord in de eigen taal is te grof. Hoewel in het Nederlands *stront* niet als krachtterm wordt gebruikt, bestaan er wel verwensingen met *stront*, zoals *zak in de stront* of *je kunt in de stront*

zakken. En uit het boek *Vloeken* van Piet van Sterkenburg blijkt dat men in de veertiende eeuw kon uitroepen *bi den stronte* ‘bij de uitwerpselen (van God)’. Van Sterkenburg wijst erop dat vloeken en krachttermen in de Lage Landen eeuwenlang identiek waren aan godslasteringen: men schond het religieuze taboe, het ijdel gebruik van de naam van God en de heiligen (zie ook de trefwoorden *jeminee* en *verdomme*). Maar in de jaren zestig van de twintigste eeuw trad grootscheepse ontkerkelijkheid in, waardoor men andere taboeterreinen zocht. Men vond deze vooral in seksuele woorden, die het taboe van de preutsheid doorbreken, zoals *klote*, *kut*, en uit het Engels *fuck*. In het Nederlands worden inheemse scatologische termen (nog?) niet gebruikt als krachtterm; wel gebruikt men het Engelse *shit* of het Duitse *Scheiße*. Net als de Ambonezen nemen we dus onze toevlucht tot buitenlandse termen, die in onze oren minder grof klinken.

stroopwafel

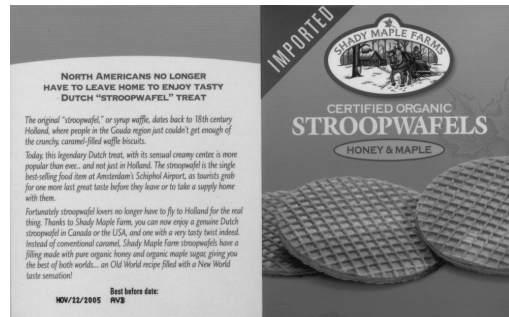
Stroopwafels gelden als typisch Nederlands, en in emigrantengroepen wordt er dan ook nostalgisch over gesproken, zo berichten verschillende informanten. Interessant is de volgende opmerking van iemand die in 1996/1997 in de Verenigde Staten studeerde:

In de grote boekhandel Borders in Los Angeles (waar naast veel boeken ook koffie en lekkers te verkrijgen is, dat geconsumeerd kan worden in grote fauteuils) stond in de zomer van 1996 een reclamebordje, in de vorm van een soort uitvouwbare flyer, voor *stroopwafels* met duidelijk de manier van eten erbij: leg ze op een beker warme chocola zodat de stroop een beetje smelt en de wafel warm wordt. Het is grappig dat zoiets commercieel gebruikt wordt. De manier van consumeren zoals ik hierboven beschreef, is naar mijn weten niet typisch Nederlands, hoewel ik zelf wel vaak oude stroopwafels even op de kachel leg om ze ‘op te piepen’.

In Los Angeles zaten of zitten niet bijzonder veel Nederlanders, dus het is opvallend dat hier geadverteerd wordt voor stroopwafels, met de Nederlandse naam in plaats van de Engelse benaming *treacle waffles*.

Een tweede informant uit de Verenigde Staten vermeldt dat hij in 2005 *stroopwafel* heeft gelezen als productnaam en in begeleidende tekst op de Engelstalige verpakking van stroopwafels die je in de betere supermarkten kunt kopen. Enkele zinnen uit de begeleidende tekst (zie illustratie 20): ‘The stroopwafel is the single best-selling food item at

Amsterdam's Schiphol Airport... en 'Fortunately stroopwafel lovers no longer have to fly to Holland for the real thing.'
Zie ook *wafel*.

Illustratie 20.
Stroopwafel in het Engels

T

tabel → **rang**.

tafellaken

Nederlanders beschermden hun tafels al in de middeleeuwen met een tafellaken voordat zij er borden en etenswaren op plaatsten. Zij namen dit gebruik en het woord *tafellaken* mee naar andere continenten, waar het woord werd overgenomen. Hierdoor kent men in het Papiaments *taflak*, in het Indonesisch *taplak*, in het Sranantongo *tafraduku* (tafel-doek) en in het Singalees *tapalakkuva*. Dit is een van de vele bewijzen van de uitvoer van de Nederlandse properheid; zie ook **asbak** en **net**.

tante → **oom**.

teljaar

Het woord *teljaar* is tegenwoordig volgens de Grote Van Dale uitsluitend gewestelijk bekend. Het wordt gebruikt voor een eetbord. Het eerste voorkomen was in 1441 in de betekenis 'schotel, vooral dienend voor het snijden van vlees'. Het woord gaat terug op het Franse *tailloir* 'hakbord'; het wordt in Nederlandse dialecten ook gespeld als *taljaar*.

In het Standaardnederlands mag het woord dan zijn verdwenen, in het Papiaments is het daarentegen nog springlevend. Een *tayó* duidt een bord aan. Een *tayó di plèstik* is een plastic bord, een *tayó pa kologá na muraya* is een wandbord. In het Deens en Noors is *tallerken* 'etensbord' gebruikelijk: dit is ontleend aan het Nederlandse of Middelnederduitse *tallorken*, *tellerken*, waarin *-ken* het verkleiningsachtervoegsel is, vergelijk het dialectwoord *huuske(n)* 'huisje'. En zo heeft het Nederlandse woord in andere talen weten te overleven.

tellen

Tellen wordt op school onderwezen, en het wekt dan ook geen verbazing dat het Nederlandse woord *tellen* is overgenomen in het Sranantongo (*teri*) en in het Indonesisch (*tél*): in Suriname en Indonesië werden de scholen immers door Nederlanders opgericht. In het Papiaments gebruikt men voor tellen het Portugese woord *konta*, maar afleidingen

van *tellen* zijn er wel bekend, namelijk *tèler* ‘kasbediende bij een bank’ (eigenlijk een *teller* van geld) en *tèl(e)ram* ‘telraam’.

Een informant veronderstelt dat *Teller* in de afkorting ATM voor Automatic of Automated Teller Machine, de Amerikaanse benaming voor een pin-automaat, het Nederlandse *teller* is:

In 1996 vertelde iemand mij tijdens mijn vakantie in de Verenigde Staten dat Teller teruggaat op iemand die bij een bank het geld (uit)telde. De term ATM bestaat al sinds circa 1970. Dit is misschien geen spectaculair voorbeeld van een Nederlands uitleenwoord, maar het verbaasde me dat ik op internet geen bevestiging kon vinden dat het echt om een Nederlands woord gaat.

Het verhaal over het geld uittellen bij de bank (door een Nederlander, moeten we veronderstellen) is romantisch, maar helaas onjuist. Zoals bekend is ‘tellen’ in het Engels *to count*. Een *teller* is in het Engels eigenlijk een ‘verteller’, een afleiding van *to tell* ‘vertellen’. In het verleden had *to tell* ook de betekenis ‘tellen’; die betekenis is in Engelse dialecten bewaard gebleven, en we vinden haar tevens terug in de minder bekende betekenissen van *teller*: ‘(stemmen)teller’ en ‘kassier’. In die laatste betekenis is *teller* gebruikt in het letterwoord ATM; *teller* is dus niet ontleend aan het Nederlands.

tent → **zonnedek**.

toch

Toch is een bijwoord met de betekenis ‘evenwel’. Het is in het Nederlands bekend sinds de vijftiende eeuw. Het Nederlandse woord is overgenomen door het Indonesisch. Een informant schrijft:

Tijdens een discussie hoorde ik in de jaren vijftig van de twintigste eeuw Indonesische gespreksgenoten telkens *toh* en *tapi toh* ‘maar toch’ zeggen.

Inderdaad gebruiken Indonesiërs regelmatig het Nederlandse *toh*, wat opvallend is omdat modale bijwoorden maar zelden worden geleend. Kennelijk gaf het Nederlandse *toch* een nuance aan die in andere talen gewenst was, want ook in het Papiaments is *tòg* geleend (*bo ta bai tòg?* ‘je gaat toch?’), terwijl in het Sranantongo *toku*, met als variant *tog*, regelmatig wordt gebruikt (*aladi mi bari a pikin, toku a lon go na strati*

‘hoewel ik het kind waarschuwde, rende ze toch de straat op’). In het Sranatongo wordt *tog* ook aan het eind van een zin gebruikt in de betekenis ‘nietwaar?, immers’ – dit gebruik komt ook in toenemende mate in het Nederlands voor (‘dat is perfect, toch?’), misschien mede onder invloed van Surinaamse Nederlanders.

Overigens is *toch* via het Afrikaans ook in het Xhosa terechtgekomen, zie *pap*.

toilet → **kakhuis**.

tomaat → **aardbei**.

trap

Al in de middeleeuwen gebruikte men het Nederlandse woord *trap* voor een ‘ladder’ of een ‘vaste constructie met treden’. Vanaf de zeventiende eeuw werd dit woord overgenomen door diverse talen, enerzijds dankzij de Nederlandse scheepsbouw die in deze periode alom werd gekopieerd (in de betekenis ‘scheepsladder’), anderzijds dankzij de vooraanstaande Nederlandse architectuur. Zo komt het woord in het Schots (niet in het Engels) sinds de zestiende eeuw voor als *trap*, in het Deens als *trappe*, in het Noors als *trapp*, in het Zweeds als *trappa* (al geleend vóór 1520), in het Japans als *tarappu* (met als betekenis ‘loopplank’), in het Russisch als *trap* (sinds 1698), in het Singalees als *tarappuva*, *tarappē*, in het Sranantongo als *trapu*, in het Papiaments als *trapi* en in het Indonesisch als *trap*. Via het Russisch is het woord beland in het Oekraïens, Wit-Russisch, Bulgaars, Macedonisch en Pools. In het Russische Bargoens is van het woord de afleiding *traparit* gemaakt voor ‘aan elkaar geknoopte lakens om uit de gevangenis te vluchten’.

Hierboven werd al gemeld dat *trap* in het Sranantongo van Suriname geleend is als *trapu*. Nu woonden er in het verleden ook Nederlanders in de aangrenzende kolonie Berbice langs de gelijknamige rivier in het huidige Guyana; die kolonie werd in 1627 gesticht. De Nederlandse overheersing duurde tot 1803, toen de Britten het gebied op Nederland veroverden. In 1814 werd het officieel aan de Britten afgestaan. In Berbice woonde een aantal indianenvolkeren. In de zeventiende eeuw werden negerslaven aangevoerd naar beide gebieden. Door het taalcontact tussen de uit Afrika aangevoerde negerslaven, de oorspronkelijke indianenbevolking en de Europese nieuwkomers ontstonden er in de zeventiende eeuw in Guyana twee creooltalen waarvan de woordenschat was gebaseerd op het Nederlands, namelijk het Berbice Nederlands en

het Skepi Nederlands. De bloeiperiode van het Berbice Nederlands lag tussen 1730 en 1830, toen de slavernij werd afgeschaft. De taal wordt momenteel nog gesproken door hoogstens drie stokoude mensen. Het Skepi Nederlands, dat sterk verschilde van het Berbice Nederlands, werd in de zeventiende en achttiende eeuw gesproken in de landstreek Essequibo (Iskepe; nu evenals Berbice een deel van de staat Guyana). Over het Skepi Nederlands is weinig bekend, maar van het Berbice Nederlands is nog net voor het uitstierf een beschrijving gemaakt. Een van de woorden die in het Berbice Nederlands voorkomen is *trap*.

Het bijzondere is nu dat het Nederlandse woord *trap*, waarschijnlijk via een van de genoemde Nederlandse creooltalen in Guyana, is overgenomen door de stam van de Warao-indianen, die een geïsoleerde indiaantal spreken die Warao wordt genoemd. De ongeveer achttienduizend sprekers van het Warao wonen grotendeels in Venezuela aan de Orinocodelta; voorts zijn er enkele oudere, tweetalige sprekers in Guyana en in Suriname. De Warao-indianen leven van visvangst, jacht en het maken van handwerkproducten en houtsnijwerk; ze wonen zeer geïsoleerd in mangrovebossen in paalwoningen boven het water en ze verplaatsen zich per kano (hun naam betekent in de eigen taal 'bootmensen'). Degegen die in Venezuela wonen, spreken over het algemeen alleen de eigen taal en geen Spaans. En in die taal is het Nederlandse woord *taraha* 'trap' geleend, en tevens *sidotore* of *sidatoro* 'sleutel' en *tao* 'touw'. De Nederlandse leenwoorden die de Warao-indianen kennen, komen ook voor in het Berbice Nederlands (*trap(u)*, *slotro/slutro* en *tau*), en als Nederlandse leenwoorden in het Sranantongo (*trapu*, *sroto* 'sleutel'; niet echter *t'tei*, *titei* 'touw': dit komt van het Engelse *to tie* 'vastbinden').

Kennelijk namen de Nederlanders onbekende gebruiksvorwerpen mee toen ze naar het noorden van Zuid-Amerika trokken, zoals een *trap*, een *sleutel* en *touw*. De Nederlandse creooltalen en het Sranantongo namen de benamingen voor deze onbekende voorwerpen over, en de Nederlandse handelszucht zal ervoor gezorgd hebben dat de voorwerpen, met hun naam, in handen kwamen van volkeren waarmee de Nederlanders contact hadden, zoals de Warao-indianen. En zo ontdekten wij tot onze verrassing in het Warao, ver van wat wij de beschaafde wereld noemen, Nederlandse namen voor alledaagse voorwerpen!

Zie ook *wenteltrap*.

trommel

Het Nederlandse *trommel* is in de betekenis 'slaginstrument' uit het Duits geleend en voor het eerst in 1538 aangetroffen. In de zeventiende

eeuw ging men het in het Nederlands overdrachtelijk gebruiken voor allerlei cilindervormige voorwerpen, zoals voor een metalen doos om dingen in te bewaren. Het woord is in beide betekenissen aan andere talen uitgeleend. Zo heeft het Indonesische *tromol* zowel de betekenis ‘slaginstrument’ als ‘bewaarblik’. In het Papiaments heeft *tròmchi* alleen de betekenis ‘bewaarblik’, terwijl Sranantongo *tromu* alleen ‘slaginstrument’ betekent.

In het Amerikaans-Engels is het Nederlandse *trommel* in het verleden bekend geweest in de betekenis ‘bewaarblik’. Zo werd omstreeks 1900 het woord *trummel* omschreven als: ‘An old word, derived from the Dutch, and still lingering in NYC [New York City] and surroundings in the sense of a round tin box used for cake or bread’. Inmiddels is het woord uit het Amerikaans-Engels verdwenen, hoewel het wellicht nog in dialecten is blijven voortleven.

Veel bijzonderder is echter dat het Nederlandse woord *trommel* is uitgeleend aan enkele Polynesische talen – talen die gesproken worden op eilanden in de Grote Oceaan. Dat blijkt uit twee artikelen die de taalkundigen Paul Geraghty en Jan Tent hebben gepubliceerd. Het is zeer verrassend dat er Nederlandse leenwoorden voorkomen in Polynesische talen: Nederlanders hebben daar immers nooit gebieden bezeten of er zelfs maar gewoond. Interessant genoeg zijn de Nederlandse leenwoorden te herleiden tot enkele verkenningsochten die Nederlandse zeevaarders in het verleden hebben gemaakt langs deze eilanden. Zo zochten Willem Schouten en Jacob Lemaire tussen 1615 en 1617 de weg naar Indië door de Straat van Lemaire en langs Kaap Hoorn op de zuidpunt van Vuurland, en daarbij deden zij enkele Polynesische eilanden aan. Abel Janszoon Tasman en F.J. Visscher bezochten in 1642-1643 enkele Polynesische eilanden en Jacob Roggeveen deed hetzelfde in 1721-1722. Vijf man van zijn expeditie deserteerden op een van de Tuamotu-eilanden.

De Nederlandse zeevaarders ruilden allerlei spullen met de eilandbewoners en gaven spullen weg. De spullen die de zeevaarders uit Europa hadden meegenomen, maakten kennelijk zeer grote indruk. Het gevolg hiervan was dat tot op heden op onder andere de eilanden Pukapuka, Tokelau en Tuvalu het woord *tuluma* gebruikt wordt, dat teruggaat op Nederlands *trommel* ‘bus’. Op de eilanden Tonga, Futuna, Samoa, Tahiti, Tokelau en Tuvalu kent men nog steeds het leenwoord *pusa/puha* of een variant daarvan, en op Tahiti *piha*, met betekenissen als ‘koffer, doos, (dood)kist’ – bron van deze woorden is het Nederlandse *bus*. Op de oostelijke Fiji-eilanden gaat waarschijnlijk het woord *veleko* terug op *bijlke* ‘bijltje’; het woord is bekend geworden dankzij de reizen van

Schouten en Lemaire of Tasman en Visscher. Aan de deserteurs van de expeditie van Roggeveen – die niet met lege handen weggegaan waren – is te danken dat men op Hawaiï *kope* kent, teruggaand op Nederlands *schop*, en op Tahiti *narreeda*, ontleend aan Nederlands *naald*.

Zo blijkt dat zelfs kortstondige en oppervlakkige contacten geleid hebben tot het uitlenen van Nederlandse woorden.

U

u → mekaar.

uitwaaien

In 2005 verscheen bij Penguin *The Meaning of Tingo* van Adam Jacot de Boinod. In dit boek heeft de auteur woorden uit andere talen beschreven waarvan hij vindt dat het Engels ze zou moeten overnemen, omdat ze een verrijking voor die taal zouden betekenen. Ook een aantal Nederlandse woorden hebben hun weg gevonden naar dit woordenboek. Volgens de auteur zeggen woordenboeken meer over een cultuur dan reisgidsen. Zo bevestigt volgens hem de Nederlandse woordenschat de reputatie van Nederlandse luchthartigheid. Als voorbeeld noemt hij het woord *uitwaaien* voor ‘voor de lol gaan wandelen als het flink waait’. Voor zover ik kan nagaan is *uitwaaien* door geen enkele andere taal overgenomen, maar het Nederlandse **waaien** vinden we in het Sranantongo als *wai* (*a winti e wai moi na dorosei* ‘de wind waait buiten lekker’) en in het Papiaments als *waya* ‘wind veroorzaken met iets, wapperen van een vlag’ (voor het waaien van de wind gebruikt men *supla*, dat teruggaat op het Spaans). Genoemde talen hebben tevens het Nederlandse **waaiër** overgenomen; in het Papiaments is dit *wairu* geworden en in het Sranantongo *waya*.

Een ander Nederlands woord dat in Boinods ogen navolging verdient, is de benaming *plimpplamppletteren* voor steentjes over het water keilen – een woord dat in het Nederlands echter onbekend is. Het laatste Nederlandse woord dat hij vermeldt is *queesting* ‘een minnaar in bed toelaten om wat met elkaar te kletsen’. Het grappige is echter dat dit woord in het verleden in Amerika bekend is geweest dankzij de eerste Nederlandse kolonisten. Deze brachten namelijk naar Nieuw Amsterdam de gewoonte van het *queesten* of *kweesten*: een meisje het hof maken door ’s nachts gekleed op haar bed te komen zitten of liggen, vooral bekend in Noord-Holland en op de Wadden (het woord is afgeleid van het Oudfranse *quester* ‘onderzoeken’). Toen de Engelsen het in Nieuw Amsterdam voor het zeggen kregen, namen zij de gewoonte van het *queesten* over. Niet echter de naam, want die zou in het Engels *questing* luiden, wat tot verwarring zou leiden met *to quest* ‘zoeken’. De New Yor-

kers benoemden het verschijnsel met een eigen term, namelijk *bundling*, omdat het meisje werd ingepakt in een zogenoemde *bundling bag*, van *to bundle* ‘inpakken’. Vanuit New York verbreidden de gewoonte en de naam *bundling* zich over de rest van Amerika en gingen gelden als een typisch Amerikaanse eigenaardigheid. Het doel ervan, namelijk het voorkomen van zwangerschap vóór het huwelijk, lukte lang niet altijd. Zo merkt Washington Irving, onder het pseudoniem Diedrich Knickerbocker, in zijn *History of New York* uit 1809 spottend op dat *bundling* de oorzaak is van ‘the unparalleled increase of the Yanokie or Yankee tribe’, dus van de ongeëvenaarde toename van de Amerikaanse stam.

In 1871 wijdde Henry Reed Stiles een monografie aan het verschijnsel: *Bundling: its origin, progress and decline in America*. In de loop van de negentiende eeuw werd *bundling* geleidelijk een volksgebruik waarover slechts met nostalgie werd bericht. Dat ooit het Nederlandse gebruik en woord *kweesten* eraan ten grondslag hebben gelegen, is kennelijk geheel in vergetelheid geraakt, want anders zou Adam Jacot de Boinod niet pleiten voor het invoeren van het Nederlandse woord *queesting*, zonder te vermelden dat het gaat om een hérinvoer.

universiteit

Nadat Indonesië in 1949 onafhankelijk was geworden, wilde men graag iets doen aan het grote aantal Nederlandse leenwoorden, zodat de onafhankelijkheid ook in de taal tot uiting kwam. Omdat het niet altijd eenvoudig was de Nederlandse leenwoorden door eigen woorden te vervangen, zocht men ook naar andere mogelijkheden om de invloed van het Nederlands te verminderen. Een daarvan was om het achtervoegsel in Nederlandse leenwoorden te vervangen door een niet-Nederlands achtervoegsel. Als gevolg hiervan werd in geleerde Nederlandse leenwoorden het achtervoegsel *-teit* of *-iteit* (dat overigens helemaal geen Nederlands achtervoegsel is, maar door het Nederlands is geleend uit het Frans) vervangen door het Latijnse achtervoegsel *-tas* of *-itas*. Daarom spreekt men in het Indonesisch van *univérsitas* ‘universiteit’ en ook bijvoorbeeld van *abnormalitas* ‘abnormaliteit’, *absurditas* ‘absurditeit’, *afinitas* ‘affiniteit’, *fakultas* ‘faculteit’, *kuantitas* ‘kwantiteit’, *kualitas* ‘kwaliteit’, *obyéktivitas* ‘objectiviteit’, *spontanitas* ‘spontaniteit’ en *stabilitas* ‘stabiliteit’.

Een ander achtervoegsel dat werd vervangen was *-il*, teruggaand op het Nederlandse *-eel* (opnieuw een achtervoegsel dat het Nederlands oorspronkelijk had geleend uit het Frans). Woorden die in het Indonesisch uitgingen op *-il*, kregen nu het achtervoegsel *-al*, zoals in het

Engels. Vandaar dat men tegenwoordig in het Indonesisch *émosional*, *fundaméntal*, *intéléktual* en *tradisional* vindt; vroeger sprak men van *émosionil*, *findaméntil*, *intéléktuil* en *tradisionil*. Terwijl het achtervoegsel *-teit* in alle gevallen is vervangen door *-tas*, komen afleidingen op *-il* in de woordenboeken nog wel voor naast die op *-al*, maar sinds ongeveer 1980, toen er taalafspraken met de voormalige Britse kolonie Maleisië zijn gemaakt, heeft *-al* het vroegere *-il* formeel verdrongen.

Het vervangen van Nederlandse door Latijnse achtervoegsels had dus een taalpolitiek doel: hierdoor kregen de woorden een minder Nederlands uiterlijk. Dergelijke veranderingen zijn voor latere etymologen lelijke instinkers...

V

vaarwater

Het woord *vaarwater* is in de zestiende eeuw gevormd ter aanduiding van de waterweg die vaartuigen volgen. Later ging het ook '(met boeien aangegeven) bevaarbare geul tussen gevaarlijke plekken' betekenen en 'kielwater'. Tegenwoordig wordt het woord in het Nederlands meestal overdrachtelijk gebruikt, bijvoorbeeld *in iemands vaarwater komen*, *ie-mand in het vaarwater zitten*, beide gebruikt voor 'concurreren', of *in gevaarlijk of rustig vaarwater komen*.

Het Russisch heeft het Nederlandse woord in 1707, tijdens Peter de Grote, overgenomen als *farvater* (zie illustratie 21). Ook in het Russisch heeft dit woord een overdrachtelijke betekenis gekregen: *plyt'* of *byt' v farvatere kogo-nibud'* betekent 'iemand's voetspoor/voorbeeld/koers volgen'. De communisten hanteerden leuzen als *my v farvatere progressa!*, letterlijk 'wij bevinden ons in het vaarwater van de vooruitgang'. Het Russisch heeft het Nederlandse woord doorgegeven aan een aantal andere talen. Zo kent men in het Bulgaars, Oekraïens, Kroatisch en Servisch *farvater*. Waarschijnlijk zijn het Poolse *farwater*, het Estse *faarvaater* en het Litouwse *farvāteris* daarentegen rechtstreeks aan het Nederlands ontleend.

Het Deense *farvand*, het Noorse *farvann*, *farvatn* en het Zweedse *farvatten* gaan eveneens terug op het Nederlands. Het element 'water' is in de Scandinavische talen vertaald: Deens *vand*, Noors *vann*, *vatn* en Zweeds *vatten* zijn de normale woorden voor 'water'. Het eerste gedeelte van de samenstelling, *far-*, gaat terug op het Zweedse werkwoord *fara* en het Deense en Noorse werkwoord *fare*. In het Zweeds betekent *fara* uitsluitend 'gaan, reizen' en niet 'varen', wat bewijst dat het woord ontleend is aan het Nederlands en niet een eigen vorming is. In het Deens en Noors kan *fare* wel voor 'varen' worden gebruikt, al is dat niet de eerste of de oudste betekenis; in het moderne Deens is die betekenis ongebruikelijk.

In het Duits spreekt men van *Fahrwasser*. Dit woord kan onafhankelijk van het Nederlandse zijn gevormd, maar kan er ook door zijn beïnvloed. In het Nederlands is *vaarwater* namelijk veel eerder gevonden dan in het Duits: in ieder geval in 1532, terwijl het Duitse woord

pas voorkomt in 1599, in een volmacht aan de Hanzeschepen die varen op Riga. Aangezien Nederlanders, Vlamingen en Duitsers binnen de Hanze veel contact met elkaar hadden, is invloed niet onwaarschijnlijk.

Hoe komt het nu dat het Nederlandse woord *vaarwater* zo succesvol is geweest? Het woord kan natuurlijk door scheepslui uit verschillende gebieden en met verschillende moedertalen uitgewisseld zijn, maar waarom is dan juist het *Nederlands* de taal waarin het woord is gevormd en waardoor het is verbreid? Ik vermoed dat het woord is opgekomen en verbreid dankzij de Nederlandse zeekaarten. Om dit toe te lichten is een kleine uitweiding noodzakelijk.

Omdat in de zestiende eeuw de visvangst voor de Lage Landen een zeer belangrijke bron van inkomsten vormde (zie het trefwoord *haring*), werden er hier allerlei kaarten met commentaar getekend, die ook in andere landen gebruikt werden en die soms ook werden vertaald. Zo verscheen in 1532 *De Kaert vander Zee* van Jan Severszoon. Deze kaart is het oudste gedrukte Nederlandse leeskaartboek (gebaseerd op middeleeuwse manuscripten), met een beschrijving van de vaarroutes langs de kusten van de Noord- en Oostzee. In 1540 of 1541 verscheen een tweede druk, die in de zestiende eeuw nog vele malen werd herdrukt en vertaald in onder andere het Duits. In het boek werd de op zee te volgen route beschreven met alle bijzonderheden en gevaren: ondieptes, zandbanken, klippen en dergelijke. De kaarten werden aanvankelijk *paskaarten* genoemd, omdat hierop de afstanden en (on)dieptes werden aangegeven – *passen* slaat op het ‘meten’ van de afstanden.

In 1584 verscheen bij Plantijn in Leiden van de Enkhuizenaar Lucas Jansz. Waghenaer (ca. 1533-1606) de zeeatlas *Spieghel der Zeevaerdt*, die geldt als de eerste moderne atlas van de zeeën van West-Europa. Het boek bevatte 23 kaarten met commentaar bij iedere kaart. In 1585 verscheen het tweede deel, met 21 kaarten. De *Spieghel* werd al snel buiten de Lage Landen bekend. In 1586 verscheen een Latijnse vertaling, in 1588 een Engelse, in 1589 een Duitse, en in 1590 en in 1600 verschenen er twee Franse. Het werk was voor de Engelsen zo belangrijk dat de naam Waghenaer in de spelling *wag(g)oner* de soortnaam voor een dergelijke verzameling zeekaarten werd; inmiddels is dit Engelse woord overigens wel verouderd. Ook in het Frans werd de naam Waghenaer een soortnaam, maar dan in vertaling; de auteursnaam werd namelijk vertaald: Lucas Waghenaer werd Lucas fils de Jean Chartier – *charretier* betekent ‘voerman’, net als *wagenaar*. Vervolgens werd *chartier* in het verleden gebruikt voor een zeeatlas in het algemeen.

In de commentaren van zowel *De Kaert vander Zee* als de *Spieghel* van Waghenauer werd uitvoerig ingegaan op de te volgen vaarroutes. En daarbij speelde het begrip *vaarwater* in de betekenis ‘waterweg, vaargeul’ een centrale rol. Het is dan ook niet toevallig dat de oudste vermelding van *vaarwater* in het *WNT* een citaat is uit *De Kaert vander Zee van Jan Severszoon* uit 1532: ‘Dat coerts [de koers] is oost noortoost inden rechten vaerwater.’ En in *De Spieghel* van Waghenauer worden in ieder commentaar meerdere malen zinsneden vermeld als ‘int vaerwater ist diep 55. vadem’.

Al met al lijkt het mij dan ook aannemelijk dat het Nederlandse woord *vaarwater* dankzij oude atlassen in andere talen bekend is geworden. Zie voor de invloed van atlassen ook de trefwoorden ***atlas*** en ***maalstroom***.

Illustratie 21.
Vaarwater in het Russisch

vader → oom.

Van Gogh

De naam van de schilder Vincent van Gogh is internationaal bekend, net zoals zijn schilderij *De aardappeleters*. Dit feit gecombineerd met de forse export van aardappelen uit Nederland, maakt dat het voor de hand ligt om een Nederlands aardappelras *Van Gogh* te noemen. De Van Gogh is een late, matig grote aardappel die geldt als een iets bloemige, goede consumptieaardappel. De naam van het ras is onder andere geleend in het Fins als *VanGogh (peruna)*. Een informant bericht:

Dit woord blijft onverbogen. Als aardappelsoort hier in Finland zeer gewaardeerd; de naam wordt dus frequent gebruikt. De naam Van Gogh wordt hierbij vaak als *VanGogh* of *vangogh* of *vanGogh* aaneengeschreven – met of zonder de toevoeging van aardappel (*peruna*) ervoor of erachter.

In woordenboeken van andere talen heb ik de naam niet gevonden, maar op internet blijkt dat de naam *Van Gogh* als aardappelras ook bekend is in onder andere het Deens, Duits, Engels, Frans, Noors en Zweeds.

Een bekender – ook in Nederland – en ouder ras is het *bintje*, waarvan wel algemeen bekend is dat de naam in 1905 is toegekend door de ‘uitvinder’ en aardappelkweker K.L. de Vries, die tevens schoolhoofd was en het nieuwe ras vernoemde naar zijn ijverige leerlinge Bintje Jansma. Een informant bericht:

Toen ik op zomervakantie in Frankrijk was, las ik op een reclamebord nabij een boerenerf: ‘PDT Bintje’. Ik kan dit alleen vertalen als Pommes de terre – Bintje, dus: aardappelen Bintje (te koop).

Volgens de Franse internet-encyclopedie *Wikipedia* is ‘la bintje’ het meest geteelde aardappelras in Frankrijk, vooral in Noord-Frankrijk. De naam *bintje* is niet alleen bekend in het Frans, maar ook in onder andere het Deens, Duits, Engels, Hongaars, Noors, Pools, Tsjechisch en Zweeds. Volgens de Zweedse *Wikipedia* wordt het *bintje* sinds de jaren veertig van de twintigste eeuw in Zweden verbouwd. In het Fins heet het *bintje (peruna)*. Zelfs in het Italiaans en Spaans is het *bintje* bekend, hoewel in Italië en Spanje traditioneel weinig aardappels worden gegeten.

verdomme

Krachttermen zijn een speciale soort tussenwerpsels (zie *ja*). Enkele Nederlandse krachttermen zijn door andere talen geleend. Al eerder kwam ter sprake de bastaardvloek *jeminee*. Een sterkere krachtterm is *verdomme*, in het Indonesisch overgenomen als *perdom* en in het Ambonees als *fordomo*, *pordomo*. Ook de nóg krachtiger versie, *godverdomme*, is in het Indonesisch geleend, als *hotperdom*; in het Ambonees luidt hij *kotpordom*. Daarnaast is *verrek* in het Indonesisch geleend als *perék*, in het Ambonees als *farék*, *parék*, en in het Sranantongo als *frék*.

Dat krachttermen door andere talen worden overgenomen, heeft vooral te maken met het feit dat vreemde krachttermen minder grof overkomen: in Indonesische ogen heeft het eerste deel van de vloek *hotperdom* geen betekenis (*hot* bestaat niet in het Indonesisch), terwijl het eerste deel van de Nederlandse vloek het geheel tot een godslastering maakt. Indonesiërs, die veelal moslims zijn, vloeken slechts hoogstzelden godslasterlijk. En als ze 't doen, dan geven ze de voorkeur aan het ontleende *hotperdom*. Bovendien sprak en dacht de bovenlaag van de Indonesische bevolking in het verleden in het Nederlands. In 1967 zei Soekarno (geciteerd door Groeneboer, *Weg tot het Westen*, p. 415) over het Nederlands:

Het werd de taal waarin ik dacht. Zelfs nu nog vloek ik automatisch in het Nederlands. Als ik tot God bid, doe ik dat in het Nederlands.

verkouden

Verkoudheid is een typisch verschijnsel dat samenhangt met het klimaat in de Lage Landen, en dat in gebieden met een warmer klimaat een veel kleinere rol speelt. Daarom kan men goed begrijpen dat het Nederlandse woord *verkouden* is overgenomen door het Sranantongo: *frikowtu* betekent zowel 'verkouden' als 'verkoudheid', en men kan bijvoorbeeld zeggen *mi abi frikowtu* 'ik ben verkouden', of *a frikowtu boi* 'de verkouden jongen'. Ook in het Papiaments is *ferkout*, *fèrkout* bekend. In het Indonesisch komt dit woord niet voor, maar wel in sommige streektaalen. Zo kent het zogenoemde Kupang Maleis *farkout*. Het Kupang Maleis wordt gesproken in en rond Kupang op West-Timor en het aangrenzende eiland Rote. Hier heeft zich sinds de zestiende eeuw, toen er Nederlandse handelaren en militairen naar het gebied kwamen, een variant van het Maleis ontwikkeld die een eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt. Het Kupang Maleis is in een veel eerder stadium en op

veel intensievere wijze beïnvloed door het Nederlands dan het Indonesisch en bevat daardoor allerlei leenwoorden die niet voorkomen in het Indonesisch – zoals *farkout*.

Daarnaast zijn er natuurlijk ook leenwoorden die zowel in het Kupang Maleis als in het Indonesisch voorkomen, zoals *hek* 'hek', *fals* 'vals' en *ploi* 'plooi'. Marian Klamer, die in deze regio taalkundig onderzoek heeft verricht, bericht: 'In vrijwel elke zin komt wel een Nederlands naamwoord, voegwoord, werkwoord of iets dergelijks voor, uiteraard in verbasterde vorm.'

verrek → **verdomme**.

vlag

Nederlandse leenwoorden kunnen de communicatie met Russen onverwacht eenvoudig maken. Een medewerker van het ministerie van Buitenlandse Zaken vertelt: 'Toen ik ooit met mijn beperkte kennis van het Russisch zocht naar het Russische woord voor vlaggenstok, schoot men mij te hulp met de suggestie of ik wellicht *flagštok* bedoelde.' *Flagštok* gaat terug op het Nederlandse *vlagstok*, *vlaggestok*, sinds 1995 gespeld als *vlaggenstok*, met een tussen-*n*, waardoor de afstand tussen het Russische en het Nederlandse woord groter is geworden. Vroeger waren in het Russisch ook bekend de *bramflagštok* en de *grotflagštok* 'de grote vlaggenstok' ofwel de vlaggenstok van de grote mast. Alle genoemde woorden dateren uit de tijd van Peter de Grote. In die periode is tevens *flag* 'vlag' geleend. De Nederlandse invloed ging verder dan het uitlenen van het woord *vlag*; de slavist Van der Meulen merkt namelijk op: 'Het is bekend, dat de kleuren der Russische handelsvlag de Hollandsche zijn, alleen in andere volgorde: wit, blauw, rood.' Ook de Nederlandse woorden *vlagdoek* en *vlagman* zijn door het Russisch overgenomen als *flagduk* (zie **doek**) en *flagman* 'aanvoerder van een eskader of smaldeel met zijn eigen vlag'.

Het Nederlandse woord *vlag* is tot slot ook geleend door het Japans als *furafu*; tegenwoordig is dit woord echter verouderd.

voor

Volgens de taalkundige Don van Minde kent het Ambonees drie voorzetsels/voegwoorden met de betekenis 'voor, om, ten behoeve van', namelijk *par*, ontleend aan het Portugees; *buat*, een Maleis woord; en *for*, *fur*, dat naar alle waarschijnlijkheid teruggaat op het Nederlandse *voor*, hoewel het woord ook een contaminatie kan zijn van het Nederlandse

voor en het Spaans/Portugese *por*. De functie en het gebruik van deze drie woorden loopt door elkaar. Het is beslist bijzonder dat een taal zoveel grammaticale woorden voor een en dezelfde functie uit andere talen overneemt.

voor de wind

Het Nederlands heeft niet alleen woorden, maar ook woordverbindingen aan andere talen uitgeleend. Zo vertelt een informante:

Ik nam eens deel aan een conferentie over onderwijs in Nachodka aan de oostkust van Siberië. Met enige Russen maakten wij met een zeilboot een pleziertochtje op zee. Toen we van wal staken, hoorden we de roerganger tegen zijn hulpje roepen: ‘Bocman, fok fordevint!’

De Russische zin *Bocman, fok fordevint!* bestaat geheel uit Nederlandse leenwoorden. *Bocman* wordt in het Russisch uitgesproken als /botsman/. *Fordevint* gaat terug op het Nederlandse *voor de wind* ‘met de wind in de rug, voor de wind’. Dat het hier om een leenwoord in het Russisch gaat, blijkt onder andere uit de beginletter *f*-, want in het Russisch komt deze klank oorspronkelijk niet voor. De slotletter *-t* bewijst dat het woord mondeling en niet schriftelijk is overgenomen.

Uit de Russische vorm *fordevint* kunnen we enkele conclusies trekken over de uitspraak van het Nederlands in de tijd van Peter de Grote – want de ontleening dateert uit die periode. Ten eerste blijkt uit de beginletter *f*- dat de uitspraak van /f/ voor *v* (/feel, vinden/), waarover tegenwoordig veel wordt geklaagd als bewijs van de verloedering van het Nederlands, eind zeventiende eeuw al gebruikelijk was, in ieder geval in het Hollands. Ten tweede kunnen we uit de Russische vorm *fordevint* opmaken dat in het Nederlands eind zestiende eeuw de *-n* die toentertijd in de schrijftaal geschreven werd in *voor den wind*, niet werd uitgesproken: anders zou de Russische vorm immers *fordenvint* zijn geweest.

In het Pools is zowel *fordewind* als *bejdewind* ‘bij de wind’ geleend uit het Nederlands. Ook in het Deens en Noors is *fordevind* als scheepvaartterm geleend. In het Noors bestaat zelfs de afleiding *fordevinder* voor een schip dat voor de wind zeilt. Een dergelijke afleiding heb ik in het Nederlands niet gevonden, dus waarschijnlijk is zij in het Noors gemaakt.

W

waaien, waaier → uitwaaien.

wacharme(n)

In het moderne Nederlands is de uitroep *wacharme(n)* niet meer bekend, maar in het verleden was hij heel gebruikelijk. In de middeleeuwse *Ferguut* kan men lezen ‘Zij zeide: Lieve here, wacharmen!’ en in *Pyramus en Thisbe*: ‘Wacharme, hoe stille zwijchdi?’ In het Vlaams wordt het woord nog steeds gebruikt, en op internet kunnen wij bijvoorbeeld lezen: ‘Ze moet het wacharme alleen stellen met haar naambekendheid.’

Wacharme(n) betekent eigenlijk ‘ach, arme’ of ‘wee, ongelukkige’. *Wach* is een uitroep van droefheid. Ik heb dit onbekende woord als ingang in dit boek opgenomen, omdat de Nederlandse uitdrukking een interessante en onverwachte ontwikkeling heeft doorgemaakt buiten het Nederlands: *wacharme* is namelijk al in 1288 overgenomen door het Frans: inmiddels is het in de vorm *vacarme* het normale Franse woord voor ‘lawaai, kabaal, herrie’. Het woord is geleend dankzij contacten tussen Zuid-Nederlandse en Noord-Franse sprekers. Aanvankelijk werd het woord overgenomen als *wascarme* (1288), vervolgens is het via *wacarme* (1310) veranderd in *vacarme* (1485). Het woord heeft lange tijd als vreemd gegolden (het Frans kent oorspronkelijk geen woorden die met *w-* beginnen), en betekende aanvankelijk ‘weeklacht’. Het werd ook gebruikt als uitroep ‘help!’ Via deze betekenissen werd het geassocieerd met het geluid van mensen die ruzie hebben of herrie maken. De betekenis ‘(oorverdovend) lawaai’ werd in de negentiende eeuw algemeen gebruikelijk.

wafel

De gebaksnaam *wafel* is afgeleid van *weven* en is verwant met Duits *Wabe* ‘honingraat’. Die betekenis heeft *wafel* ook in Nederlandse dialecten, en daarom veronderstelt men dat de *wafel* op grond van vormgelijkheid is genoemd naar de honingraat. Het woord *wafel* is halverwege de vijftiende eeuw voor het eerst in een Nederlandse tekst aangetroffen, maar in 1383 is in Kortrijk al sprake van een *waferyser* ‘wafelijzer’. Dat het woord in het Nederlands nóg ouder is, blijkt echter uit het feit dat het

al in 1185 is geleend door het Frans als *walfre* 'gebak'. De tegenwoordige Franse vorm luidt *gaufre* en betekent zowel 'gebak' als 'honingraat'.

De gebaksoort wafel was kennelijk een Nederlandse specialiteit: de naam ervoor is behalve in het Frans in nog veel meer talen overgenomen. In de vijftiende eeuw is *wafel* overgenomen door het Middelnederduits, en in de zestiende eeuw door het Hoogduits (als *Waffel*). In 1642 is in het Zweeds *wåffla* aangetroffen, in het Deens en Noors kent men *vaffel* (zie illustratie 22: Noors *vaffelis* is 'ijswafel'). Het Fins heeft *vohveli* geleend uit het Zweeds. De Japanners noemden het gebak vroeger *wåferu*, *wåheru*, maar tegenwoordig gebruiken ze het Engelse leenwoord *waffuru*. In 1717 heeft het Russisch het woord als *vaflja* geleend, met als afleiding *vafel'nica* 'wafelijzer'. Uit onderzoek van de taalkundige Dvohpolyj blijkt dat dit woord momenteel in het Russische Bargoens de betekenis 'oraal-genitaal contact' heeft, waarbij ook de afleidingen van het woord, zoals *vafel'nica* en *vaflist*, allerlei obscene betekenissen hebben gekregen.

De Hollanders namen hun wafels mee naar Amerika, waar het woord in 1744 voor het eerst genoemd werd in het Amerikaans-Engels als *waffle*. Sinds 1794 is daar ook *waffle-iron* bekend.

Zie ook *stroopwafel*.

Illustratie 22.
Wafel in het Noors

wc → **kakhuis**.

w

wenteltrap

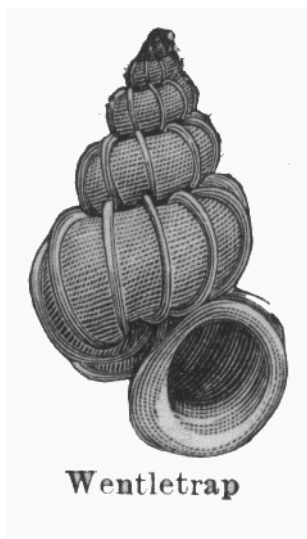
In het middeleeuwse Nederlands noemde men een trap die spiraalsge-

wijs langs een as omhooggaat een *wendeltrap*. Dit woord was samengesteld van *wendelen*, *windelen* 'draaien', een afleiding van *wenden*, *winden*, en *trap* (eveneens een Nederlands uitleenwoord, zie *trap*). In de zestiende eeuw werd de vorm *wendeltrap* geleidelijk vervangen door *wenteltrap*, onder invloed van *wentelen*. In die periode kreeg het woord er bovendien een overdrachtelijke betekenis bij, namelijk die van een bepaalde zeeslak uit de familie der *scalaria* met een kegelvormig, spiraalsgewijs gedraaid slakkenhuisje. De Nederlandse naam *wenteltrap* zal geïnspireerd zijn door de oudste wetenschappelijke Latijnse naam van het geslacht, *Scalaria*, een afleiding van *scalae* 'ladder, trap'.

De gewone wenteltrap komt voor aan de Nederlandse stranden en heeft een klein slakkenhuis. De *Scalaria pretiosa* ofwel de kostbare wenteltrap (door Linnaeus in 1758 voorzien van de naam *Epitonium scalare*) was in het verleden zeer zeldzaam en geliefd vanwege het mooie, glanzend witte slakkenhuis (zie illustratie 23). In de achttiende eeuw werd deze soort duur verhandeld en verzameld in zogenoemde 'naturaliën-kabinetten'. De horentjes werden onder andere gebruikt ter versiering van schelpendozen. Tegenwoordig zijn ze minder zeldzaam en de prijzen zijn gedaald, maar ze worden nog steeds verhandeld.

De *Scalaria pretiosa* wordt gevonden langs de kusten van Azië, en is beschreven door de internationaal bekende natuuronderzoeker G.E. Rumphius, die in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie vanaf 1652 bestuursambtenaar was op Ambon en daar de planten bestudeerde. Hij omschreef het 'Wendeltrapje' als 'een raar [zeldzaam], klein, en wit Hoorntje, buiten omgeeven met veele plekken, die dwars aan de gieren staan, als schubbetjes, en in ordre opgaande als een wendeltrap'. In 1701 werd volgens Rumphius een wenteltrap verkocht voor 40 guineas, wat toentertijd een enorm bedrag was.

De Nederlandse naam *wenteltrap* is overgenomen in het Engels, waar de *Scalaria pretiosa* *wentletrap* heet; dit woord is in 1758 voor het eerst in het Engels vermeld. Later is de naam ook in het Engels vertaald, en men bezigt tegenwoordig ook wel de namen *ladder shell* en *staircase shell*. In het Duits heet de slak tegenwoordig *Wendelschnecke* – die naam kan onafhankelijk van de Nederlandse naam in het Duits zijn gevormd –, maar vroeger heette hij ook *Wendeltreppe*, en dié naam zal net als de Engelse benaming *wentletrap* teruggaan op het Nederlands. Daarbij zal Rumphius een rol hebben gespeeld, want deze geleerde was van oorsprong Duitser, al schreef hij zijn werken in het Nederlands, en zijn werken zijn in de achttiende eeuw vertaald in het Duits en Latijn.

Illustratie 23.
Wentletrap in het Engels

wij → **mekaar**.

witlof

Zowel in het Frans als in het Engels komt het woord *witloof* voor. Dat komt doordat de 'uitvinding' van de groente witlof (in het Belgisch-Nederlands *witloof*) in de achttiende eeuw in Brussel heeft plaatsgevonden. Men teelde in de omgeving van Brussel onder andere cichoreiwortels, die dienden als grondstof voor het koffiesurrogaat dat de armen in die periode dronken; de wortels werden gebrand. Toen er op een bepaald moment een overproductie was, bleven de wortels in een donkere schuur liggen, en door de milde temperatuur kiemden ze en kwamen er lange, witgele scheuten tevoorschijn. Deze verkochten de boeren op de Brusselse markten, waar zij in de smaak vielen. Het waren toen nog bosjes jonge bladeren en scheuten, die *kapucienenbaard* of *pisenlit* werden genoemd. De groente werd door een zekere Brezirs verbeterd en veranderd in de vorm die wij nu kennen. Brezirs, die toezicht hield op de teelt in de Rijksplantentuin van Brussel, experimenteerde met het kweken van witloof in de kelders, en ontdekte dat de plant bij een be-

paalde combinatie van duisternis, warmte en vochtigheid kropvorming vertoonde.

Een synoniem voor *witlof* is *Brussels lof*, verwijzend naar de plaats waar de groente voor het eerst werd gekweekt. Deze naam is in een aantal talen overgenomen, in de vorm van een vertaling. Zo spreekt men in het Frans van *chicorée de Bruxelles* en in het Amerikaans-Engels van *Belgian* (niet *Brussels*) *endive*. In het Sloveens tot slot noemt men 'witlof' zowel *vitlof* als *belgijski radic*, letterlijk 'Belgische cichorei'.

woonerf

Het eerste woonerf werd gebouwd in 1964 in de Nederlandse gemeente Emmen. De uitvinder van het concept en van de naam was de stedenbouwkundige Niek de Boer. Deze constateerde dat door het steeds toenemende verkeer de vooroorlogse functie van straten als ontmoetingsplek van mensen en speelterrein voor kinderen aan het verdwijnen was. Hij wilde straten opnieuw de functie geven van een erf, en ontwierp daarom zogenoemde *woonerven*, die waren gelegen in grote aaneengesloten verkeersvrije groene zones waarlangs verkeersstraten liepen. De Boer schreef mij het volgende:

Groene woongebieden zijn ontoegankelijk voor auto's, maar liggen wel in de directe nabijheid van zorgvuldig vormgegeven parkeervelden. De erf- en de verkeersfunctie zijn uit elkaar gehaald. De erf-functie blijft beperkt tot de woningcomplexen. De naam 'woonerven' ligt voor de hand.

Inmiddels is het begrip *woonerf* echter verwaterd. De Boer merkt hierover op:

Veel gemeenten durfden het woonerf niet aan. Er kwam een akelig compromis uit de bus. Men plakte er wel het etiket woonerf op en dat werd ook nog eens gehonoreerd door Van Dale, die *woonerf* omschrijft als: 'woonbuurt waarvan de straten door verkeersdrempels, plantenbakken en dergelijke niet of zeer moeilijk voor auto's toegankelijk zijn.' Het populair geworden woonerf achter het noodzakelijke verkeersbord is een karikatuur. Daar treedt een onzalige menging van de verschillende verkeerssoorten en nota bene kinderspel op! In het oorspronkelijke model is autoverkeer juist strikt gescheiden van fiets- en voetgangersverkeer en speelgelegenheid...

De Nederlandse uitvinding woonerf werd door andere landen overgenomen, om te beginnen door de Verenigde Staten. De Boer hierover:

Bij de introductie van de term in het Engels speelde ir. Boudewijn Bach van de TU Delft een rol. In een Fulbright lecture tour in de Verenigde Staten kwam ook het woonerf aan de orde. Toen hij zijn toehoorders eens het woord woonerf voorhield en opmerkte dat hij geen goede vertaling kon verzinnen, stond de voorzitter op en sprak: 'We call it woonerf.'

En dat is nog steeds het geval. Zo is te lezen op internet: 'One of the Dutch innovations talked about much in America is the woonerf, an extremely "traffic calmed" street that favors bikes and peds.' Regelmatisch wordt het woord verklaard als 'street for living', 'living street', 'living yard', 'residential yard', 'urban yard', 'living environment' of 'home zone'. Zelfs het meervoud *woonerven* gebruikt men. De afbreking van het woord levert begrijpelijkerwijs problemen op (*woo-nerf*) en over de uitspraak van het woord worden allerlei opmerkingen gemaakt op internet, zoals 'the odd-sounding *woonerfen* 'the Dutch word *woonerf*, which sounds like it should be a type of foam ball; its plural is *woonerven*, which sounds a little bit like "unnerving"'. Ondanks de moeilijke uitspraak staat de term *woonerf* in het Engels zeer sterk: hij wordt veelvuldig gebruikt, en men spreekt zelfs over bijvoorbeeld *woonerf streets*. Daarbij hanteert men voor *woonerf* overigens zowel de strenge als de verwaterde definitie.

Ook in andere talen is het woord *woonerf* doorgedrongen. Op internet is te zien dat het genoemd wordt op Duitse, Franse, Griekse, Hongaarse, Italiaanse, Japanse, Poolse, Spaanse, Turkse en Zweedse sites. De toekomst moet leren of het onuitspreekbare Nederlandse woord zich blijvend een plaatsje zal veroveren in al deze talen.

X

xerox

In het verleden sprak men in het Nederlands van *xeroxen* voor 'een fotokopie maken', en heette een fotokopie een *xerox*. Deze woorden waren afgeleid van de merknaam Xerox, de naam van het oudste fotokopieerapparaat, stammend uit begin jaren vijftig van de twintigste eeuw. Door de opkomst van andere merken kopieerapparaten werd de benaming *xerox* in het Nederlands vervangen door *fotokopie*; sinds de firma Xerox zijn assortiment heeft uitgebreid, wordt de naam opnieuw gebruikt in samenstellingen zoals *xeroxprinter*, *xerox-copier*, *Xerox Phaser*, *Xerox cartridges* – al dan niet gespeld met een hoofdletter, maar altijd verwijzend naar de bedrijfsnaam. In het Indonesisch echter is het woord *xerox* – ontleend aan het Nederlands – bewaard gebleven ter aanduiding van een fotokopie. Daarnaast heeft men het werkwoord *menxerox* gevormd voor 'een fotokopie maken'. Dat het woord aan het Nederlands is ontleend, kunnen we opmaken uit de uitspraak: zowel in het Nederlands als in het Indonesisch wordt het woord namelijk uitgesproken als /kse-roks/, terwijl de Engelsen en Amerikanen /zeroks/ zeggen. Die laatste uitspraak is overigens recent ook overgenomen in het Indonesisch, omdat tegenwoordig de Nederlandse invloed geleidelijk wordt verdrongen door Engelse; overigens is het ook mogelijk dat de uitspraak /zeroks/ in het Indonesisch onafhankelijk van het Engels is ontstaan, want in het Indonesisch komt de medeklinkercombinatie /ks-/ niet voor.

x

Y

yawl

Er zijn geen Nederlandse woorden uitgeleend die beginnen met een *y*. Het Nederlands kent maar heel weinig woorden die *y*- als beginletter hebben, en deze zijn allemaal ontleend aan een andere taal. Wél hebben enkele Nederlandse uitleenwoorden in een andere taal de beginletter *y*-gekregen, waarna het bewuste woord met dié beginletter is doorgeleend aan weer andere talen. Soms is het woord in de nieuwe vorm bovendien teruggeleend door het Nederlands. Aan al deze voorwaarden voldoet de scheepsnaam *yawl*.

Het woord *yawl* is oorspronkelijk afkomstig uit het centrale gebied van waaruit de middeleeuwse Hanze opereerde: Noord-Duitsland en Oost-Nederland. Bij deze Europese handelsmaatschappij waren kooplieden aangesloten van Duitse, Nederlandse en Vlaamse steden. De Hanze beheerste de handel in de Noord- en Oostzee, en dreef handel met onder andere Engeland, de Scandinavische landen en Oost-Europa. De taal die daar werd gesproken, werd dan ook gebruikt als verkeerstaal van de Hanze. Die taal was het Saksisch. Zoals bekend wordt in Groningen, Drente, Overijssel en Gelderland nog steeds een (Neder)saksisch dialect gesproken dat nauw verwant is aan de dialecten die in Noord-Duitsland worden gesproken. De Saksische dialecten in Duitsland noemt men meestal Nederduits, tegenover het Hoogduits, dat tegenwoordig als standaardtaal gebruikt wordt. In de periode van de Hanze bestonden er echter nog geen standaardtalen, noch voor het Nederlands, noch voor het Duits. Het Nederduits (dat in de middeleeuwse periode Middelnederduits werd genoemd) en het Oost-Nederlands leken in de Hanzeperiode zozeer op elkaar dat niet is uit te maken uit welke taal een bepaald woord is ontleend. Pas later groeiden de dialecten uiteen.

In dit centrale Saksische gebied nu ontstond het woord *jol*, Nederduits *Jolle*, voor een licht roei- en zeilvaartuig met scherpe voor- en platte achterstevan. In het Nederlands is het voor het eerst in een tekst uit 1567 aangetroffen. De verdere herkomst van het woord is onzeker. Vanuit het Nederlands/Middelnederduits is het woord in een groot aantal talen overgenomen. Om er enkele te noemen: in het Deens, Noors en

Zweeds als *jolle*, in het Lets als *jolla*, in het Litouws als *jòlas*, in het Frans als *yole* en in het Engels als *yawl*.

Zowel het Engels als het Frans hebben het woord doorgeleend aan andere talen. Zo hebben het Spaans, Italiaans en Portugees het Franse woord ontleend als *yola*, *iolla* respectievelijk *iole*, terwijl bijvoorbeeld het Deens, Noors, Russisch, Zweeds het Engelse woord *yawl* hebben ontleend. Dat als gevolg hiervan in veel talen, waaronder het Nederlands, de vorm *jol* (en varianten) naast *yawl* kwam te staan, komt doordat het woord in het Engels niet alleen een andere vorm, maar ook een nieuwe betekenis heeft gekregen: met *yawl* wordt namelijk een scheepje met twee masten aangeduid, waarvan de kleinste achter het roer geplaatst is.

Z

zetspil

In ieder geval sinds 1642 heet een pil die in de endeldarm gebracht wordt in het Nederlands een *zetspil*. Over de herkomst van dit woord bestaan twee opvattingen. Eind negentiende eeuw heeft A. Beets, redacteur van het *WNT*, geponereerd dat *zetspil* een samenstelling is met een woord *zet* 'achterste, anus, zetel', dat tegenwoordig alleen nog in het Vlaams bestaat, maar in de zeventiende eeuw ook in Hollandse bronnen voorkwam. De naam zou dan vergelijkbaar zijn met de benaming *pille van onderen*, die in 1567 is aangetroffen. Dirk Geirnaert, die behoort tot de jongere generatie redacteurs van het *WNT*, vertegenwoordigt de tweede opvatting, namelijk dat *zetspil* is samengesteld van *zetten* 'plaatsen' en *pil*, en teruggaat op de verbinding *een pil zetten*. Daarbij wijst hij erop dat in het verleden een geneesmiddel dat in de baarmoederhals werd ingebracht tegen vrouwenkwalen, *zetspil voor vrouwen* of *zetspil voor de lijf- of baarmoeder* werd genoemd, en hier kan geen sprake zijn van *zet* 'achterste'. Maar *zetspil voor vrouwen* is pas bekend sinds 1743, dus wellicht gaat het hier om een betekenisuitbreiding.

Grappig genoeg is het mogelijk dat het antwoord op de vraag welke van de twee opvattingen correct is, te vinden is in een andere taal. Onder het trefwoord *steenbreek* bleek al dat diverse Nederlandse woorden zijn vertaald in het Japans. Dit geldt met name voor veel medische termen. Ook het woord *zetspil* is in het Japans vertaald, en wel als *zayaku*; het interessante is dat dit Japanse woord een samenstelling is van *za* en *yaku* 'geneesmiddel'. En wat is de betekenis van *za*? Dat is 'zitten, zetel'! Dit bewijst in ieder geval dat de Japanse vertalers (en waarschijnlijk hun Nederlandse informanten) *zetspil* opvatten als een samenstelling met als eerste deel *zet* 'zitten, zetel, zitvlak'.

Eind negentiende eeuw werd Japan een voorbeeld voor China. Japan had dankzij de contacten met de Nederlanders al vroeg kennisgenomen van de westerse cultuur en wetenschappen, terwijl China in dat opzicht veel conservatiever was en niet was geïnteresseerd in buitenlandse kennis. Nadat de Japanners de Chinezen verslagen hadden in de Chinees-Japanse oorlog van 1894-1895, werden de Chinezen zich bewust van hun achterstand en probeerden zij deze in te lopen via Japan.

Als gevolg hiervan werden er veel Japanse woorden overgenomen in het Chinees. Dit verschijnsel is beschreven door de sinoloog Koos Kuiper.

Nederlandse woorden werden vaak in het Japans overgenomen in de vorm van een leenvertaling in Chinese karakters, die op hun beurt ook werden gebruikt in het Chinees. Een dergelijke manier van lenen is alleen mogelijk tussen talen die het Chinese schrift gebruiken, zoals het Chinees en Japans. Men noemt dit wel 'grafische ontlening'. Dat geldt bijvoorbeeld voor *zetspil*, dat in het Chinees wordt uitgesproken als *zuoyao*. Andere Nederlandse woorden die eerst in het Japans als leenvertaling zijn overgenomen en waarvan het Chinees vervolgens de karakters uit het Japans heeft overgenomen, zijn bijvoorbeeld *blindedarm* (Japans *môchô*, Chinees *mangchang*; al bekend sinds 1773), *hersenvlies* (Japans *nômaku*, Chinees *naomo*), *hoornvlies* (Japans *kakumaku*, Chinees *jiaomo*) en *reukzenuw* (Japans *kyushinkei*, Chinees *xiushenjing*). Het woord *blindedarm* is tevens door het Koreaans overgenomen uit het Japans: in het Koreaans is de uitspraak /maengjang/. Overigens is het Nederlandse *blindedarm* op zijn beurt een leenvertaling van het Latijnse *colon caecum*.

Ook werden sommige Nederlandse woorden overgenomen als echte leenwoorden. Dat geldt bijvoorbeeld voor *lymfê*, dat in het Japans is geleend als *rinpa* (met *r* omdat in het Japans de /l/-klank niet voorkomt), geschreven met de karakters voor 'druipen' en 'knobbel', en dat vervolgens ook in het Chinees werd overgenomen en uitgesproken als *linba* – waarbij interessant genoeg de *l* weer teruggekomen is. Een woord dat deels is geleend en deels is vertaald, is *keisteen*, dat in het Japans is overgenomen als *keiseki* (*seki* is 'steen'), en vandaar in het Chinees als *guishi*. Van dit woord is het deel *gui* de Chinese vertaling geworden van het element 'kei'.

zolang → **ofschoon**.

zonder

Onder *naar* bleek al dat voorzetsels slechts zelden worden geleend. Toch is het Nederlandse voorzetsel *zonder* overgenomen door het Ambonees als *sondor* en door het Indonesisch als *sonder*. Zo betekent het Indonesische *saya bisa baca masih sonder kaca mata* 'ik kan nog lezen zonder bril'. En als antwoord op de vraag (in het Indonesisch) 'Wilt u thee met suiker?' kun je gewoon in het Nederlands antwoorden 'Sonder!' In het Indonesisch kent men ook de uitdrukking *mét of sonder*. Daarnaast be-

staat het Indonesische woord *tanpa* ‘zonder’, dat overigens aanzienlijk vaker wordt gebruikt dan het leenwoord *sonder*.

In het Kupang Maleis, de Indonesische taal die wordt gesproken op West-Timor (zie *verkouden*) worden *son* en *sonde*, ontleend aan het Nederlandse *zonder*, gebruikt als ontkenning ‘niet’, vergelijk *sonde lama* ‘spoedig, niet lang meer’ (*lama* ‘lang van tijdsduur’ is ook een Nederlands leenwoord), *sonde putus-putus* ‘niet stoppen, steeds maar door, zonder onderbreking’, en *sonde tau mati* ‘niet weten hoe te sterven, eeuwigdurend’. Ook het Sranantongo heeft uit het Nederlands *sondro* en *sondro dati* ‘zonder dat, afgezien daarvan’ geleend. *Sondro kaba* betekent ‘almaar door’ (*kaba* is ‘ophouden, klaar, einde’).

Waarom juist het voorzetsel *zonder* door andere talen is overgenomen, is mij niet helemaal duidelijk. Misschien kwam dit woord veelvuldig voor in ambtelijke teksten.

zonnedek

In eerste instantie lijkt het vreemd dat de Russische woorden *zont* en *zontik*, die allebei ‘paraplu, parasol’ betekenen, teruggaan op het Nederlandse woord *zonnedek*. Toch blijken de vorm- en betekenisovergangen geheel verklaarbaar te zijn. In het Russisch is in 1720 voor het eerst sprake van een *zondek* met als betekenis ‘overspanning tegen de zon’. Hierin is het Nederlandse *zonnedek* gemakkelijk te herkennen; in de scheepvaart duidde men met dit woord een overdekking over een deel van een scheepsdek aan, een gespannen tentzeil om tegen de hitte van de zon en tegen de regen te beschermen. In de achttiende eeuw werd het Russische woord veranderd in *zontik*, met de verkleiningsuitgang *-ik*, omdat het woorddeel *-ek* niet werd begrepen. Hiernaast vormde men vervolgens een nieuwe grondvorm *zont*, door weglating van de verkleiningsuitgang.

Geleidelijk echter werden *zontik* en *zont* in de betekenis ‘overspanning van het dek tegen zon of regen’ vervangen door een ander Nederlands leenwoord, namelijk *tent*. Het grote etymologische woordenboek van het Russisch van de Duitser Max Vasmer meent weliswaar dat het Russische *tent* ‘zonnetent, zonnescherm, ook scherm tegen de regen zodat men kan doorwerken’ ontleend is aan het Engels, maar de Nederlandse slavist Rein van der Meulen heeft in 1909 al aangetoond dat het Nederlands de bron is van het Russische woord. Dat blijkt uit de vele bijvoeglijke naamwoorden waarmee het woord *tent* in het verleden werd verbonden, en die alle ontleend zijn aan het Nederlands: zo werd de Nederlandse *bakstent*, een tent voor de fokkenmast, in het

Russisch aangeduid met *bakovyj tent*, terwijl de *sloeptent* in het Russisch *šljupočnyj tent* genoemd werd. Verder kenden de Russen de *jutovyj tent*, afgeleid van het Nederlandse *hut*, en de *škanečnyj tent*, waarvan het eerste deel afgeleid is van het Nederlandse *schans*, dat vroeger de benaming was voor het halfdek van sommige schepen (later ging men in het Nederlands van een *halfdektent* spreken). Al deze benamingen zijn, zowel in het Russisch als in het Nederlands, samen met de zeilvaart verouderd geraakt.

Terwijl de overspanning van het dek de nieuwe benaming *tent* kreeg, gingen de Russen de woorden *zont* en *zontik* vanaf begin negentiende eeuw gebruiken voor een draagbare variant, een handscherf dat gedragen werd ter beschutting tegen zon en regen, wat wij een paraplu of parasol noemen. In 1830 laat de beroemde schrijver M.J. Lermontov een zekere Eliza in zijn drama *Ljudi i strasti* (Mensen en hartstochten) zeggen: 'Wat is het heet vandaag... Als ik niet die weldadige *zontik* had, zou ik zwarter worden dan een moriaan...' Waarmee het zonnedeek definitief de metamorfose naar parasol heeft doorgemaakt.

zus → **oom**.

zwart → **blauw**.

zwengel

Een *zwengel* is een slinger of een werktuig met een beweegbare arm of uiteinde; de naam is afgeleid van *zwengelen* 'heen en weer zwaaien'. In de middeleeuwse vlasbewerking gebruikte men een zwengel om het vlas te braken, dat wil zeggen de stengels te kneuzen zodat het hout ervan verbrijzeld en verwijderd werd, zonder de bast die erom zit te beschadigen. Het product dat dan overbleef, was geschikt om er doek van te spinnen. Het Nederlandse woord *zwengel* is in het Engels overgenomen als *swingle*. Dat gebeurde al in de veertiende eeuw, in het kielzog van een groot aantal geïmmigreerde Vlaamse handwerkslieden. In de middeleeuwen trokken namelijk vele Vlamingen naar Groot-Brittannië, daarheen gelokt met beloften over een rijk en mooi leven. De Vlamingen waren in industrieel opzicht de meerderen van de Engelsen. Ze introduceerden nieuwe vormen van nijverheid, waarvan weven en spinnen de belangrijkste waren. Maar ook andere handwerkslieden namen hun vak mee, zoals mandenvlechters, draadtrekkers en klokkenmakers. De Vlamingen brachten niet alleen nieuwe technieken, maar ook de namen die daarmee waren verbonden. En zo namen de Engelsen diverse

Nederlandse leenwoorden over, naast het al genoemde *swingle*, zoals de woorden voor gereedschappen *drivel* 'drevel', *hack* 'hak', *plug* 'plug', *spool* 'spoel' en *tackel* 'takel'.

Geselecteerde literatuur

Alleen de belangrijkste bronnen zijn hier vermeld. In het te verschijnen *Nederlands in de wereld* zal een complete literatuuropgave over Nederlandse uitleenwoorden worden gepubliceerd.

Allsopp, Richard (2003), *Dictionary of Caribbean English usage*, Jamaica.

Anić, Vladimir en Ivo Goldstein (2000), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 2de druk.

Baird, Louise, Marian Klamer en Frantisek Kratochvil (te verschijnen 2006), 'Alor Malay as a distinct variety of Malay', in: *Proceedings of ISMIL 8*, red. D. Gil e.a.

Bakker, Peter (1993), 'Nederlandse leenwoorden in Noordamerikaanse Indianentalen', in: *Waar komen de juiste ideeën vandaan. Opstellen over taal, wetenschap en maatschappij*, red. Jan ten Thije, Amsterdam, 31-36.

Baltutis, Uldis (2005), *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*, Riga.

Bartlett, John (1849), *The dictionary of Americanisms*, New York, herdrukt in 1989.

Becker-Christensen, Christian (hoofdred.) (2005), *Politikens Nudansk Ordbok med etymologi*, Kopenhagen (met cd-rom).

Benkó, L. (hoofdred.) (1993), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Budapest.

Berg, René van den (1995), 'Forestry, injections and cards: Dutch loans in Muna', in: *Tales from a concave world, liber amicorum Bert Voorhoeve*, 191-215.

Berg, René van den (1997), 'Naar de dotoro om te boro. Nederlandse leenwoorden in het Muna', in: *Onze Taal 5*, 128-129.

Blanker, J.C.M. en J. Dubbeldam (2005), *Prisma woordenboek Sranantongo*, Utrecht.

Brüel, Sven en Niels Åge Nielsen (1993), *Fremmedordbog*, 11de druk door Lilian Plon, Gyldendal.

Černych, P.Ja. (1993), *Istoriko-ëtimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka*, Moskou.

Collins, James T. (1996), 'Europese leenwoorden in Maleisisch en Indonesisch: een wetenschappelijke uitdaging', in: Darmojuwono, Setiawati, Lilie Suratminto en Kees Groeneboer, *Vijfentwintig jaar studie Nederlands in Indonesië*, Depok, 521-549.

Corominas, Joan (1983), *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, Madrid.

- Cortelazzo, Manlio en Paolo Zolli (1979), *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna.
- Craigie, William A. en James R. Hulbert (1938-1944), *A dictionary of American English on historical principles*, Chicago.
- Cunha, Antônio Geraldo da (1982), *Dicionário etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa*, Rio de Janeiro.
- Donselaar, J. van (1989), *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*, Muiderberg, 2de druk.
- Donselaar, J. van (1994), 'Oude Nederlandse woorden in het hedendaagse Sranan-tongo', in: *Trefwoord* 9, 63-67.
- Dovhopolyj, Jaroslav (2005), 'Zapożyczenia niderlandzkie w rosyjskich żargonach i złodziejskim argot', in: *Edukacja dla przyszłości*, deel 2, 97-113.
- Echteld, J.J.M. (1961), *The English words in Sranan*, Groningen.
- Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (2003), Stellenbosch.
- Frederiks, Bernardus Th.J. en Jacobus J. Putman (1859), *Woordenlijst der in de lands-taal van Curaçao meest gebruikelijke woorden met Zamenspraken*, Curaçao; facsimile 2004.
- Geraghty, Paul en Jan Tent (1997), 'Early Dutch loanwords in Polynesia', in: *The Journal of the Polynesian Society* 106, 2, 131-160 en 4, 395-408.
- Grand Robert de la langue française* (2005), Le Robert électronique (de cd-romversie), Parijs.
- Grijns, C.D., J.W. de Vries en L. Santa Maria (1983), *European loan-words in Indonesian. A check-list of words of European origin in Bahasa Indonesia and Traditional Malay*, Leiden.
- Groeneboer, Kees (1993), *Weg tot het Westen. Het Nederlands voor Indië 1600-1950*, Leiden.
- Holub, Josef en Stanislav Lyer (1978), *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praag, 2de druk.
- Jacob, June en Charles E. Grimes (samenstellers) (2003), *Kamus Pengantar Bahasa Kupang*, Kupang, 2de druk.
- Jones, Russell (1984), 'Loan-words in contemporary Indonesian', in: *NUSA; linguistic studies of Indonesian and other languages in Indonesia* 19, 1-38.
- Joubert, Sidney M. (1999), *Handwoordenboek Nederlands-Papiaments en Handwoordenboek Papiaments-Nederlands*, Curaçao.

- Kiliaan, C. (1599), *Etymologicum Teutonicae Linguae, sive Dictionarium Teutonico-Latinum*, Antwerpen, herdrukt in 1972.
- Kluge, Friedrich (1911), *Seemannssprache. Wortgeschichtliches Handbuch deutscher Schifferausdrücke älterer und neuerer Zeit*, Halle.
- Kluge, Friedrich (2002), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 24ste druk, bewerkt door Elmar Seebold.
- Koefoed, Geert en Jacqueline Tarenskeen (1992), 'De opbouw van de Sranan woordenschat', in: *Oso* 11, 1, 67-82.
- Kopaliński, Władysław (1994), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warschau.
- Kuiper, Koos (1993), 'Dutch loan-words and loan-translations in modern Chinese: an example of successful sinification by way of Japan', in: Lloyd Haft (red.), *Words from the West: Western texts in Chinese literary context. Essays to honor Erik Zürcher on his sixty-fifth birthday*, 116-144.
- Lijster-Streef, Joan de (1996), 'Is een beskap wel beschaafd? Nederlandse leenwoorden in het Javaans', doctoraalscriptie Leiden.

- Machek, Václav (1968), *Etymologický slovník jazyka českého*, Praag, 2de druk.
- Maduro, Antoine J. en Sidney M. Joubert (1997), *Supplement bij het Handwoordenboek Papiaments-Nederlands*, Curaçao.
- Mencken, H.L. (1937-1948), *The American language. An inquiry into the development of English in the United States*, 4de druk, 1937, New York; *Supplement I*, 1945, New York; *Supplement II*, 1948, New York.
- Meulen, R. van der (1909), *De Hollandsche zee- en scheepstermen in het Russisch*, Amsterdam.
- Meulen, R. van der (1959), *Nederlandse woorden in het Russisch (supplement op de Hollandsche zee- en scheepstermen in het Russisch)*, Amsterdam.
- Minde, Don van (2002), 'European loan words in Ambonese Malay', in: *Between worlds: linguistic papers in memory of David John Prentice*, Canberra, 193-216.
- Moeiman, Susi en Hein Steinhauer (2004), *Nederlands-Indonesisch woordenboek*, Leiden.

- Nationalencyklopedins ordbok* (1995), utarbetad vid Språkdata Göteborgs universitet, Göteborg (ook op cd-rom).
- Nielsen, Niels Åge (1989), *Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie*, Gyldendal, 4de druk.
- Noorse woordenboeken op: <http://ordnett.no>.
- Onions, C.T. (red.) (1983), *The Oxford dictionary of English etymology*, Oxford.

Oxford English Dictionary (1989), 2de druk, door J.A. Simpson en E.S.C. Weiner, Oxford (cd-romversie).

Paul, Hermann (2002), *Deutsches Wörterbuch*, Tübingen, 10de druk.

Pfeifer, Wolfgang (red.) (1989), *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Berlijn.

Philippa, Marlies, Frans Debrabandere en Arend Quak (red.) (2003-), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands, A-Ka*, Amsterdam.

Prick van Wely, F.P.H. (1906), *Neerlands Taal in 't verre Oosten, eene bijdrage tot de kennis en de historie van het Hollandsch in Indië*, Semarang/Soerabaia.

Rey, A. (1992), *Dictionnaire historique de la langue française*, Parijs.

Robinson, Mairi (red.) (1985), *The concise Scots dictionary*, Aberdeen.

Ryckeboer, Hugo (2005), 'Taalpecialiteiten uit de Frans-Vlaamse keuken', in: *Dialectenboek 8: Proeven van Dialect. Een kijkje in de keuken van de Nederlandse dialecten*, Groesbeek, 315-319.

Sannasgala, P.B. (1976), *A study of Sinhala vocables of Dutch origin, with appendices of Portuguese and Malay/Javanese borrowings*, Colombo.

Sijs, Noline van der (1998), *Geleend en uitgeleend. Nederlandse woorden in andere talen & andersom*, Amsterdam.

Sijs, Noline van der (2001), *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*, Amsterdam.

Sijs, Noline van der (2005), *Van Dale Groot Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*, 's-Gravenhage (met cd-rom).

Širilova, Velika (2001), *Golem leksikon na stranski zborovi i izrazi*, Skopje.

Smith, Norval S.H. (1987), *The genesis of the creole languages of Surinam*, Amsterdam.

Stevens, A.M. en A.Ed. Schmidgall-Tellings (2004), *A comprehensive Indonesian-English dictionary*, Athens, Ohio.

Stichting Volkslectuur Suriname (1995), *Woordenlijst Sranan-Nederlands, Nederlands-Sranan, English-Sranan*, Paramaribo.

Toivonen, Y.H. (1978), *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, Helsinki.

Trumpickaitė, Aušra (2004), 'Olandų kilmės jūriniai terminai lietuvių, latvių ir estų kalbose', in: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, Liepājas Pedagoģijas akadēmija, nr. 8, p. 377-383.

Vaitkevičiūtė, Valerija (2004), *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.

- Vasmer, Max (1953-1958), *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg. Vertaald en bewerkt door O.N. Trubačjov (1964-1971), *Ětimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Moskou.
- Veen, P.A.F. van en Nicoline van der Sijs (1997), *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*, Utrecht/Antwerpen, 2de druk.
- Vos, F. (1963), 'Dutch influences on the Japanese language (with an appendix on Dutch words in Korean)', in: *Lingua* 12, 341-388.
- Vries, J.W. de (1988), 'Dutch loanwords in Indonesian', in: *International Journal of the Sociology of Language* 73, 121-136.
- Winschooten, Wigardus van (1681), *Seeman, behelsende een grondige uitlegging van de Neederlandse Konst- en Spreekwoorden, voor soo veel die uit de Seevaart zijn ontleend*, Leiden.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1882-1998), 's-Gravenhage/Leiden; 3de editie van de cd-rom (2003), inclusief de *Aanvullingen* uit 2001.

Oproep

Zijn er nog bijzondere Nederlandse uitleenwoorden die u in dit boek heeft gemist? Kent u soms Nederlandse woorden in onverwachte talen? Heeft u tijdens uw vakantie, werk in het buitenland, bij geëmigreerde familieleden, in buitenlandse media, fictie of non-fictie een of meer Nederlandse woorden opgevangen? Of heeft u een mooie anekdote over een Nederlands uitleenwoord? In dat geval zou u mij een groot plezier doen als u een vragenlijst zou willen invullen die te vinden is op <http://www.onzetaal.nl/2005/10/oproep.php>. Eventueel kunt u ook de lijst op de pagina hiernaast invullen en opsturen naar mijn e-mailadres: nvdsijs@euronet.nl of naar het postadres van de uitgever: Sdu Uitgevers, Taalfonds, Postbus 20025, 2500 EA Den Haag. Bij voorbaat veel dank voor de moeite!

Nicoline van der Sijs

1. Welke Nederlandse woorden worden naar uw waarneming in een andere taal gebruikt?

.....
.....

2. In welke plaats of streek heeft u de Nederlandse woorden gehoord/gelezen, en welke taal spreekt men daar?

.....
.....

3. Heeft u de Nederlandse woorden gehoord of gelezen? Indien gehoord: van wie? Indien gelezen: in welke bron(nen)?

.....
.....

4. Wanneer heeft u de Nederlandse woorden gehoord/gelezen? Geef s.v.p. een jaartal of periodeaanduiding.

.....
.....

5. Kunt u de context vermelden waarin u de Nederlandse woorden heeft gehoord/gelezen? Weet u iets over de betekenis, de verbuiging of vervoeging, het woordgeslacht of het gebruik van het woord?

.....
.....

6. In welke situatie heeft u de Nederlandse woorden gehoord/gelezen?

Kruis een van de volgende mogelijkheden aan:

- vakantie
- buitenlandse lectuur
- als expat
- als geëmigreerde

Zo ja: Hoelang geleden bent u geëmigreerd?

Welke taal spreekt u als geëmigreerde thuis; en welke taal in andere situaties?

.....

- bij geëmigreerde familie
Zo ja: Hoelang geleden is uw familie geëmigreerd?
Welke taal spreekt uw geëmigreerde familie thuis;
en welke taal in andere situaties?

.....

- als student/docent Nederlands in het buitenland
Zo ja: In welk land bent u student/docent Nederlands?

.....

- anders, namelijk:

.....

7. Heeft u verder nog relevante opmerkingen?

.....

.....

8. Vermeld hier uw e-mailadres voor eventueel contact:

.....

